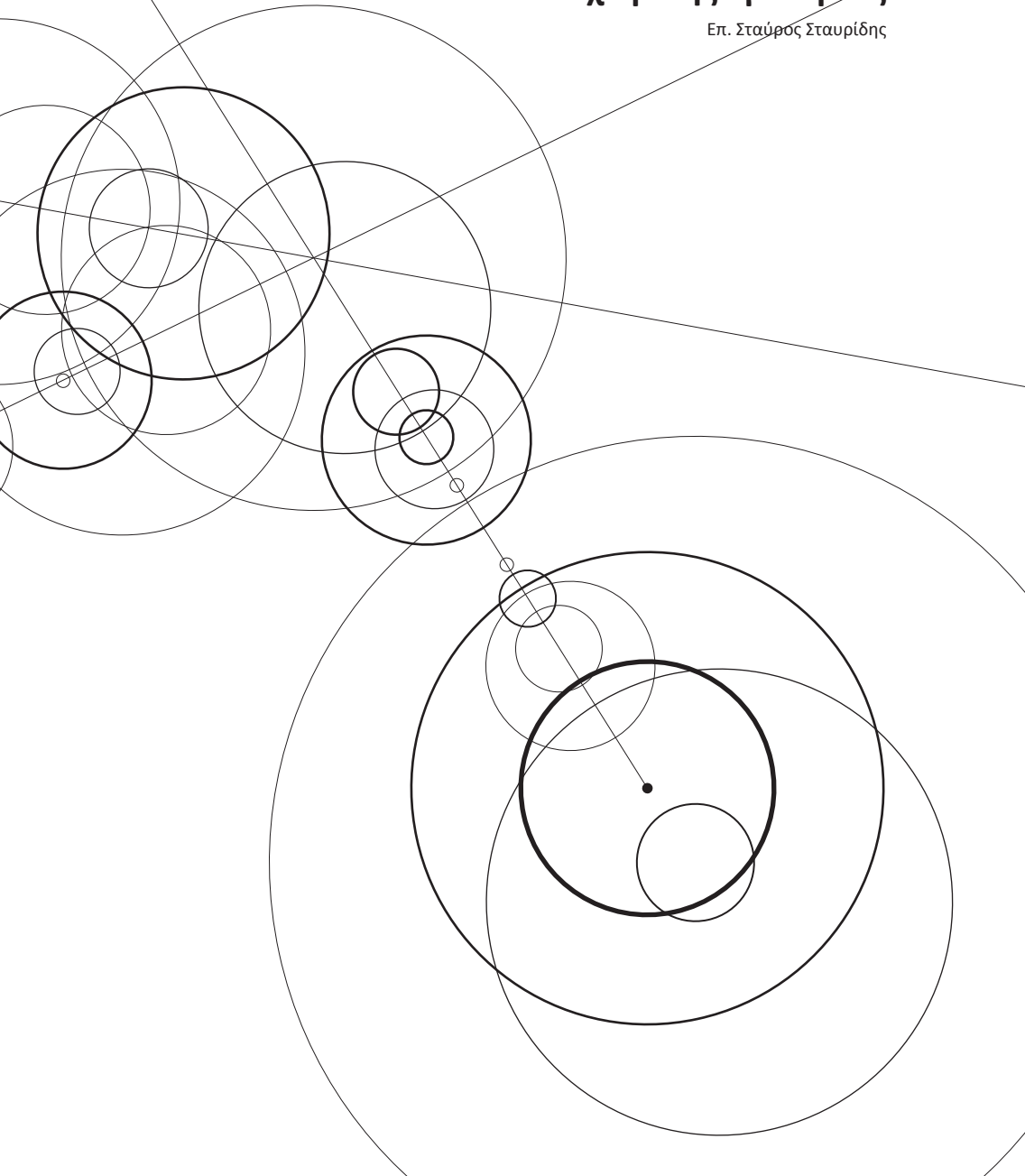


Απόστολος Ζωγράφος
**Προς την αποδόμηση
της εν-τω-λόγω μορφοποιημένης
χωρικής εμπειρίας**

Επ. Σταύρος Σταυρίδης



η εικόνα εξωφύλλου είναι εμπνευσμένη από τον πίνακα
'Autour d'un point' (1911-1930)
του Τσέχου ζωγράφου Frantizek Kupka

Απόστολος Ζωγράφος
**Προς την αποδόμηση
της εν-τω-λόγω μορφοποιημένης
χωρικής εμπειρίας**
Επ. Σταύρος Σταυρίδης

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Α': Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός
07/11/2017

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	09
Κεφάλαιο 1°	11
1.0 Γλωσσική και Πολιτισμική Σχετικότητα	11
Κεφάλαιο 2°	15
2.0 εισαγωγικά: χωρικά Πλαίσια Αναφοράς	15
2.1 Εγγενές πλαίσιο αναφοράς	20
2.2 Σχετικό Πλαίσιο Αναφοράς	22
2.3 Απόλυτο πλαίσιο αναφοράς	26
2.4 Συμπερασματικά	28
Σημειώσεις 2 ^{ου} Κεφαλαίου	30
Κεφάλαιο 3°	33
3.0 εισαγωγικά	33
3.1 Νοητικό κατά Γλωσσικό	35
3.2 Πρακτικό κατά Γλωσσικό	39
3.2.1 η θεωρία σχηματισμού εννοιών του Vygotsky	40
3.2.2 Το Habitus του Bourdieu	44
3.3 Πολιτισμικό κατά Γλωσσικό	49
3.3.1 Ανισομετρία	49
3.3.2 Το εκφώνημα του Bakhtin	51
3.4 Συμπερασματικά	55
Σημειώσεις 3 ^{ου} Κεφαλαίου	58
Βιβλιογραφία-Βιντεογραφία-Ιστογραφία	62

“Οι φυσικές γλώσσες μπορεί ή μπορεί να μην εκδηλώνονται στο φωνητικο-ακουστικό κανάλι, μπορούν να μετατοπιστούν στο οπτικο-κιναισθητικό, όπως οι νοηματικές. Όταν αναμεταδίδονται στο ακουστικό μέσο, μπορεί να έχουν από 11 έως 141 διακριτά φωνήματα. Μπορεί ή μπορεί να μην έχουν μορφολογία, δηλαδή κλίσεις και παράγωγα. Μπορεί ή μπορεί να μην χρησιμοποιούν συντακτική δομή, να κωδικοποιούν δηλαδή βασικές γραμματικές σχέσεις, οπότε μπορεί ή μπορεί να μην διαθέτουν ευρείς συντακτικούς περιορισμούς ως προς τη σειρά των λέξεων ή των φράσεων. Μπορεί ή μπορεί να μην κάνουν χρήση βασικών κατηγοριοποιήσεων όπως είναι τα μέρη του λόγου. Αν κάνουν, η σημασία που εκχωρείται στο κάθε μέρος μπορεί να είναι τελείως ξένη σε σχέση με τη δική μας. Οι φυσικές γλώσσες εξαναγκάζουν την χρήση διαφορετικών σετ νοητικών διακρίσεων: μπορεί να διαθέτουν 8 γραμματικούς χρόνους ενώ άλλες κανένα, μπορεί ή μπορεί να μην διακρίνουν πληθυντικό αριθμό, μπορεί ή μπορεί να μην διαθέτουν γένη, μπορεί ή μπορεί να μην απαιτούν την χρήση τιμητικών τίτλων, μπορεί ή μπορεί να μην απαιτούν την διάκριση ανάμεσα σε άμεση οπτική εμπειρία και αναφορά.”
(Levinson 2003: 317)

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της γλώσσας είναι η κατηγοριοποιητική της λειτουργία, ένα σύστημα δηλαδή κατάτμησης του φυσικού και ονοματισμού των μερών του. Η λειτουργία αυτή γίνεται πιο εμφανής όταν συγκρίνουμε διαφορετικές γλώσσες ή όταν επιχειρούμε οι ίδιοι να μάθουμε μία νέα. Κάθε γλώσσα διαχειρίζεται την κατάτμηση με διαφορετικό τρόπο ενώ απαιτεί παράλληλα από τους ομιλητές της να διακρίνουν τα μέρη προκειμένου να τη χρησιμοποιήσουν. Ωστόσο, ένα άλλο χαρακτηριστικό της γλώσσας είναι η δεικτικότητα [indexicality], η δυνατότητά της δηλαδή να λειτουργεί αναφερόμενη στο φυσικό, στο άμεσα αντιληπτό. Σε αυτήν την περίπτωση η άμεση εμπειρία μπορεί να αναιρεί τις γλωσσικές διαφοροποιήσεις και να διευκολύνει την επικοινωνία. Το ζήτημα προκύπτει όταν η γλώσσα από σύμβολο, δείκτης, του φυσικού ξεκινά να λειτουργεί και ως σύμβολο των σχέσεών του, σκέψεων για το φυσικό, και το αποτέλεσμα επικοινωνείται. Η γλώσσα οφείλει, ή τουλάχιστον μας φάνηκε χρήσιμο, να φέρει όχι μόνο ονόματα και ενέργειες για το φυσικό αλλά και να περιγράφει έννοιες και τρόπους συσχετισμού των εννοιών. Με αυτόν ίσως τον τρόπο η γλώσσα έγινε εργαλείο / αναπαράσταση / στυλ / σύστημα / μέσο / κώδικας / φόρμα / πρότυπο / δείκτης / σύμβολο, το οποίο είναι ικανό να εκφράζει ένα μεγάλο τμήμα της ανθρώπινης εμπειρίας, να αφομοιώνει τις νέες πτυχές που προκύπτουν και να συντονίζει την ανθρώπινη δραστηριότητα τόσο στο φυσικό όσο και στο νοητικό επίπεδο. Από την μετάβαση της γλώσσας στην παραπάνω κατάσταση το ερώτημα που προκύπτει είναι το σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους μπορεί να αλληλεπιδρά με την εμπειρία και ειδικά με την

χωρική εμπειρία. Σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους σχετίζεται με την κατανόηση.

Το 1^ο κεφάλαιο αφορά την θεωρία της Γλωσσικής και Πολιτισμικής Σχετικότητας η οποία δίνει ένα γενικότερο θεωρητικό φόντο στη συσχέτιση γλώσσας και εμπειρίας. Στο 2^ο κεφάλαιο διατυπώνονται τα Χωρικά Πλαίσια Αναφοράς. Η διατύπωση των Πλαισίων λειτουργεί ως ενδεικτική περίπτωση της θεωρίας της Σχετικότητας, ως βάση της μεθοδολογίας του 3^{ου} Κεφαλαίου, ως παράμετρος για τον περιορισμό του εύρους των φαινομένων της γλώσσας και ως τρόπος προσέγγισης του πεδίου του χώρου. Στο 3^ο κεφάλαιο η συσχέτιση γλώσσας και εμπειρίας οργανώνεται σε τρία επίπεδα. Στο κάθε επίπεδο διατυπώνονται έννοιες και φαινόμενα για την προσέγγιση και οριοθέτηση του ίδιου του επιπέδου. Στόχος είναι να φανερωθούν οι αλληλέπληλες πλαισιώσεις που υλοποιούν τα επίπεδα.

Κεφάλαιο 1^ο

1.0 Γλωσσική και Πολιτισμική Σχετικότητα [Linguistic and Cultural Relativity]

Η θεωρία της γλωσσικής σχετικότητας (ΓΣ) υποστηρίζει ότι η γλώσσα επηρεάζει τις γνωστικές λειτουργίες του ανθρώπου βάζοντας περιορισμούς στην αντίληψή του. Η θεωρία είναι επίσης γνωστή ως υπόθεση Sapir-Whorf ή Whorfianism, και περιλαμβάνει δύο εκδοχές. Η «ισχυρή» εκδοχή της θεωρίας, γλωσσικός ντετερμινισμός, υποστηρίζει ότι η γλώσσα καθορίζει πλήρως το εύρος των γνωστικών λειτουργιών, ενώ η «αδύναμη» εκδοχή υποστηρίζει ότι η γλώσσα βάζει περιορισμούς σε ορισμένες περιοχές της γνωστικότητας. Η ιδέα εκφράστηκε πρώτη φορά στις αρχές του 19ου αιώνα στα έργα του γλωσσολόγου και φιλόσοφου, μεταξύ άλλων, Wilhelm Von Humboldt ο οποίος αντιλαμβάνονταν τη γλώσσα ως έκφραση του πνεύματος ενός λαού. Πτυχές της θεωρίας του χρησιμοποιήσαν, έναν αιώνα μετά, δύο Αμερικανοί ανθρωπολόγοι, ο Franz Boas και Edward Sapir. Αρχικά η θεωρία ήταν περισσότερο στραμμένη σε γλωσσολογικά στοιχεία (γραμματική, συντακτικό) και σε περιορισμένο δείγμα γλωσσών. Ο Benjamin Lee Whorf, μαθητής του Sapir, στράφηκε στους τρόπους χρήσης της γλώσσας και μάλιστα σε ένα μεγαλύτερο εύρος γλωσσών (γλώσσες της κεντρικής Αμερικής χωρίς συστήματα γραφής). Τα περισσότερα έργα του Whorf εκδόθηκαν μετά το θάνατό του, το 1941, και δέχθηκαν έντονη αρνητική κριτική. Οι γλωσσολόγοι της εποχής θεωρούσαν δεδομένη μία γλωσσική δομή εντός της οποίας αναζητούσαν καθολικά στοιχεία [linguistic universals], στοιχεία δηλαδή που χρησιμοποιούνται από όλες τις γλώσσες.

Ένα από τα πρώτα πειράματα πάνω στη θεωρία της ΓΣ έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 60' από τον Eric Lenneberg και αφορούσε την γλωσσική κωδικοποίηση των χρωμάτων. Ζητήθηκε από ομιλητές Αγγλικών να απομνημονεύσουν σειρές αποχρώσεων. Ορισμένες αποχρώσεις διέθεταν τον αντίστοιχο γλωσσικό όρο, ήταν ονοματισμένες, ενώ άλλες όχι. Ο Lenneberg μπόρεσε να διαπιστώσει με αυτόν τον τρόπο ποιες σειρές αποχρώσεων μπορούν να ανακληθούν πιο εύκολα, εξετάζοντας έτσι και τη γλωσσική κατηγοριοποίηση σε μη-γλωσσικούς στόχους. Αργότερα το πείραμα επεκτάθηκε και στους ομιλητές της γλώσσας Zuni οι οποίοι, εκτός των άλλων, δεν διαθέτουν διαφορετικούς όρους για το μπλε και το πράσινο. Τα αποτελέσματα αυτών των πειραμάτων επιβεβαίωσαν ως ένα βαθμό την αδύναμη εκδοχή της ΓΣ, δημιούργησαν νέες πειραματικές μεθόδους και έδωσαν στη θεωρία μεγαλύτερη αποδοχή και κοινό. Από τη δεκαετία του 90' και μετά, πτυχές της θεωρίας εισήχθησαν στην ανθρωπολογία, τη γλωσσολογία, τη γνωστική γλωσσολογία, τη φιλοσοφία.

Για μεγάλο διάστημα η θεωρία της ΓΣ διαμορφώνονταν από στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις η ανάλυση των οποίων επικεντρώνονταν στο λεξιλόγιο και την γραμματική. Ωστόσο η προσοχή μετατοπίστηκε στην

διάδραση του περιεχομένου μίας άρθρωσης και του πλαισίου εκδήλωσής της. Γίνονταν σιγά σιγά φανερό ότι οι φυσικές γλώσσες χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό τη δεικτικότητα [indexicality] και την αναφορικότητα [referentiality] όποτε σημασιολογικές αναλύσεις, όπως αυτές του Saussure, δεν μπορούν να ανιχνεύσουν την πληθώρα νοημάτων κατά την άρθρωση και κατά την ερμηνεία. Σταδιακά η ΓΣ έφτασε να θεωρείται υποεπινότητα της γενικότερης θεωρίας για την μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών συστημάτων, με την γενικότερη θεωρία να παίρνει το όνομα Πολιτισμική Σχετικότητα (ΠΣ). Στο πλαίσιο της ΠΣ δεν έχει νόημα η σύγκριση μίας έννοιας, ή ακόμα και ενός θεσμού, διαπολιτισμικά χωρίς να ληφθούν υπόψιν οι συστηματικές συχτίσεις της έννοιας με τα υπόλοιπα πολιτισμικά στοιχεία: 'ένα θεσμός Χ σε μία κοινωνία Α δεν πρέπει να θεωρείται το ίδιο με αυτό που ονομάζουμε Χ σε μία κοινωνία Β'. Δύο παραδείγματα μπορούν να φανερώσουν την «τροχία» που έχει πάρει σήμερα η μελέτη των φαινομένων της γλώσσας.

Ο Charles J. Fillmore εντός της γενικότερης θεωρίας της Σημασιολογίας Πλαισίου [frame semantics], όρισε το 'πλαίσιο' ως ένα σύνολο λεξιλογικών όρων του οποίου τα μέρη λειτουργούν ως δείκτες τμήματος ενός νοητικού ή πρακτικού όλου. Για παράδειγμα οι όροι 'αγοράζω' και 'πουλάω' αντιστοιχούν σε διαφορετικά τμήματα ενός 'εμπορικού συμβάντος' και τα ονόματα 'Δευτέρα', 'Τρίτη', 'Τετάρτη'..., αντιστοιχούν σε τμήματα ενός ημερολογιακού κύκλου που ονομάζουμε 'Εβδομάδα'. Το βασικό χαρακτηριστικό των 'πλαισίων' είναι ότι οι μεμονωμένοι όροι, που εκφράζονται γλωσσικά, μπορούν να γίνουν κατανοητοί μόνο από κάποιον που έχει πρόσβαση σε όλο το σχήμα. *“Τα πλαίσια δεν αποτελούν εσωτερικό αντικείμενο της γλώσσας αλλά συστατικά του κοινωνικού, πολιτισμικού και φυσικού κόσμου εντός του οποίου χρησιμοποιείται η γλώσσα. Αναπόφευκτα, η σημασιολογία που βασίζεται στα πλαίσια είναι περισσότερο σαν εγκυκλοπαίδεια παρά σαν λεξικό, και ενσωματώνει την άποψη ότι οι γλωσσικές κατηγορίες υπάρχουν σε σχέση με συγκεκριμένες και πολιτισμικά δομημένες κατανοήσεις...”*. (Gumperz & Levinson 1996: 244)

Ο John J. Gumperz, Αμερικανός γλωσσολόγος, διατύπωσε και όρισε τις συγκεκριμενικές ενδείξεις [contextualization cues] ως ένα είδος δείξης που παράγεται κατά την άρθρωση, και συγκεκριμένα τον προφορικό λόγο, και επιφέρει ένα πλαίσιο ερμηνείας για το υπόλοιπο γλωσσικό περιεχόμενο της άρθρωσης. Οι συγκεκριμενικές ενδείξεις (ΣΕ) υλοποιούνται από τον επιτονισμό, την προφορά, το ρυθμό, την ένταση, το είδος του λεξιλογίου, το ιδίωμα κ.α. και αποτελούν στην ουσία μηχανισμούς προφορικής σήμανσης (σε αναλογία με τα εισαγωγικά και άλλα συστήματα σήμανσης του γραπτού λόγου). Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ΣΕ είναι ότι δεν αποτελούν κοινή γνώση όλων των ομιλητών μίας γλώσσας, όπως είναι η γραμματική, αλλά προκύπτουν εντός κοινωνικών ομάδων. Σε αντίθεση με τα δεικτικά επιρρήματα ή τις δεικτικές αντωνυμίες που αναφέρονται σε αντικείμενα του χώρου, της

άμεσης αντιληπτικής εμπειρίας, οι ΣΕ αναφέρονται άρρητα σε κοινωνικά προσδιορισμένες γνώσεις, συμπεριφορές, συμβάσεις. *“Μία μόνο λέξη αρθρωμένη ανάμεσα στα μέλη μίας οικείας ομάδας, παρά την φαινομενική ασάφειά της, μπορεί να αποτελεί επικοινωνία με μεγαλύτερο βαθμό ακρίβειας από ολόκληρους τόμους προσεκτικά διατυπωμένης αλληλογραφίας ανάμεσα σε δύο κυβερνήσεις”*. (Gumperz & Levinson 1996: 375) Η κοινωνικοποίηση εντός μίας ομάδας (οικογένεια, θρησκεία, πολιτικό κόμμα, επάγγελμα κ.α.) επιφέρει συγκεκριμενικές συμβάσεις σε επίπεδο χρήσης και νοήματος της γλώσσας διευκολύνοντας την περαιτέρω επικοινωνία ενώ παράλληλα ισχυροποιεί τόσο την ταυτότητα της ομάδας όσο και του ατόμου/μέλους.

Μέσα από το παράδειγμα των Συγκεκριμενικών Ενδείξεων γίνεται πλέον φανερό ότι η Πολιτισμική Σχετικότητα, και κατ' επέκταση η Γλωσσική, μπορεί να εντοπιστεί και εντός μίας μόνο γλώσσας. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα γλωσσικά φαινόμενα συνδέονται πλέον άμεσα με πολιτισμικές παραμέτρους. Όπως αναφέρει και ο Gumperz, κοινωνικές ομάδες δημιουργούν «φυγόκεντρες» δυνάμεις ως προς τη γλώσσα οι οποίες αντισταθμίζονται από «κεντρομόλες» δυνάμεις των επίσημων φορέων. Σε πολυγλωσσικά και πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα η μελέτη των φαινομένων της γλώσσας αποκτά βαθμό πολυπλοκότητας ανάλογο με αυτό των κοινωνικών φαινομένων. Η θεωρία των “Ειδών του Λόγου” του Bakhtin, Ρώσου γλωσσολόγου, είχε θίξει τα ίδια ζητήματα αρκετά νωρίτερα, *“...σε κάθε περιοχή της πράξης υπάρχει ένα ολόκληρο ρεπερτόριο ειδών του λόγου το οποίο διαφοροποιείται και αυξάνεται στο μέτρο που εξελίσσεται και γίνεται πιο σύνθετη η ίδια αυτή περιοχή”* (Bakhtin 2014: 79), και μπορεί να αποτελέσει συμπληρωματικό θεωρητικό εργαλείο. Το ζήτημα, ωστόσο, που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε αυτές τις προσεγγίσεις είναι οι γλωσσικές ιδεολογίες. Είτε σε επίπεδο ομάδας, είτε σε επίπεδο κράτους, ένα σύνολο αξιών, πίστεων, νοοτροπιών, περιρρέει πολιτισμικά ρυθμίζοντας τον τρόπο χρήσης της γλώσσας, και στον βαθμό που ισχύει η ΓΣ, τον τρόπο αντίληψης. Με σημείο εκκίνησης το επίπεδο της πράξης, η ΠΣ φανερώνει την μία κατεύθυνση που μπορεί να ακολουθήσει η συσχέτιση της γλώσσας με την εμπειρία. Η άλλη κατεύθυνση είναι προς το νοητικό επίπεδο και απαιτεί ένα διαφορετικό σετ εννοιών και μεθόδων.

2.0 εισαγωγικά: χωρικά Πλαίσια Αναφοράς

Οι χωρικές γνωστικές λειτουργίες [spatial cognition] έχουν κεντρική θέση στην ανθρώπινη νόηση. Αποτελούν το μηχανισμό που κωδικοποιεί το περιβάλλον σε νοητικές τροπικότητες [modalities], κιναισθητικές, οπτικές, ακουστικές κα. Αποτελούν το μηχανισμό κατανόησης του περιβάλλοντος και δράσης εντός του. Εξελικτικά, αναπτύχθηκαν νωρίτερα από τις γνωστικές λειτουργίες οποιουδήποτε άλλου πεδίου [domain] παραμετροποιώντας την συστηματοποίηση των δια-τροπικών γνωστικών ικανοτήτων¹: όλα τα ζώα χρειάζεται να συσχετίσουν τις πληροφορίες που τους δίνουν τα μάτια, τα αυτιά και τα άκρα τους για την εύρεση τροφής, την αποφυγή αρπακτικών και την επιστροφή στην έδρα τους. Η πλοήγηση σε όλα τα είδη θεωρείται, από τους νευροφυσιολόγους, το πιο υπολογιστικά σύνθετο πρόβλημα αφού απαιτεί την μεγαλύτερη ανάπτυξη νευρολογικών λειτουργιών. Ειδικά στους ανθρώπους, που η δράση τους εκτείνεται σε πολλά πεδία, η μεταγραφική προβλημάτων από τα άλλα πεδία σε αυτό του χώρου είναι βασικό γνωστικό εργαλείο. Διαγράμματα, σκίτσα, γραφήματα, ακόμα και εικόνες είναι βοηθήματα της σκέψης για λειτουργία σε πιο αφηρημένα πεδία.

Η γλώσσα, με όρους υπολογιστικής ισχύς του εγκεφάλου, θεωρείται μία από τις ανώτερες λειτουργίες του. Ως εξωτερική αναπαράσταση με στόχο την επικοινωνία, «πάτησε» πάνω στους προκύπτοντες γνωστικούς μηχανισμούς, χωρικούς και άλλους. Ως εσωτερική αναπαράσταση, όπως θα δούμε και στο 3ο κεφάλαιο, διοχετεύει την σκέψη και αλληλεπιδρά με τις άλλες εσωτερικές αναπαραστάσεις που προκύπτουν από τις αντίστοιχες τροπικότητες (οπτικές αναπαραστάσεις κτλ.). Η γλώσσα, με τις γνωστικές λειτουργίες που την υποστηρίζουν, περιγράφει τον χώρο και συμμετέχει στην κατανόησή του αλλά δεν εμπεριέχει την μετρική ακρίβεια και αισθητηριακή λεπτομέρεια που εμπεριέχει η σκέψη. Αποτελεί στην ουσία ένα ξεχωριστό πεδίο αλλά σε καμία περίπτωση αυτόνομο.

Ο Stephen C. Levinson, καθηγητής συγκριτικής γλωσσολογίας και ψυχολογολογίας, προσεγγίζει μία πτυχή των χωρικής γνωστικότητας, τα χωρικά Πλαίσια Αναφοράς [Frames of Reference] ή συστήματα συντεταγμένων [coordinate systems], όπως αυτά εκφράζονται στην χωρική γλώσσα και την καθημερινή σκέψη. Η μεθοδολογία του δομείται πάνω σε τρία βήματα: 1.επιλογή ενός πεδίου (στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο χώρος), 2.ανίχνευση της γλωσσικής κωδικοποίησης του πεδίου σε διαφορετικές γλώσσες και δημιουργία τυπολογίας των γλωσσών με βάση τις διαφοροποιήσεις στην κωδικοποίηση και 3. ανεξάρτητη παρατήρηση της μη-γλωσσικής κωδικοποίησης του πεδίου στη μη-γλωσσική γνωστικότητα των ομιλητών των, διαφορετικού τύπου, γλωσσών. Τα Πλαίσια Αναφοράς (ΠΑ) εμφανίζουν στην ουσία τις διαφορές στον τρόπο κωδικοποίησης και απο-

τελούν τη βάση της τυπολογίας των γλωσσών. Ως όρος διατυπώθηκε και χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από την θεωρία της Gestalt για την οπτική αντίληψη και έκτοτε απέκτησε μεγάλη βιβλιογραφία. Βασιζόμενος στην βιβλιογραφία της γνωσιολογίας και ειδικά της γνωστικής γλωσσολογίας [cognitive linguistics], ο Levinson επαναδιατυπώνει τα ΠΑ ως: **εγγενές [intrinsic]**, **σχετικό [relative]** και **απόλυτο [absolute]**.

Ένα σημείο στην θεωρία των ΠΑ που χρήζει αποσαφήνισης είναι το επίπεδο στο οποίο αυτά εφαρμόζονται. Η θεωρία της Gestalt τα διατύπωσε ως προς το αντιληπτικό επίπεδο, ο Levinson τα χρησιμοποιεί κυρίως ως προς το γλωσσικό, ενώ υπάρχουν προεκτάσεις σε διάφορες θεωρίες ως προς το νοητικό. Σε κάθε επίπεδο τα ΠΑ αποκτούν ξεχωριστές εκδοχές και υποπεριπτώσεις και η συσχέτιση ή μεταγραφή των εκδοχών δεν φαίνεται να είναι δυνατή. Ωστόσο, μέσα από την θεωρία του Levinson φαίνεται ότι η επιλογή ενός κυρίαρχου ΠΑ προς χρήση από την γλώσσα, «έλκει» και άλλες πτυχές της γνωστικότητας όπως τη μνήμη, την πλοήγηση, τη συναγωγή [inference], και ότι σταδιακά τα ΠΑ στα διαφορετικά επίπεδα συντονίζονται ή, ακριβέστερα, συγκλίνουν. Η γλώσσα «προσφέρεται» σε κάθε άτομο ως ένας προ-δομημένος κώδικας εντός του οποίου έχουν προ-επιλεγεί τα ΠΑ που θα χρησιμοποιήσει. Επίσης η σωστή χρήση του κώδικα προϋποθέτει και την «σωστή» νοητική προσέγγιση των ΠΑ. Τα ΠΑ αναπτύσσονται λόγω της γλώσσας, λόγω της επικοινωνίας, και γι' αυτό πρέπει να θεωρούνται πρωτίστως γλωσσικά.

Απλές αρθρώσεις του τύπου 'ένα αντικείμενο X βρίσκεται σε ένα ονοματισμένο μέρος Y' δεν επικαλούνται κάτι τόσο πολύπλοκο όσο ένα ΠΑ. Μόλις όμως ένα αντικείμενο X και ένα τοπόσημο Y αποκτήσουν απόσταση στο χώρο, χρειάζεται να σκεφτούμε, και αργότερα να διατυπώσουμε, το X ως σε κάποια συγκεκριμένη διεύθυνση από το Y. Γίνεται απαραίτητο κάποιο είδος προσδιορισμού της γωνίας και ένα ΠΑ για να τον προσφέρει. 'Ο σκύλος βρίσκεται στο πίσω μέρος του φορτηγού', 'Ο σκύλος βρίσκεται δεξιά από το φορτηγό' και 'Ο σκύλος βρίσκεται ανατολικά (βόρεια κτλ.) του φορτηγού' είναι διατυπώσεις που κάνουν χρήση του εγγενούς, σχετικού και απόλυτου ΠΑ αντίστοιχα. "Στο αντικειμενο-κεντρικό πλαίσιο [object-centred] (εγγενές), τα αντικείμενα κωδικοποιούνται σύμφωνα με τους εγγενείς άξονές τους, στο κεντρικό-ως-προς-τον-παρατηρητή πλαίσιο [viewer-centred](σχετικό), τα αντικείμενα κωδικοποιούνται σύμφωνα με τους άξονες που δίνονται από την κατεύθυνση είτε του οπτικού πεδίου, είτε του κεφαλιού, είτε του σώματός του παρατηρητή, στο περιβαλλοντο-κεντρικό πλαίσιο [environment-centred](απόλυτο) τα αντικείμενα κωδικοποιούνται σύμφωνα με άξονες που προκύπτουν από αντιληπτικώς προεξέχοντα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος όπως η θαρύτητα ή οπτικά τοπόσημα. Προκειμένου να μιλήσουμε για τον χώρο, κατακόρυφοι και οριζόντιοι άξονες πρέπει να ευθυγραμμιστούν σύμφωνα με ένα από αυτά τα πλαίσια ώστε γλωσσικοί όροι όπως 'πάνω από' και 'στα αριστερά από' να μπορούν να ανατεθούν". (Levinson 2003: 32).

Δεν κάνουν όλες οι γλώσσες χρήση όλων των πλαισίων. Οι Ινδο-ευρωπαϊκές, μεταξύ των οποίων και τα Ελληνικά, κάνουν χρήση του εγγενούς και δευτερευόντως του σχετικού. Το εγγενές, στις διάφορες εκδοχές του, είναι το πιο σύνηθες και συναντάται σχεδόν στην πλειοψηφία των γλωσσών. Ως προς το απόλυτο, μπορούμε να φτάσουμε σε ένα βαθμό κατανόησης που επιτρέπει την μερική χρήση του, συνήθως μέσα από ήδη γνωστούς γεωμορφολογικούς σχηματισμούς και χρήση τεχνολογιών (πυξίδα, GPS), αλλά δεν μπορεί να συγκριθεί με τον βαθμό κατανόησης των κοινοτήτων που κάνουν αποκλειστική χρήση του. Οι Guugu Yimithirr, στη βόρεια Αυστραλία, και οι Tzeltal, εντός της χώρας του Μεξικού, είναι δύο τέτοιες κοινότητες. Περιστατικά, κατά την επίσκεψη της ομάδας του Levinson σε αυτές τις κοινότητες, περιγράφονται σε πρώτο πρόσωπο. Δύο από αυτά ίσως αρκούν να φανερώσουν το μέγεθος της διαφοροποίησης:

"Η Χρετ, έφηβη της κοινότητας των Tzeltal, κοιτάζει δύο φωτογραφίες που είναι πανομοιότυπες εκτός του ότι η μία είναι αντικατοπτρισμός της άλλης. Η σύζυγός μου, η Ρεννυ, της τις έδωσε επειδή η Χρετ απέτυχε να τις ξεχωρίσει κατά τη διάρκεια ενός επικοινωνιακού τεστ, και η Ρεννυ τη ρωτάει ποια διαφορά έχουν. Η Χρετ κοιτάζει επίμονα μία τη μία και μία την άλλη. Σμίγει τα φρύδια. 'Είναι το ίδιο, αλλά αυτή έχει μία δαχτυλιά πάνω της'. Τίποτα δεν μπορεί να της αναιρέσει την πεποίθηση ότι είναι δύο δείγματα [tokens] της ίδιας φωτογραφίας."

"Κινηματογραφώ τον Jack Bambi, που χαίρει εκτίμησης στην κοινότητα των Guugu Yimithirr για τις αφηγηματικές του ικανότητες, να λέει την ιστορία του πως ναυάγησε και κολύμπησε μίλια για να φτάσει στην ακτή. Βλέποντας την ταινία μου, ο John Haviland συνειδητοποιεί ότι είχε κινηματογραφήσει τον Jack να λέει την ίδια ιστορία πριν δύο χρόνια, οπότε πηγαίνει να συγκρίνει τις δύο ταινίες καρτέ-καρέ. Παρά το ότι ο Jack είναι στραμένος προς τα δυτικά στην πρώτη αφήγηση και βόρεια στη δεύτερη, οι εκφράσεις και οι χειρονομίες για το πως αναποδογύρισε η βάρκα, ποιος έπεσε που, που βρίσκονταν ένας μεγάλος καρχαρίας, προς τα που κολύμπησε ο καθένας, ταιριάζουν ακριβώς στις απόλυτες [cardinal] κατευθύνσεις τους (βοράς, νότος κτλ.) αλλά όχι σε εγωκεντρικές. Τα γεγονότα υπάρχουν, «αγκιστρωμένα» στην κυρίαρχη κατεύθυνση της δράσης, στη μνήμη του Jack." (Levinson 2003: 4-5)

Για την περιγραφή των ΠΑ δίνεται, από τον Levinson, ένας πίνακας περιχομένων με τις βασικές έννοιες και συμβολισμούς που θα χρησιμοποιηθούν. Παραθέτεται ολόκληρος με, επιλεγμένη σημειακά, τη ταυτόχρονη παράθεση της ελληνικής μετάφρασης και των αγγλικών όρων. Ορισμένες διατυπώσεις που αφορούν τα ΠΑ δεν μπορούν να αποδοθούν στα ελληνικά λόγω του ότι στηρίζονται σε συμβάσεις οι οποίες δεν χρησιμοποιούνται στη

γλώσσα μας (το πρόβλημα του μεταφραστή²).

1. Σύστημα από ονοματισμένες γωνίες [labelled angles]:

Προκαθορισμένα από την γλώσσα, ονοματισμένα, τόξα (π.χ. μπροστά, δεξιά, βόρεια) καθορίζουν συνταταγμένες από την περιστροφή γύρω από το σημείο εισαγωγής. Αυτά τα τόξα μπορεί ή μπορεί να μην κάνουν χρήση ενός προκαθορισμένου πρότυπου αντιθέσεων σε ορθογωνικούς άξονες (το μπροστά τόξο δεν σημαίνει αυτόματα το πίσω τόξο με περιστροφή 180 μοιρών)

2. Συντεταγμένες:

(α) οι συντεταγμένες είναι πολικές, καθορίζονται δηλαδή με περιστροφή από έναν σταθερό άξονα X. Ένα σετ όρων μπορεί να απαιτεί περισσότερα από ένα συστήματα συντεταγμένων

(β) ένα πρωτεύον σύστημα συντεταγμένων C_1 μπορεί να προβληθεί [mapped] από ένα σημείο εισαγωγής X_1 σε ένα δευτερεύον σημείο X_2 , με έναν από τους ακόλουθους μετασχηματισμούς, ή συνδυασμό τους:

-μετάφραση [translation]

-περιστροφή [rotation]

-αντανάκλαση [reflection]

έτσι ώστε να αποδοσει ένα δευτερεύον σύστημα συντεταγμένων C_2

3. Σημεία:

F [Figure] = αναφερόμενο στοιχείο με κέντρο στο ογκομετρικό κέντρο F_c

G [Ground] = «έδαφος» ή σημείο αναφοράς, με ογκομετρικό κέντρο G_c , και περιοχή r που το περιβάλλει

V [Viewer] = παρατηρητής ή σημείο θέασης

X = σημείο εισαγωγής συστήματος συντεταγμένων, με X_2 το σημείο εισαγωγής ενός δεύτερου συστήματος

A [Anchor] = σημείο αγκίστρωσης του συστήματος ονοματισμένων γωνιών (1.)

L [Landmark] = προκαθορισμένο τοπόσημο

4. Σύστημα Αγκίστρωσης:

το οποίο κλειδώνει το σύστημα γωνιών του (1.) στο σύστημα συντεταγμένων (2.)

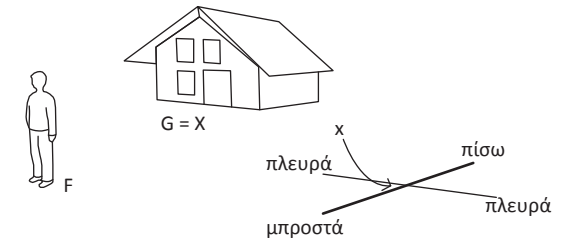
A = σημείο αγκίστρωσης π.χ. μέσα στο G ή στο V, σε συστήματα τοπόσημων A=L

S [Slope] = Πλαγιά ή οπτικά προεξέχων γεωμορφολογικό στοιχείο, σε ένα σύστημα με σταθερά έδρανα [fixed bearing system], με άπειρες παράλληλες γραμμές να διαπερνούν νοητά το τοπίο

(Levinson 2003: 39)

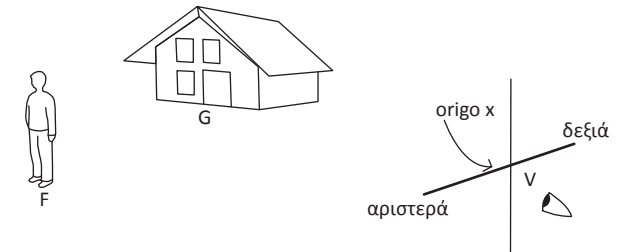
ΕΓΓΕΝΕΣ

‘βρίσκεται στο μπροστινό μέρος του σπιτιού’



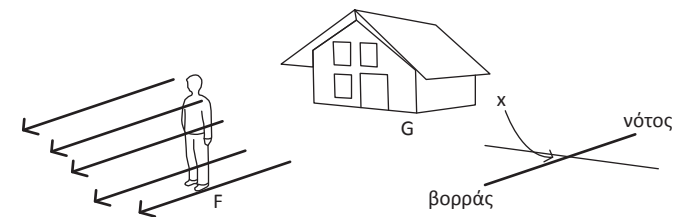
ΣΧΕΤΙΚΟ

‘βρίσκεται αριστερά του σπιτιού’



ΑΠΟΛΥΤΟ

‘βρίσκεται βόρεια του σπιτιού’



ΕΙΚΟΝΑ [1] Τα Χωρικά Πλαίσια Αναφοράς
(Levinson 2003: 40)

2.1 Εγγενές πλαίσιο αναφοράς

Το εγγενές ΠΑ είναι αντικειμενο-κεντρικό και οι συντεταγμένες του αναφερόμενου στοιχείου καθορίζονται από τα χαρακτηριστικά του σημείου αναφοράς. Τα χαρακτηριστικά δεν είναι εγγενή του αντικειμένου που χρησιμοποιείται ως σημείο αναφοράς αλλά συχνά προκύπτουν πολιτισμικά από κάποιο νοητό «αλγόριθμο», ανά περίπτωση ή σε συνδυασμό. Το 'μπροστά' ενός αυτοκινήτου καθορίζεται από την κύρια κατεύθυνση κίνησής του, το 'μπροστά' σε μία τηλεόραση από την πλευρά που χρησιμοποιείται. Στους Tzeltal το 'μπροστά' καθορίζεται αποκλειστικά από ογκομετρικά χαρακτηριστικά ενώ σε ορισμένες γλώσσες χρησιμοποιούνται ονοματισμένα μέρη του σώματος, ανθρώπων ή ζώων. Στην τελευταία περίπτωση η έννοια 'μπροστά' μπορεί να εκλείψει τελείως και τότε αποδίδεται ως 'προς τα εκεί που βρίσκεται το κεφάλι' ή 'στη μεριά του κεφαλιού' ή 'στη μεριά που κοιτάμε'. Η ανάθεση επίσης του 'μπροστά', της μπροστινής πλευράς, στο σημείο αναφοράς δεν φέρνει αυτόματα και την ανάθεση 'πίσω' καθώς κάποιες γλώσσες δεν λειτουργούν με ζεύγη αντιθέτων. Μία πλευρά, η πλευρά που χρησιμοποιείται στην άρθρωση, γίνεται 1η και οι υπόλοιπες, 2 η-3η-4η ή και περισσότερες, προκύπτουν ανάλογα με τις συνθήκες. Η ανάθεση ωστόσο έστω και μίας πλευράς αρκεί για να δώσει έναν άξονα: αν A η πλευρά της εισόδου ενός κτιρίου και G_c το ογκομετρικό κέντρο του, τότε A- G_c ο άξονας που προκύπτει και αντικαθιστά το 'μπροστά'.

Υποπεριπτώσεις του εγγενούς ΠΑ εμφανίζονται σε διάφορες γλώσσες και μέσα από τον ιδιαίτερο τρόπο χρήσης αυτού του πλαισίου. Η άρθρωση 'Ο σκύλος βρίσκεται μπροστά και αριστερά από το φορητό' ή 'διαγώνια αριστερά' σε ορισμένες γλώσσες δεν έχει νόημα. Σε αυτές η περιοχή που ορίζεται από το 'μπροστά' και η περιοχή που ορίζεται από το 'αριστερά' δεν μπορούν να έχουν κοινά σημεία. Ο σκύλος βρίσκεται είτε μπροστά, είτε αριστερά, είτε πρέπει να οριστεί εκ νέου μία πλευρά. Ένας επίσης περιορισμός στην χρήση του εγγενούς μπορεί να προκύψει και από την απόσταση του αναφερόμενου στοιχείου, F, από το σημείο αναφοράς, G. Σε κάποιες γλώσσες τα δύο, F και G, πρέπει να είναι σε επαφή, σε άλλες να βρίσκονται σε οπτική συνέχεια. Ένα, τέλος, στοιχείο που μπορεί να κυμαίνεται είναι η κλίμακα της περιοχής αναζήτησης του F που ορίζεται από μία πλευρά του G. Τα βουνά είναι μπροστά από την εκκλησία' είναι μία ορθή άρθρωση σε ορισμένες γλώσσες και πιθανότατα γίνεται συνάρτηση του μεγέθους του G.

Η εφαρμογή του εγγενούς ΠΑ, και η τυποποίηση των υποπεριπτώσεων στις διάφορες γλώσσες, οργανώνεται σε 4 βήματα με την κάθε υποπερίπτωση να προκύπτει από χρήση διαφορετικού αριθμού βημάτων σε διαφορετικό βαθμό εφαρμογής τους.

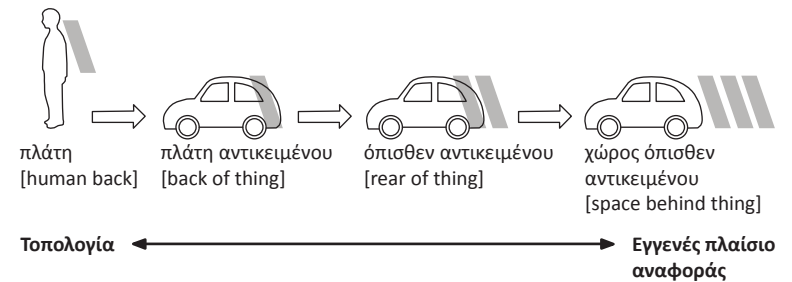
1. προβολή ενός, κυβικής μορφής, κλωβού [armature] πάνω στο σημείο αναφοράς, προσανατολισμένο βαρυτικά, το οποίο όταν «επικάθεται»

δίνει τα 'πάνω', 'κάτω' και 'πλευρές'.

2. χρήση αξόνων που προκύπτουν από την εσωτερική γεωμετρία του σημείου αναφοράς, G, και ανάθεση στον κάθε άξονα πρωτεύοντα ή δευτερεύοντα ρόλου. Η διαδικασία αυτή συμπληρώνεται από κατάτμηση του G σε μέρη και κατάταξή τους.

3. χρήση λειτουργικών κριτηρίων και συγκεκριμένα κανονικού προσανατολισμού (προσανατολισμός σε κανονικές συνθήκες), λειτουργικού προσανατολισμού, λειτουργίας μερών, κατεύθυνσης κίνησης.

4. χρήση περιοχών από ονοματισμένα μέρη του σώματος. Αυτό το βήμα αποτελεί ειδική περίπτωση αφού υπάρχει ένα εύρος τρόπων χρήσης: μέρη του σώματος, προβολή των μερών του σώματος σε αντικείμενα, περιοχή εγγύς των μερών, περιοχή αναζήτησης που προβάλλεται από το αντίστοιχο μέρος. Οι τρεις πρώτοι τρόποι αποτελούν τοπολογική χρήση των ονομάτων και μόνο ο τελευταίος εμπίπτει του εγγενούς ΠΑ.



EIKONA [2] Εύρος τρόπων χρήσης ονοματισμένων μερών (Levinson 2003: 106)(Heine 1997: 44)

Τα τοπωνύμια, η τοπολογική προσέγγιση του χώρου, προηγείται της ανάπτυξης οποιουδήποτε συστήματος συντεταγμένων. Σε πολύ μικρές ηλικίες η χρήση τοπωνυμίων είναι σχεδόν καθολική σε αρθρώσεις που αφορούν τον χώρο, και καλύπτει κάθε πιθανή κλίμακα. Λόγω του ότι προσφέρουν μία απλή λύση για τον προσδιορισμό θέσης συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται, σε συνδυασμό με δείξη, ακόμα και μετά την εμφάνιση των ΠΑ, πλαισιώνοντάς τα. Αν και γλωσσολογικά υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας ενός συστήματος για παραγωγή τοπωνυμίων, ένα μεγάλο πλήθος ονομάτων θα ξεπερνούσε τις δυνατότητες του εγκεφάλου για απομνημόνευση και ανάκληση. Σε κοινωνίες χαμηλότερου τεχνολογικού επιπέδου δεν γίνεται ποτέ χρήση ενός τέτοιου συστήματος, ενώ στις πιο ανεπτυγμένες αντικαθίσταται από άλλα συστήματα όπως το Καρτεσιανό (π.χ. αρίθμηση δρόμων του Μανχάταν). Τα τοπωνύμια έχοντας, επίσης, εγγενείς περιορισμούς ως προς την περιγραφή διαδρομής, δεν μπορούν να σταθούν αυτόνομα αλλά χρειάζονται την συμπλήρωση από κάποιο σύστημα

συντεταγμένων.

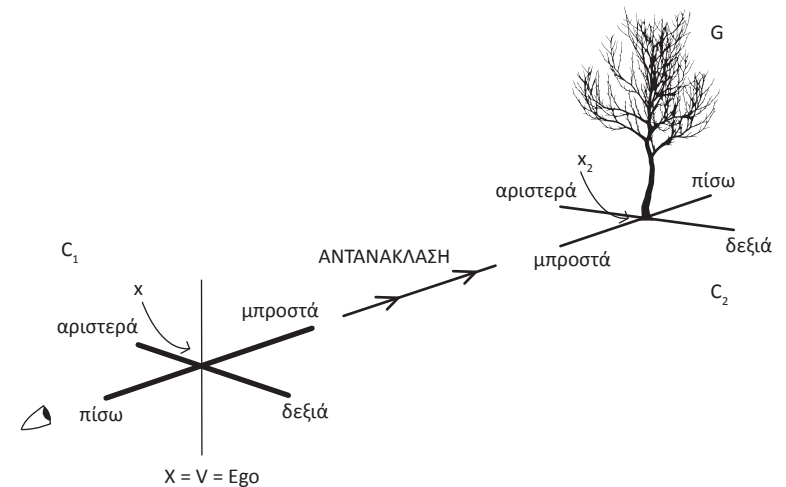
Τα τοπωνύμια είναι ένα μέρος της οριοθέτησης του εύρους χρήσης του εγγενούς ΠΑ. Ένα άλλο μέρος προέρχεται από το σχετικό ΠΑ και προκύπτει από πραγματικούς περιορισμούς. Αντικείμενα χωρίς ιδιαίτερες οπτικές «αυξομειώσεις» (σφαίρα, δέντρα κτλ.), κάνουν δύσκολη την προβολή αξόνων στο οριζόντιο επίπεδο. Στη γλώσσα Chamus, η οποία χρησιμοποιείται από ορισμένες φυλές της Αφρικής, η ανάθεση του 'μπροστά' σε δέντρα γίνεται βάση της κατεύθυνσης που γέρνουν. Στις περισσότερες γλώσσες, ωστόσο, σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται μετάβαση στη χρήση του σχετικού ΠΑ. Ακόμα και στους Tzeltal, που το σχετικό ΠΑ λείπει τελείως, η ανάθεση του 'μπροστά' και του 'πίσω' στις πόρτες γίνεται βάση της πλευράς που βλέπει ο ομιλητής. Από την «άλλη πλευρά», το απόλυτο ΠΑ διεισδύει στο εγγενές, όχι λόγω πραγματικών περιορισμών αλλά, μέσω πολιτισμικών συμβάσεων. Σε πολλές κοινωνίες τα κτίρια αντιμετωπίζονται ως μικρογραφίες του σύμπαντος. Η συμβολική εφαρμογή ενός απόλυτου ΠΑ (συνήθως Βορράς, Νότος, Ανατολή, Δύση), όπου και το ίδιο το απόλυτο ΠΑ μπορεί να αντιμετωπίζεται συμβολικά ή ως παραγωγός συμβολισμών, επηρεάζει τον πραγματικό προσανατολισμό των κτιρίων αλλά και το σύνολο των όρων περιγραφής τους. Η ανάθεση αξόνων, εσωτερικά ή εξωτερικά του κτιρίου, ακολουθεί τους άξονες του απόλυτου ΠΑ ενώ αναφορές στο απόλυτο εισάγονται σε ονομασίες, σε λειτουργίες χώρων ακόμα και σε αρθρώσεις που αφορούν τον προσανατολισμό.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, το εγγενές είναι το πιο συχνά εμφανιζόμενο ΠΑ στις, περίπου 7000³, γλώσσες του κόσμου. Μία θεωρία που μπορεί να εξηγήσει αυτό το γεγονός είναι μία θεωρία για τις απαρχές της γλώσσας, και πρόκειται για πεδίο που βρίσκεται εκτός της επιστημονικής μεθόδου. Δύο στοιχεία μπορούν ωστόσο να συσχετιστούν (συσχετισμός και όχι ευθεία αιτιότητα). Πρώτον, ψυχολογικά, η προβολή σε ένα αντικείμενο ανθρωπομορφικών χαρακτηριστικών, είναι γρήγορα επιτεύξιμη λόγω του ότι εμπειριέχεται στη συνθήκη επικοινωνίας και επικοινωνιακής κατανόησης, και δεύτερον, το εγγενές ΠΑ είναι «νοητικά απλούστερο επειδή στηρίζονται σε δυαδικές σχέσεις (F,G) και όχι «κρυφά» τριαδικές (V,F,G) όπως το σχετικό ΠΑ» (Levinson 2003: 83), το οποίο είναι και δεύτερο σε συχνότητα εμφάνισης.

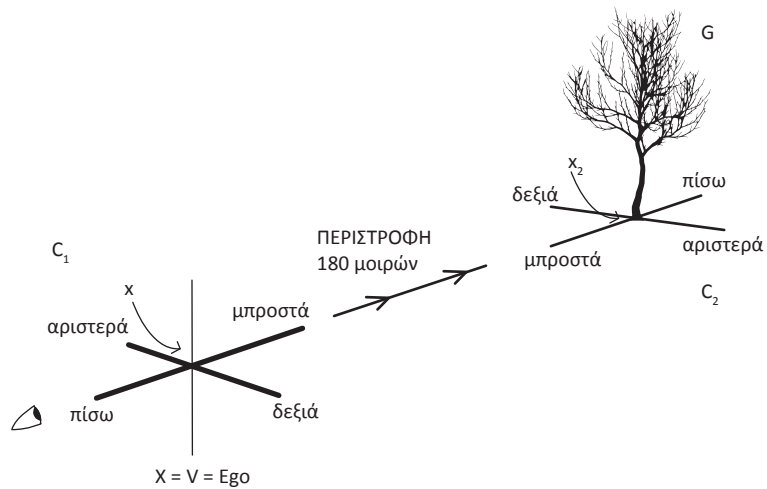
2.2 Σχετικό Πλαίσιο Αναφοράς

Το σχετικό ΠΑ είναι κεντρικό-ως-προς-τον-παρατηρητή, προϋποθέτει δηλαδή ένα «σημείο θέασης» V, ένα αναφερόμενο στοιχείο F και ένα σημείο αναφοράς G, με τα δύο τελευταία σε διακριτές θέσεις από το V. Η έκφραση κεντρικό-ως-προς-τον-παρατηρητή δεν είναι απόλυτα ακριβής, αφού η αντιληπτική βάση δεν είναι μόνο οπτική. Το σχετικό ΠΑ δεν μπορεί

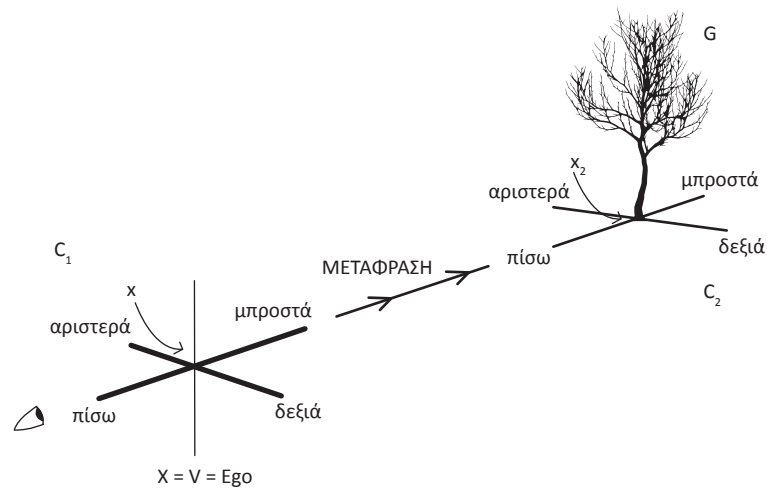
επίσης να χαρακτηριστεί δεικτικό [deictic] γιατί ο «παρατηρητής» δεν είναι απαραίτητα κάποιο άτομο, ούτε συμμετέχει απαραίτητα στην άρθρωση ('η μπάλα κατέληξε δεξιά του τέρματος'). Παρ' όλα αυτά, η δεικτική χρήση της γλώσσας προηγείται οντολογικά και νοητικά συμμετέχοντας στην εμφάνιση αυτού του ΠΑ. Η χρήση του σχετικού ΠΑ γίνεται σε δύο στάδια. Αρχικά εφαρμόζεται ένα σύστημα πολικών συντεταγμένων στον παρατηρητή με κέντρο τον κύριο άξονα, κατακόρυφο, του σώματος. Το σημείο αγκρίστρωσης, 0 μοίρες περιστροφής, προκύπτει συνήθως από την κανονική διεύθυνση κίνησης του σώματος, το 'μπροστά' βρίσκεται στην διεύθυνση του στήθους, ή την διεύθυνση του βλέμματος, ανάλογα την γλώσσα. Τα τεταρτημόρια που προκύπτουν, βασισμένα σε ορθογωνικούς άξονες, με περιστροφή με τη φορά του ρολογιού δίνουν το 'μπροστά', 'δεξιά', 'πίσω' και 'αριστερά'. Το δεύτερο στάδιο είναι η εφαρμογή, με μεταγραφή, του πολικού συστήματος συντεταγμένων στο σημείο αναφοράς G. Η μεταγραφή μπορεί να σημαίνει με αντανάκλαση, με περιστροφή 180° ή με μετάφραση (απλή μετατόπιση).



ΕΙΚΟΝΑ [3] εφαρμογή με αντανάκλαση του πολικού συστήματος συντεταγμένων (Levinson 2003: 86)



ΕΙΚΟΝΑ [4] εφαρμογή με περιστροφή του πολικού συστήματος συντεταγμένων (Levinson 2003: 87)



ΕΙΚΟΝΑ [5] εφαρμογή με μετάφραση του πολικού συστήματος συντεταγμένων (Levinson 2003: 88)

Δεν έχουν όλες οι γλώσσες τις έννοιες, και φυσικά τις λέξεις, 'μπροστά', 'δεξιά', 'πίσω', 'αριστερά', ενώ οι γλώσσες που τις έχουν μπορεί να τις χρησιμοποιούν με καθαρά εγγενές τρόπο. Δύο κριτήρια για την ύπαρξη και ταυτοποίηση του σχετικού ΠΑ είναι: 1. η χρησιμότητά του σε αντικείμενα πολιτισμικώς προσδιορισμένα ως «άμορφα», χωρίς εγγενή μέρη ή χαρακτηριστικά, 2. όπου υπάρχει τριαδική σχέση (V,F,G), και στην οποία η περιστροφή του V στον άξονά του, αλλάζει την περιγραφή της σχέσης των F,G. Στην πλειοψηφία τους, οι γλώσσες που κάνουν χρήση του σχετικού ΠΑ τείνουν να κάνουν χρήση και του εγγενούς. Τα δύο ΠΑ μοιράζονται τους ίδιους γλωσσικούς όρους προκαλώντας ασάφεια στις αρθρώσεις, προφορικές και γραπτές. Για το λόγω αυτό, πολλές εκδοχές του σχετικού ΠΑ θεωρούνται επέκταση του εγγενούς ή ειδικές περιπτώσεις εφαρμογής. Ωστόσο, ένας από τους σημαντικότερους λόγους για την επέκταση του εγγενούς, είναι ότι δεν επιτρέπει τα λογικά συμπεράσματα για χωρικές σχέσεις μέσα από γλωσσικές περιγραφές. Οι εγγενείς περιγραφές δεν υποστηρίζουν ούτε μεταγραφές με περιστροφή, ούτε με αντανάκλαση όπως οι σχετικές.

Το σχετικό ΠΑ κατακτιέται ηλικιακά πολύ αργότερα από το εγγενές. Τα τρία είδη μεταγραφής εμφανίζονται σε διαφορετικές περιόδους και μπορεί να συνυπάρχουν για μεγάλο διάστημα πριν την τελική επικράτηση ενός λόγω πολιτισμικών περιορισμών. Αρχικά, τα «άμορφα» αντικείμενα εξομοιώνονται ως ομιλητές, όπως σε μία συζήτηση που ο ένας ομιλητής είναι στραμμένος στον άλλο, αποκτώντας το 'μπροστά' στην πλευρά του παρατηρητή. Η ανάθεση ωστόσο του αριστερά και δεξιά γίνεται, σε πρώτο στάδιο, μέσω μετάφρασης λόγω του ότι νοητικά η περιστροφή (το δικό μου αριστερά είναι το δεξιά του δέντρου) έχει μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας, και δεν κατακτιέται πριν την ηλικία των 5 χρονών. Η μεταγραφή αντανάκλασης λειτουργεί συνήθως ως ενδιάμεσο στάδιο αλλά, όπως και οι άλλες δύο, εισάγει συμβάσεις περιγραφής σε συγκεκριμένα αντικείμενα ή διατάξεις, οι οποίες συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται και μετά.

Πέρα από την δυνατότητα εξαγωγής λογικών συμπερασμάτων μέσα από γλωσσικές αφηγήσεις (αν το σημείο A είναι αριστερά του B και το B αριστερά του Γ, τότε το A είναι αριστερά του Γ), η χρήση του σχετικού ΠΑ έχει δύο ακόμα σημαντικά πλεονεκτήματα. Το σχετικό ΠΑ επιτρέπει την άμεση μεταγραφή, στην γλώσσα, των οπτικών αντιλήψεων. Η οπτική μνήμη μίας σκηνής δίνει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την περιγραφή της με σχετικούς όρους. Μία σχετική προσέγγιση μειώνει το υπολογιστικό φορτίο του εγκεφάλου και δίνει συχνά την βάση για την περαιτέρω συγκεκριμενοποίηση της σκηνής, με σχετικούς ή και εγγενείς όρους, κατά την ανάκλησή της. Ειδικά σε περιβάλλοντα με έντονη και γρήγορη εναλλαγή οπτικής πληροφορίας, το σχετικό ΠΑ γίνεται αναγκαίο. Επίσης, ένα τέτοιο σύστημα συντεταγμένων ενδείκνυται για την περιγραφή κινήσεων. Η άρθρωση 'η πέτρα ήρθε από τα αριστερά και έπεσε πίσω από το θάμνο' αποκτά οικονομία

λόγου που είναι πάντα ζητούμενο στη χρήση της γλώσσας σε πραγματικό χρόνο. Η δεύτερη περίπτωση κίνησης, είναι περιγραφή της κίνησης του παρατηρητή ή, πιο αφηρημένα, του σημείου θέασης. Στην άρθρωση 'Στρίψε δεξιά, πάλι δεξιά, αριστερά, δεξιά και ευθεία' γίνεται περιγραφή διαδρομής με διαδοχικές μετατοπίσεις του σημείου θέασης. Το πολικό σύστημα συντεταγμένων του σημείου θέασης ευθυγραμμίζεται κάθε φορά με τον κυρίαρχο άξονα του δρόμου ο οποίος προκύπτει από την κατεύθυνση της βασικής κίνησης του παρατηρητή κατά την χρήση του δρόμου. Σε ανάλογες αρθρώσεις, σύμφωνα και με τον τρόπο κίνησης (πεζός, οδηγός), λαμβάνεται υπόψη η επιτρεπτή φορά κίνησης σε ένα δρόμο και η διατύπωση του σημείου εισόδου ή του ρεύματος της κίνησης του σημείου αναφοράς αν ο δρόμος επιτρέπει και τις δύο φορές. Όπως γίνεται αντιληπτό, αυτού του τύπου οι αρθρώσεις διευκολύνονται από τις «καθαρές» γεωμετρίες του χώρου και τις συμβάσεις στη χρήση τους. Η περιγραφή κίνησης σε ανοιχτούς χώρους (π.χ. ερήμους) απαιτεί άλλο τύπου περιγραφές και, συχνά, άλλο τύπου γνωστικά εργαλεία.

2.3 Απόλυτο πλαίσιο αναφοράς

Το απόλυτο ΠΑ είναι περιβαλλοντο-κεντρικό, κάνει δηλαδή χρήση στοιχείων του χώρου και όχι μόνο αντικειμένων. Αρχικά το συγκεκριμένο σύστημα αναφέρονταν κυρίως στον κατακόρυφο άξονα που αναθέτει τα 'πάνω', 'κάτω', και τα οποία δίνονται από την διεύθυνση της βαρύτητας. Στον οριζόντιο άξονα εφαρμόζεται με «αυθαίρετη» επιλογή εδράνων [fixed bearings] που προβάλλουν τόξα, ή περιοχές αναζήτησης, και τα οποία αντιστοιχίζονται σε σημεία της πυξίδας (από άτομα που δεν κάνουν χρήση του απόλυτου ΠΑ). Οι ομιλητές τέτοιων γλωσσών παράγουν αρθρώσεις οι οποίες μπορούν να αποδοθούν στην γλώσσα μας ως 'το κουτάλι βρίσκεται «βόρεια» της κούπας'.

Η χρήση του απόλυτου ΠΑ προϋποθέτει τον συνεχή προσανατολισμό του ατόμου με βάση τα έδρανα που έχουν επιλεγεί και, αν και ο ακριβής τρόπος δεν είναι ακόμα γνωστός, πιθανότατα απαιτεί οξυμένη αίσθηση αδράνειας σε διασταύρωση με περιβαλλοντικές ενδείξεις. Οι ενδείξεις αυτές μπορεί να είναι γεωμορφολογικοί σχηματισμοί (π.χ. πλαγιές), διεύθυνση ανέμων, ρύσεις ποταμών, αστρικό και ηλιακό αζιμούθιο κ.α. και βρίσκονται υπό γωνίες σε σχέση με το δικό μας άξονα του πολικού Βορρά, γι' αυτό και δεν συσχετίζονται απαραίτητα με τα 'Βόρειος', 'Νότιος', 'Ανατολικός', 'Δυτικός'. Απόλυτα ΠΑ εμφανίζονται περίπου στο ένα τρίτο των γλωσσών, σε διαφορετικούς βαθμούς εφαρμογής, και δεν περιρίζονται από εθνικότητα, φυλή ή περιβάλλον. Το απόλυτο ΠΑ, όπως και το εγγενές, περιγράφει δυαδικές σχέσεις F, G, με το σύστημα συντεταγμένων αγκιστρωμένο στα έδρανα τα οποία έχουν πάντα το σημείο εισαγωγής στο G.

Αν και τα απόλυτα ΠΑ μπορεί να παρουσιάζουν μία ομοιομορφία ως προς τις γλωσσικές αρθρώσεις τους, νοητικά ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό. Μπορεί να κάνουν χρήση ενός πολικού συστήματος με τον Βορρά να είναι το σημείο αγκίστρωσης και τους άλλους άξονες να προκύπτουν με περιστροφή με την φορά του ρολογιού σε ορθογωνικούς άξονες, όπως περίπου το δικό μας. Άλλα συστήματα μπορεί να έχουν πρωτεύοντες και δευτερεύοντες άξονες, με τον άξονα Βορρά/Νότου ως πρωτεύων, αλλά χωρίς συγκεκριμένο σημείο αγκίστρωσης. Σε άλλα συστήματα γίνεται χρήση ημι-αξόνων με τον καθένα να έχει το δικό του σημείο αγκίστρωσης ενώ, τέλος, σε κάποια συστήματα γίνεται χρήση απόλυτων διευθύνσεων στον έναν άξονα και προσδιορισμός από τοπόσημα στον άλλον. Σε πολλά νησιά της Αυστρονησίας, στον δυτικό Ειρηνικό, ο ένας άξονας καθορίζεται από την διεύθυνση των μουσώνων και ο άλλος από την υψηλότερη κορυφή του νησιού. Σε όλα τα παραπάνω συστήματα μπορεί να κυμαίνονται επίσης και οι γωνίες του τόξου του κάθε άξονα καθώς η γωνία που ορίζει ο κάθε άξονας δεν είναι απαραίτητα 90°.

Το απόλυτο ΠΑ είναι το μόνο σύστημα που επιτρέπει πλήρη υποστήριξη συμπερασμάτων από χωρικές αρθρώσεις, αλλά όπως και τα άλλα δύο, έχει περιορισμούς. Το εγγενές περιορίζεται από την πολλαπλότητα τύπων αντικειμένων, το διαφορετικό βαθμό με τον οποίο οι ασυμμετρίες των αντικειμένων επιτρέπουν τον ονοματισμό πλευρών και το πρόβλημα των «άμορφων» αντικειμένων. Το σχετικό περιορίζεται από τη νοητική δυσκολία διαχωρισμού του 'δεξιά', 'αριστερά', την πολυπλοκότητα εφαρμογής ενός δευτερεύοντος συστήματος συντεταγμένων και την ασάφεια αρθρώσεων σε γλώσσες που χρησιμοποιούν σχετικό και εγγενές. Ο βασικός περιορισμός του απόλυτου είναι ο συνεχής υπολογισμός απόλυτων διευθύνσεων στο φόντο και ο συνεχής υπολογισμός των διευθύνσεων των τυχαίων στοιχείων του χώρου ως προς τον ίδιο τον ομιλητή, προκειμένου να αναφερθεί σε αυτά. Σε γλωσσικό επίπεδο μπορεί επίσης να προκύπτουν ασάφειες είτε λόγω του ότι λέξεις όπως 'ανηφορικά', που αντιστοιχεί σε κάτι όπως 'βόρεια', μπορεί πράγματι να αναφέρεται σε ανηφόρα, είτε λόγω της χρήσης και του σχετικού ΠΑ ('ανηφορικά' μπορεί να σημαίνει πιο πέρα από το οπτικό μου πεδίο προς, ως πούμε, αριστερά).

Το απόλυτο ΠΑ, που προσδιορίζεται και ως αλλο-κεντρικό, αν και στηρίζεται σε στοιχεία του περιβάλλοντος μπορεί να εμπεριέχει ένα μεγάλο αριθμό συμβάσεων όπως ακριβώς το εγγενές ή το σχετικό. Στην φύση δεν υπάρχει τίποτα που να υποδεικνύει ένα σημείο όπως ο Βορράς. Δεν διαθέτουμε αισθητηριακά συστήματα ευαίσθητα στα μαγνητικά πεδία, όπως ορισμένα πτηνά, για να βρίσκουμε τον πολικό Βορρά, ενώ το ηλιακό ή αστρικό αζιμούθιο αλλάζει σημαντικά ανάλογα την εποχή ή την γεωγραφική θέση. Η επιλογή επομένως ενός εδράνου όπως το 'βορράς', ενός δηλαδή περιβαλλοντικού στοιχείου που αναθέτει έναν ή περισσότερους άξονες, η επιλογή τοπόσημων για ανάθεση δευτερευόντων αξόνων ή ως σημεία

αναφοράς, η επιλογή των γωνιών των τόξων των αξόνων κα. γίνονται σε συνθήκες πολιτισμικής εξέλιξης και εμπειρέχουν ένα βαθμό αφαίρεσης, η ακριβέστερα εννοιολογικής σκέψης. Όπως γίνει ίσως εμφανέστερο στο 3ο κεφάλαιο, οι συμβάσεις που αφορούν το χώρο και τις χωρικές γνωστικές λειτουργίες εγκαθίστανται πρώτα στο επίπεδο των πρακτικών. Η πλοήγηση και συνέργεια ατόμων για επίτευξη πρακτικών στόχων (κυνήγι, μετανάστευση) απαιτεί την δημιουργία συμβάσεων οι οποίες αργότερα αφομοιώνονται και αναμεταδίδονται από την γλώσσα.

2.4 Συμπερασματικά

Το 1690 τέθηκε από τον William Molyneux, Ιρλανδό φιλόσοφο, το εξής ερώτημα στον John Locke: 'Αν σε έναν τυφλό, που μεγάλωσε μαθαίνοντας τη διαφορά μίας σφαίρας από ένα κύβο μόνο μέσω της αφής, η επαναφορά της όρασής του θα του επέτρεπε να αναγνωρίσει αυτά τα δύο αντικείμενα οπτικά;'. Το ερώτημα στην ουσία αφορά το αν υπάρχει ένα ενιαίο χωρικό, ή εν γένει γνωστικό, μοντέλο το οποίο αλληλεπιδρά με όλα τα συστήματα εισόδου/εξόδου του οργανισμού. Όπως διατυπώθηκε και στην αρχή του κεφαλαίου, οι αρθρώσεις που αφορούν το χώρο και κάνουν χρήση των ΠΑ απαιτούν νοητικές διεργασίες οι οποίες, όπως φάνηκε από το απόλυτο ΠΑ, μπορεί να αφορούν πολλές αισθητηριακές τροπικότητες. Επανερχεται επομένως το ζήτημα του εύρους εφαρμογής των ΠΑ, ως μεθοδολογικό εργαλείο, αλλά και το αν υπάρχει η δυνατότητα «μετάφρασης» από το ένα στο άλλο.

Το κάθε αισθητηριακό σύστημα, με την αντίστοιχη νοητική τροπικότητα, είναι πολύ πιθανό ότι κάνει χρήση διαφορετικού είδους αναπαραστάσεων. Η σημασιολογική τροπικότητα, που κατά σύμβαση αναφέρεται ως προϋπόθεση της γλωσσικής χρήσης, δεν καθορίζεται από αναπαραστάσεις σχημάτων, φωτοσκιάσεων, περιγραμμάτων όπως η οπτική, αν και μπορεί να τις επικαλέσει. Το αιθουσαίο σύστημα [vestibular] δίνει έντονες ενδείξεις ως προς σωματική περιστροφή και αδράνεια, και προϋπάρχει της κάθε οπτικής αναπαράστασης αλλά είναι ποιοτικά διαφορετικού τύπου. Το ακτινο-κιναισθητικό σύστημα δίνει άμεσες αναπαραστάσεις σε σχέση με βάρος, υφή, θερμοκρασία αλλά απαιτεί παράλληλα ένα οπτικό σημείο θέασης για εποπτεία του περιβάλλοντος της κίνησης. Το τελευταίο παράδειγμα αποτελεί ουσιαστικά εκδοχή του σχετικού ΠΑ, το οποίο στην κοινότητα των Guugu Yimithirr εκλείπει τελείως. Σε αυτή την περίπτωση πρέπει να μπει και η παράμετρος της μακροπρόθεσμης / βραχυπρόθεσμης μνήμης σε σχέση με την δημιουργία και ανάκληση των νοητικών αναπαραστάσεων. Η δημιουργία, επομένως, ενός μοντέλου συσχέτισης νοητικών τροπικωτήτων και αναπαραστάσεων πρέπει να λαμβάνει υπόψη και τις εξωτερικές, του οργανισμού, συνθήκες.

Εν μέρει το ζήτημα του τρόπου επικοινωνίας των διαφορετικών τροπικωτήτων και ο βαθμός ενσωμάτωσής τους σε ένα ενιαίο μοντέλο, μπορεί να απαντηθεί μέσα από την μεταφραστική δυνατότητα ενός ΠΑ σε ένα άλλο. Έστω ότι έχουμε μία διάταξη στο χώρο στην οποία ένα μπουκάλι βρίσκεται στο εγγενές μπροστινό μέρος μίας καρέκλας και έστω ότι το μπουκάλι βρίσκεται στα δεξιά της καρέκλας για το σχετικό και βόρεια για το απόλυτο. Έστω ότι μου ζητείται να απομνημονεύσω την διάταξη και χρησιμοποιώ το εγγενές ΠΑ με 'Το μπουκάλι βρίσκεται στο μπροστινό μέρος της καρέκλας' αποβάλλοντας τις υπόλοιπες πληροφορίες της σκηνής. Η ανάκληση, αργότερα, της ίδιας σκηνής δεν μπορεί να γίνει με βάση το σχετικό ΠΑ αφού δεν έγινε απομνημόνευση ενός σημείου θέασης και ούτε με το απόλυτο αφού απαιτούνται ορισμένες βοηθητικές πληροφορίες. Η μετάφραση από ένα ΠΑ που είναι ελεύθερου προσανατολισμού, όπως το εγγενές, σε ένα που είναι προσανατολιστικά συγκεκριμένο είναι αδύνατη. Το ίδιο ωστόσο ισχύει και μεταξύ των προσανατολισμένων ΠΑ. Η άρθρωση 'το μπουκάλι βρίσκεται δεξιά της καρέκλας' δεν εμπειρέχει απόλυτες διευθύνσεις, και η άρθρωση 'το μπουκάλι βρίσκεται βόρεια της καρέκλας' δεν κάνει χρήση σημείου θέασης. Η μόνη ίσως δυνατή μετάφραση είναι προς το εγγενές με χρήση βέβαια της σύμβασης το 'μπροστά' της καρέκλας είναι το λειτουργικά μπροστά. Επομένως, οι πιθανές απαντήσεις στο αρχικό ερώτημα, με βάση το παραπάνω νοητικό πείραμα, είναι: είτε οι διαφορετικές τροπικότητες έχουν σημεία τομής, είτε η κάθε τροπικότητα μπορεί να κάνει χρήση περισσότερων του ενός ΠΑ, είτε και τα δύο.

Πειραματικά έχει αποδειχθεί ότι μία κοινότητα, όπως αυτή των Tzeltal ή των Guugu Yimithirr, χρησιμοποιεί το ίδιο πλαίσιο χωρικών αναφορών στη γλώσσα, τη μνήμη, τη συναγωγή, τις χειρονομίες, και ότι το ίδιο πλαίσιο αναφοράς δεν συναντάται απαραίτητα σε γειτονικές κοινότητες. Τα αίτια πρέπει επομένως να αναζητηθούν εκτός των βιολογικών χαρακτηριστικών και του φυσικού περιβάλλοντος. Για τον Levinson το γλωσσικό πλαίσιο και το έμπρακτο πλαίσιο, που περιγράφεται βέβαια γλωσσικά, αποτελούν τον καταλύτη στην επιλογή και στον βαθμό εφαρμογής ενός ΠΑ. Αν μία γλώσσα δεν χρησιμοποιεί ένα ΠΑ τότε εμπειρίες και σκέψεις σε άλλο ΠΑ, δεν μπορούν να επικοινωνηθούν σε αυτή τη γλώσσα. "Έτσι με δεδομένο ότι (α) τα πλαίσια δεν μεταφράζονται ελεύθερα, (β) οι γλώσσες προσφέρουν προκαθορισμένα πλαίσια προς άρθρωση και (γ) είναι επιθυμητή η περιγραφή μίας χωρικής εμπειρίας σε διαφορετικό χρόνο, γίνεται αναγκαία η κωδικοποίηση μίας χωρικής εμπειρίας, σε πραγματικό χρόνο, σε οποιαδήποτε μορφή προσφέρει η κυρίαρχη γλώσσα του ομιλητή" (Levinson 2003: 61)

Σημειώσεις 2^{ου} Κεφαλαίου

1. Σημαντικό εξελικτικό γεγονός είναι η υπερμεγέθης ανάπτυξη, σε σχέση με άλλα μέρη του εγκεφάλου, του εγκεφαλικού φλοιού που αφορά την δυνατότητα δημιουργίας συσχετισμών. Το γεγονός του συγκεκριμένου τρόπου ανάπτυξης του φλοιού συσχετισμών (φς)[association cortex] επέφερε δύο σημαντικές διαφορές στην εξέλιξη της φυσιολογίας του εγκεφάλου οι οποίες διαφοροποίησαν το είδος μας σε σχέση με τα υπόλοιπα πρωτεύοντα θηλαστικά. Πρώτον, η ανάπτυξη του φς σήμανε την παύση της περαιτέρω ανάπτυξης του εγκεφαλικού φλοιού που σχετίζεται με τις κινητικές λειτουργίες. Κινησιολογικά ο άνθρωπος παρέμεινε σε ένα στάδιο μη-εξειδίκευσης. Όπως αναφέρει και ο Leroi-Gourhan: "Σε όλη την διάρκεια της εξέλιξής μας, από το στάδιο των ερπετών, ο άνθρωπος εμφανίζεται ως το κληροδότημα όντων τα οποία ξέφυγαν της ανατομικής εξειδίκευσης. Ούτε τα ανθρώπινα δόντια ούτε και τα χέρια, ούτε τα ανθρώπινα πόδια ούτε και, τελικά, ο εγκέφαλος κατάφεραν να αποκτήσουν την τελειότητα των δοντιών των μαμούθ, τα άκρα των αλόγων, ή τον εγκέφαλο ορισμένων πτηνών- με αποτέλεσμα το είδος να παρέμεινε ικανό να εκτελέσει σχεδόν κάθε πιθανή κίνηση" (Virno 2015: 196) Δεύτερον, η γενικότερη ανάπτυξη του φς σήμανε την ανάπτυξη του αντίστοιχου φς για κάθε αίσθητήριο σύστημα αλλά και, όπως υποθέτουν κάποιοι, την αποτελεσματικότερη επικοινωνία των διαφορετικών φς μεταξύ τους. Κάθε αισθητήριο σύστημα, όπως π.χ. το σύστημα της όρασης, εκδηλώνεται σε συγκεκριμένη περιοχή του εγκεφάλου η οποία φέρει την πλειοψηφία των λειτουργιών του συστήματος. Κάθε μία από αυτές τις περιοχές χωρίζεται στην πρωταρχική περιοχή και στην περιοχή συσχετισμών. Οι πληροφορίες από τα αντίστοιχα όργανα φτάνουν στην πρωταρχική περιοχή και στην συνέχεια διοχετεύονται στην περιοχή συσχετισμών. Η πρωταρχική περιοχή της όρασης μπορεί να επεξεργαστεί απλά δεδομένα όπως περίγραμμα, ακμές, φωτεινότητα, απόχρωση, απόσταση. Η περιοχή συσχετισμών είναι εκείνη που μπορεί να συνδυάσει αυτού του είδους τα δεδομένα με στόχο να αναπαραστήσει νοητικά, είτε για να αναγνωρίσει είτε για να δημιουργήσει, πολυπλοκότερα αντικείμενα της όρασης όπως πρόσωπα, γράμματα κτλπ. Η δραστηριότητα των νευρώνων στον οπτικό, π.χ., φς δείχνει επίσης ότι αυτές οι περιοχές συμμετέχουν στις ανώτερες λειτουργίες του εγκεφάλου, όπως η ομιλία, οι σχέσεις αιτιότητας, η οργάνωση, απαιτώντας πολλές φορές και την εισαγωγή δεδομένων από τα άλλα αισθητήρια συστήματα. Αυτό στην πράξη, δίνει στους ανθρώπους την δυνατότητα να αντιληφθούν και να επεξεργαστούν πολυπλοκότερες δομές ή μοτίβα οπτικά, ακουστικά, απτικά και πολύ περισσότερο την δυνατότητα να τα συνδυάσουν σε ενιαίες και ακόμα πολυπλοκότερες δομές. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό εξελικτικό πλεονέκτημα σε συνθήκες συνεχούς μετακίνησης σε περιοχές με διαφορετικά χαρακτηριστικά.

2. Το πρόβλημα του μεταφραστή αναλύεται σε σημασιολογικά, γραμματικά, συντακτικά, ρητορικά, πραγματολογικά και πολιτισμικά φαινόμενα. Μπορεί να αποδοθεί απλούστερα ως: μετάφραση ολόκληρου του νοήματος της αρχικής άρθρωσης και μόνο αυτού.

3. Το 1911, η 11η έκδοση της εγκυκλοπαίδειας Britannica απαριθμούσε περίπου 1000 γλώσσες. Η SIL (Summer Institute of Linguistics) είναι μία μη κερδοσκοπική οργάνωση με βασικό στόχο τη μετάφραση της Βίβλου σε όλες τις γλώσσες του κόσμου. Σε συνεργασία με τον ιστότοπο ethnologue.com εξέδωσαν το 2009 ένα κατάλογο ο οποίος απαριθμούσε 6909 γλώσσες. Σε όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα ο αριθμός των γλωσσών αυξάνονταν σταθερά. Ο βασικός λόγος της αύξησης είναι τα κριτήρια ορισμού που θέτουν οι γλωσσολόγοι, τα οποία είναι υπό διαρκής αναθεώρηση, καθώς και η γλωσσική μελέτη σε περιοχές που παρέμεναν μέχρι πρόσφατα σχετικά απομονωμένες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Παπούας-Νέα Γουινέα στην οποία βρέθηκαν 832 γλώσσες, περίπου 45 διαφορετικές γλωσσικές οικογένειες, σε πληθυσμό τεσσάρων εκατομμυρίων.

3.0 εισαγωγικά

Όταν παρατηρούμε την κίνηση ή την θέση ενός αντικειμένου στο χώρο, δεν αντιλαμβανόμαστε την υποβολή κάποιας κατηγοριοποιητικής διάκρισης στην σκηνή: "*φαινομενικά, ο χώρος μοιάζει να είναι ολότελα συνεχής και ομογενής, απλωμένος απεριόριστα σε 3 χωρίς-τέλος διαστάσεις*" (Bialystok & Olson 1987: 511)(Gumperz & Levinson 1996: 145). Η εμπειρία, και συγκεκριμένα η εμπειρία του χώρου, δεν είναι σε καμία περίπτωση προνόμιο του ανθρώπινου είδους. Προκείμενου όμως ο άνθρωπος να γίνει ένας ισότιμος όρος σε σύγκριση με τα άλλα είδη θα έπρεπε να απομονώσουμε από την συνολική εμπειρία του χώρου που είναι σε εμάς διαθέσιμη, το κομμάτι της αντίληψης του χώρου και βάση αυτής να γίνει οποιαδήποτε μετέπειτα σύγκριση. Αυτός είναι ο αντιληπτικός χώρος, ο χώρος των ενσώματων αισθήσεων αδιαμεσολάβητος από οποιαδήποτε πρόθεση ή νοητική διεργασία. Βάζοντας αυτήν την παράμετρο μπορούμε να μιλήσουμε για την ποικιλία πραγματικοτήτων που είναι διαθέσιμες στα διάφορα είδη μέσα από τα ανόμοια αισθητήρια όργανα και τις διαφορετικές νευρολογικές δυνατότητες για οργάνωση, αποθήκευση και διαχείριση των δεδομένων που δημιουργούν τα όργανα αυτά. Όμως το κομμάτι εκείνο της εμπειρίας, στο οποίο έχουμε αποκλειστική πρόσβαση, στηρίζεται σε νοητικές και γνωστικές λειτουργίες οι οποίες εκφράζονται και εν μέρει δομούν την γλώσσα. Ως το μοναδικό είδος που διαθέτει έναν επίκτητο κώδικα επικοινωνίας, άρα ταυτόχρονα και την δυνατότητα αναπαράστασης της πραγματικότητας, η άποψή μας για τον κόσμο διαφέρει από τα υπόλοιπα είδη όχι μόνο με όρους φυσικών χαρακτηριστικών αλλά και με όρους λειτουργικότητας, διαθεσιμότητας και χρήσης αυτής της συμβολικής φόρμας. Αν και η γλώσσα μας επιτρέπει την λογική προσέγγισή του, ο αντιληπτικός χώρος δεν μπορεί να υπάρξει εντός των ορίων της εμπειρίας. Η εμπειρία, ως έννοια, δίνει τα πρώτα όρια στον χώρο που επιχειρούμε να προσεγγίσουμε, αλλά η φύση αυτών των ορίων παραμένει προβληματική αφού μπορούμε να πούμε ότι μοιάζει με τα όρια του οπτικού μας πεδίου, όσα δεν είναι μέσα σε αυτό γίνονται τα όρια αυτών που είναι.

Η συσχέτιση της γλώσσας με την εμπειρία, εν γένει, 1. επηρεάζει εξίσου τους δύο όρους της σχέσης, 2. αλλάζει στο χρόνο, αναπτύσσεται, και 3. εκδηλώνεται σε επίπεδα. Η εμπειρία του χώρου, τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος και τα βιολογικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου, δημιούργησαν την ανάγκη επικοινωνίας που επιλύθηκε μέσω της γλώσσας και η οποία προέκυψε και εξελίσσεται αφομοιώνοντας τις πρακτικές και (προ-)γλωσσικές συμβάσεις. Σε επόμενο χρόνο, όπως φανερώνεται από θεωρίες ανάλογες των χωρικών ΠΑ, και έχοντας αυτή τη φορά υπόψιν νευροβιολογικές λειτουργίες όπως η μνήμη και η γνωστικότητα, η γλώσσα

μορφοποιεί ως ένα βαθμό την εμπειρία του χώρου νοηματοδοτώντας την συστηματικά. Οι δύο κατευθύνσεις της συσχέτισης αναπτύσσονται σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο (πολιτισμικό και νοητικό). Οπότε μιλάμε για ιστοριολογική ανάπτυξη, άρα αντικειμενική σκόπευση, και προσωπική ανάπτυξη, άρα υποκειμενική σκόπευση, αντίστοιχα. Στην ουσία όμως πρόκειται για δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος που δρουν ταυτόχρονα. Σε αυτό το πλαίσιο η χρήση της γλώσσας, η έννοια της γλώσσας, η εμπειρία και η έννοια της εμπειρίας ενοποιούνται σε ένα φαινόμενο ως ισότιμοι όροι.

Στο φαινόμενο που ορίζεται από τη συσχέτιση της γλώσσας με την εμπειρία, το χαρακτηριστικό που επιδέχεται ανάλυσης είναι τα επίπεδα εκδήλωσης. Τα χωρικά ΠΑ διατυπώθηκαν ως τυπολογία των γλωσσών, σε χρήση, με βάση τις διαφοροποιήσεις κωδικοποίησης του χώρου. Ωστόσο, τα χωρικά ΠΑ δεν μπορούν να νοηθούν ανεξαρτήτως των νοητικών, νευροβιολογικών, περιορισμών/προδιαθέσεων και των πολιτισμικών περιορισμών/προδιαθέσεων [biases]. Αυτά είναι τα 3 επίπεδα εκδήλωσης του φαινομένου ή τουλάχιστον τα επίπεδα που θα αναλυθούν στη συνέχεια. Ο χώρος (χωρίς να είναι σε αυτό το σημείο απαραίτητη η διάκριση έννοιας-χώρου και φυσικού-χώρου) αποτελεί το πεδίο, ή θεωρητικό αντικείμενο, σκόπευσης του φαινομένου αλλά και βασικό γνωστικό εργαλείο. Για το λόγο αυτό τα 3 επίπεδα ονομάζονται χώροι δίνοντας έτσι: το νοητικό [conceptual]¹ χώρο, το χώρο των πρακτικών [space of practices] και τον πολιτισμικό [cultural]² χώρο. Κάθε χώρος αντιπαραβάλλεται στη γλώσσα και εισάγονται φαινόμενα, έννοιες και θεωρίες με στόχο την καλύτερη οριοθέτησή του. Αυτό που πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι ότι ο κάθε χώρος, κρατώντας υπόψιν το παράδειγμα των χωρικών ΠΑ, πλαισιώνει του άλλους δύο και πλαισιώνεται από αυτούς.

1.η γλώσσα συσχετίζεται με την εμπειρία σε νοητικό επίπεδο. Η συσχέτιση αναπτύσσεται στο χρόνο και πλαισιώνεται από τα (2.) και (3.) = νοητικός χώρος

2.η γλώσσα συσχετίζεται με την εμπειρία σε πρακτικό επίπεδο. Η συσχέτιση αναπτύσσεται στο χρόνο και πλαισιώνεται από τα (1.) και (3.) = πρακτικός χώρος

3.η γλώσσα συσχετίζεται με την εμπειρία σε πολιτισμικό επίπεδο. Η συσχέτιση αναπτύσσεται στο χρόνο και πλαισιώνεται από τα (1.) και (2.) = πολιτισμικός χώρος

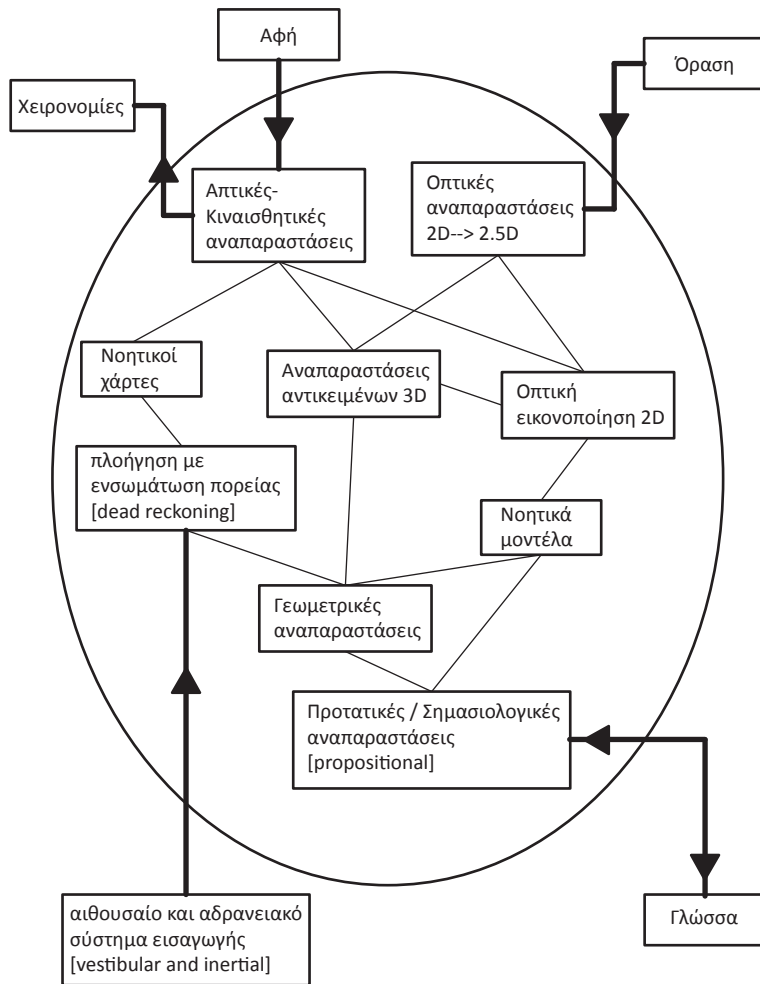
Τα τρία επίπεδα, προκειμένου να γίνουν πιο εύληπτα, μπορούν να νοηθούν ως μελέτη του ίδιου φαινομένου σε τρεις διαφορετικές κλίμακες. Ένα φαινόμενο όπως η βροχή μελετάται σε μοριακό επίπεδο (Υδρολογία), γίνεται αντιληπτό σε πρακτικό επίπεδο (αύξηση της στάθμης του ποταμού κ.α.) και μελετάται σε πλανητικό επίπεδο (Μετεωρολογία).

3.1 Νοητικό κατά Γλωσσικό

Το νοητικό πεδίο, το πεδίο της σκέψης, και η γλώσσα έχουν διαφορετικές ρίζες και μόνο μετά από μία στιγμή στην ανάπτυξη συγχωνεύονται ακολουθώντας πλέον πορεία αλληλεπίδρασης. *“Η παιδική ανάπτυξη διαθέτει προ-διανοητική ομιλία όπως επίσης και μη-λεκτική σκέψη. Μόνο με την καθιέρωση διαλειτουργικής συστημικής ενότητας η σκέψη γίνεται λεκτική [verbal] και η ομιλία διανοητική”* (Vygotsky 1986: xxxii). Τα δύο πεδία αναπτύσσουν σχέσεις αλληλεπίδρασης, οι οποίες βαθμιαία ισχυροποιούνται, λόγω κυρίως του ότι απαιτείται από τις λειτουργίες του ενός να υποστηρίξουν τις λειτουργίες του άλλου. Η Γλωσσική Σχετικότητα μπορεί να θεθεί στην βάση της, ως η απάντηση του οργανισμού στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος για όλο και πολυπλοκότερη διανοητική ομιλία, άρα και λεκτική σκέψη. Ωστόσο η έκταση του νοητικού πεδίου δεν εξαντλείται στην υποστήριξη του γλωσσικού. Το νοητικό είναι ένα πεδίο πολλών αναπαραστάσεων (οπτικών, ακουστικών, προσανατολιστικών, κιναισθητικών κ.α.) με την γλώσσα να δίνει τις σημασιολογικές ή προτασιακές αναπαραστάσεις. Το πως οι σημασιολογικές αναπαραστάσεις μπορεί να διαχέονται ή το πως τα διαφορετικά είδη συσχετίζονται δεν μπορούμε να το ξέρουμε με βεβαιότητα. Εκείνο που μπορεί όμως να φανερωθεί είναι οι δομικές διαφορές των σημασιολογικών από τις υπόλοιπες νοητικές αναπαραστάσεις και μέσα από τις διαφορές ο τρόπος δημιουργίας του νοητικού χώρου.

Η πρώτη διαφορά προκύπτει από το γεγονός της ανόμοιας κάλυψης, επόπτευσης, των πεδίων (όπως αυτό του χώρου) από τα λεξιλόγια των γλωσσών. Αρκετές γλώσσες διαθέτουν μόνο δύο ή τρεις όρους για περιγραφή χρώματος. Σε αυτές το σύννηθες είναι η χρήση του ίδιου όρου για το μπλε και το πράσινο, όρος που στα αγγλικά αποδίδεται ως ‘grue’ (green+blue). Σε κάποιες γλώσσες δεν υπάρχουν τα αντίστοιχα των συνδέσμων ‘και’, ‘εάν’, ‘ή’. Σε άλλες οι γραμματικοί χρόνοι μπορεί να είναι πολύ λιγότεροι από αυτούς που ξέρουμε ή ακόμα και μόνο ένας. Τα χαρακτηριστικά αυτών των γλωσσών δεν συνεπάγονται ότι οι χρήστες τους δεν μπορούν να διακρίνουν τη διαφορά μίας μπλε επιφάνειας από μία πράσινη, την συνθήκη μία υπόθεσης ή την έννοια του παρελθόντος και γεγονότων σε αυτό. Το πρόβλημα βρίσκεται στα χαρακτηριστικά της γλώσσας (συντακτικό, γραμματική, φωνολογία, ιδιώματα, χρήση κ.α.) τα οποία προκύπτουν, εν είδει σύμβασης εντός ενός πολιτισμικού πλαισίου.

Μία σημαντική διαφορά προκύπτει από την πραγματολογική πτυχή της γλώσσας. Όπως έγινε ίσως φανερό από την θεωρία της Πολιτισμικής



ΕΙΚΟΝΑ [6] Συσχετισμός Χωρικών Αναπαραστατικών Συστημάτων (Levinson 2003: 287)

σχετικότητας, η γλώσσα είναι ικανή και συνηθίζει να φέρει νόημα για το συγκεκριμένο της ή να αποκτά νόημα από αυτό καθώς επίσης και να εκφράζει την πρόθεση του ομιλητή. Η γλώσσα από μόνη της, αν κάτι τέτοιο μπορεί να υπάρξει, μπορεί μόνο να φέρει σημασίες, η χρήση της είναι αυτή που παράγει νόημα. Η πραγματολογική, όμως, προσέγγιση μίας έκφρασης μπορεί να δημιουργήσει χάσμα ανάμεσα σε αυτά που λέει κάποιος και αυτά που σκέφτεται. Σε μία γλώσσα χωρίς υποθετικούς συνδέσμους, όπως είναι τα Guugu Yimithirr, η φράση 'εάν x, τότε y' μπορεί να αποδοθεί μόνο ως κάτι αντίστοιχο του 'ίσως x, ίσως y'. Σε αυτή την περίπτωση όλο το νοηματικό βάρος φέρεται από το συγκεκριμένο της χρήσης το οποίο, πέρα όλων των άλλων, μπορεί βρίσκεται στον τονισμό του ομιλητή. Μπορούμε επίσης να είμαστε σίγουροι για την κατανόηση της υποθετικής σύνδεσης από την πλευρά του ομιλητή αφού στην συγκεκριμένη περίπτωση η αρχική φράση του δόθηκε στα αγγλικά και την μετέφερε στην γλώσσα του σε ακροατή με γνώση μόνο της μίας γλώσσας. Η διαδικασία, ωστόσο, ερμηνείας μίας γλωσσικής άρθρωσης εν μέσω του συγκεκριμένου μπορεί να έχει και το αντίθετο αποτέλεσμα. Στοιχεία ερμηνείας που προέρχονται από το συγκεκριμένο ενίοτε είναι περιττά ή αποπροσανατολιστικά. "Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι λέω 'Κάποια από τα βιβλία μου, λείπουν'. Αυτό θα υπονοήσει ότι 'Δεν λείπουν όλα τα βιβλία μου'. Αλλά ας υποθέσουμε ότι επιθυμώ να το διευκρινίσω λέγοντας 'Κάποια βιβλία μου, λείπουν αλλά όχι όλα'. Αυτό θα μπορούσε να υπονοεί ότι 'Θα μπορούσαν να λείπουν και όλα τα βιβλία μου', και αυτό δεν εκφράζει την σωστή σκέψη." (Levinson 2003: 293). Όσα περισσότερα λέγονται, προκειμένου να διευκρινιστεί μία άρθρωση τόσο περισσότερα στοιχεία εμπλέκονται. Η γλώσσα-σε-χρήση παρουσιάζει αυτό το χαρακτηριστικό που ονομάζεται αρχή την αναποτελεσματικότητας [the principle of Ineffability], και το οποίο κάνει αδύνατο τον πλήρη συγχρονισμό σκέψης και άρθρωσης. Η αδυναμία συγχρονισμού φανερώνεται ακόμα πιο έντονα με τη χρήση μερών του λόγου που αρθρώνουν δείξη, όπως οι δεικτικές αντωνυμίες ή τα χρονικά/τοπικά επιρρήματα. Η άρθρωση 'Σε περιμένω εδώ αύριο' εμπεριέχει μία λίστα συγκεκριμένων αναφορών οι οποίες αν υπήρχαν στο νοητικό, θα έπρεπε να μορφοποιούνται σε ένα ακόμα «βαθύτερο» επίπεδο νόησης δημιουργώντας μία συνθήκη επαπειροκλιβωτισμού.

Η διαφοροποίηση των δύο τροπικότητων στην προσέγγιση του χώρου, της νοητικής και της γλωσσικής, συντελείται σε κάθε προσπάθεια άρθρωσης λόγω της γραμμικότητας που επιβάλλει η γλώσσα στην σκέψη. 'Το φωτιστικό είναι αριστερά από την οθόνη' και 'Η οθόνη είναι δεξιά από το φωτιστικό' είναι δύο αρθρώσεις της ίδιας χωρικής σχέσης. Οι δύο αρθρώσεις μπορεί να διαφοροποιούνται νοηματικά από συμβάσεις όπως ότι το σημείο αναφοράς είναι συνήθως ένα μεγαλύτερο αντικείμενο με μεγαλύτερη δυσκολία μετακίνησης ('το μολύβι είναι δεξιά από την οθόνη' αλλά όχι 'η οθόνη είναι δεξιά από το μολύβι'). Οι περιορισμοί της γλώσσας προκύπτουν

και από τα χωρικά Πλαίσια Αναφοράς του 2ου κεφαλαίου. Η φιγούρα (α) της εικόνας [7] θα μπορούσε να περιγραφεί με πολλούς τρόπους: 1.μία γραμμή, τάδε μήκους, διχοτομείται από μία άλλη γραμμή ίδιου μήκους, με τις δύο να σχηματίζουν ορθή γωνία 2.μία οριζόντια γραμμή, τάδε μήκους, διχοτομείται από μία άλλη γραμμή ίδιου μήκους και κάθετη στην πρώτη 3.ένα ανάποδο Ταυ. Η πρώτη άρθρωση είναι αληθής και για τις φιγούρες (β) και (γ) της εικόνας [7], αλλά η δεύτερη και τρίτη άρθρωση είναι ψευδείς. Η πρώτη κάνει χρήση του Εγγενούς Πλαισίου Αναφοράς, οπότε είναι ελεύθερη προσανατολισμού, ενώ η δεύτερη και η τρίτη κάνουν χρήση του Σχετικού Πλαισίου Αναφοράς, οπότε και προσανατολισμένες. Όπως έχω ήδη αναφέρει, και τα δύο πλαίσια είναι διαθέσιμα σε εμάς αλλά γλωσσικά πρέπει να γίνει επιλογή του ενός. Η σκέψη δεν χρειάζεται να συμμορφωθεί στον περιορισμό της γραμμικότητας. Ειδικές είναι οι περιπτώσεις των οπτικών ψευδαισθήσεων όπως είναι ο κύβος του Necker. Σε τέτοιου είδους οπτικά ερεθίσματα, νοητικά, εξαναγκάζομαστε σε μία μοναδική προοπτική, ενώ η μετάβαση σε μία άλλη απαιτεί νοητική αλλαγή [mental switch](όπως διατυπώθηκε από την θεωρία Gestalt). Το φαινόμενο αυτό υποθέτεται ότι οφείλεται στην ύπαρξη δύο περιοχών στον εγκέφαλο που έχουν να κάνουν με την όραση, της πρωταρχικής και της περιοχής συσχετισμών, με την κάθε μία να διαχειρίζεται διαφορετικά επίπεδα οπτικών δεδομένων.



ΕΙΚΟΝΑ [7] Επιλογή Πλαισίου Αναφοράς κατά την άρθρωση

Ο βασικός λόγος, ωστόσο, της διαφοροποίησης είναι το ότι οι ομιλούμενες γλώσσες αποτελούν εξωτερικό αναπαραστατικό σύστημα, άρα δημόσιο/κοινωνικό ενώ οι νοητικές αναπαραστάσεις είναι εσωτερικές και ανήκουν στη σφαίρα του ιδιωτικού. Αυτό συνεπάγεται περιορισμούς για τις γλώσσες και την εξελίξη τους. Οι γλώσσες χρειάζεται να έχουν περιορισμένο λεξιλόγιο προκειμένου να μπορεί να «κατακτηθεί» εύκολα, αλλά ταυτόχρονα αποσπασματικό στην κάλυψη και άρα γενικό στις σημασίες. Οι γλώσσες, στην πλειοψηφία τους, μεταδίδονται στο φωνητικό-ακουστικό κανάλι οπότε χρειάζεται να ελαχιστοποιείται ο χρόνος άρθρωσής τους μέσω δειξής και αναφορών. Οι γλώσσες διαμορφώνονται εντός πολιτισμικών πλαισίων και ως συμβάσεις ασχολούνται με επαναλαμβανόμενα προβλήματα, άρα είναι εννοιολογικά οριοθετημένες. Οι εσωτερικές νοητικές αναπαραστάσεις

υπόκεινται σε τελείους διαφορετικούς περιορισμούς όπως η ευκολία ανάκλησης από την μνήμη, η ακρίβεια για κινητηριακό έλεγχο κ.α. Για τους λόγους αυτούς οι σημασιολογικές αναπαραστάσεις δεν μπορούν παρά να θεωρηθούν ένα υποσύστημα του συνόλου των νοητικών αναπαραστάσεων. Το γεγονός όμως ότι μορφοποιούνται εντός του ίδιου πεδίου, του νοητικού, κάνει τις σημασιολογικές εν μέρει ισομορφικές με τις υπόλοιπες νοητικές αναπαραστάσεις.

Ο μερικός, τουλάχιστον, ισομορφισμός των διάφορων νοητικών αναπαραστάσεων είναι αποδείξιμος κυρίως μέσω φαινομένων χρήσης της γλώσσας. Οι σημασιολογικές διακρίσεις κατά την χρήση της γλώσσας πρέπει αναγκαστικά να υποστηρίζονται από τις αντίστοιχες αντιληπτικές διακρίσεις: αν μία γλώσσα εξαναγκάζει την χρήση τιμητικών τίτλων ή κύριων διευθύνσεων προσανατολισμού, ο χρήστης πρέπει να μπορεί να υπολογίσει διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής κατάταξης και περιβαλλοντικών στοιχείων [fixed bearings] με αναπαραστάσεις αρκετά πλούσιες ώστε να επιτρέπουν τις διακρίσεις αυτές. Περιπτώσεις που υποστηρίζουν την ύπαρξη του ισομορφισμού εντοπίζονται στις κοινότητες που χρησιμοποιούν το Απόλυτο Σύστημα Αναφοράς. Σε όλους τους πολιτισμούς η χρήση της γλώσσας ενισχύεται από την χρήση χειρονομιών. Στις κοινότητες, ωστόσο, με το Απόλυτο Σύστημα, οι χειρονομίες οφείλουν να επισημαίνουν την πραγματική κατεύθυνση των τόπων και σημείων τα οποία περιγράφονται την ίδια στιγμή γλωσσικά. Το ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό να επιτευχθεί, όπως και γίνεται, χωρίς χρονική καθυστέρηση σε παραπάνω από μία νοητικές αναπαραστάσεις, σημασιολογικές της γλώσσας και κιναισθητικές των χειρονομιών, συνηγορεί στον ισομορφισμό των συστημάτων.

3.2 Πρακτικό κατά Γλωσσικό

Η πράξη, ο πυρήνας της πρακτικής, υλοποιείται σωματικά, φέρεται νοητικά και υπόκειται σε ανάπτυξη [development]. Η πράξη, και οι επαναλήψεις της, υλοποιούνται σωματικά εξασκώντας την επιδεξιότητα και βελτιώνοντας τις νοητικές κιναισθητικές και οπτικές αναπαραστάσεις. Η σωματική πτυχή της πράξης εξελίσσεται ακολουθώντας τις δικές της καμπύλες ανάπτυξης³. Η νοητική πτυχή της πράξης, ωστόσο, κινείται σε ποιοτικά διαφορετικές καμπύλες. Η πρόθεση, η πηγή της πράξης, είτε διαμορφώνεται από απλή περιέργεια είτε λόγω προμελετημένης σχεδίασης για επίτευξη μίας επιθυμητής κατάστασης, δεν μπορεί από μόνη της να εξηγήσει τις δομικές αλλαγές στο τρόπο που προσεγγίζεται η πράξη. Τον σημαντικότερο ρόλο παίζει η σημασία, το νόημα, της πράξης. Το νόημα που αποδίδουμε είναι εκείνο το ενδιάμεσο στάδιο στο οποίο επαναπροσδιορίζεται η πράξη και αναδιαμορφώνεται η πρόθεση. Το ζητούμενο επομένως είναι, όσο απλά μπορεί να τεθεί, οι μηχανισμοί νοηματοδότησης της πράξης.

Η πράξη, όπως διατυπώνει και ο Vygotsky, είναι “η αναμέτρηση με την πραγματικότητα” και κατά μία έννοια δημιουργός της αφού την εμπλουτίζει συστηματικά. Η πράξη είναι η ανακάλυψη περιπτώσεων και η αναγνώριση σχέσεων και ως τέτοια παράγει «λογική». Η λογική της πράξης προηγείται της λογικής της σκέψης και αποτελεί την απαρχή της νοητικής εξέλιξης. Η επαναληψιμότητα μία πράξης, το πέταγμα μία πέτρας π.χ., οδηγεί στην εκτενέστερη και λεπτομερέστερη συνείδηση των μερών της πράξης (του σχήματος της πέτρας, την αίσθηση του βάρους της, της κίνησης του σώματος, του χώρου που διασχίζει κτλ.) και των σχέσεών τους, οι οποίες αποκτούν το χαρακτήρα αξιώματος. Η βελτιστοποίηση της τεχνικής είναι αυτή ακριβώς η διεύρυνση της συνείδησης της πράξης και κατά συνέπεια ο καλύτερος έλεγχος των εργαλείων, με πρώτο το σώμα. Οι πράξεις όμως επικοινωνούνται και αυτό επηρεάζει την έως τότε «εσωτερική» λογική τους.

Η πράξη αποτελεί, σε αρχικό τουλάχιστον επίπεδο, τον πυρήνα της πρακτικής αλλά ο τρόπος μετάβασης από την μία κατάσταση στην άλλη ορίζει το είδος της πρακτικής και το πλαίσιο ερμηνείας της. Η πράξη είναι ατομική και έχει τεχνική, η πρακτική είναι ομαδική και έχει επικοινωνηθεί. Ο πρώτος τρόπος μετάβασης είναι η μίμηση. Η θέαση μίας πράξης και το νόημα που της αποδίδει το αποτέλεσμά της αρκεί ως έναυσμα για την μίμηση της πράξης και την υιοθέτησή της από μία κοινότητα. Η πράξη επικοινωνήθηκε μέσω του κοινού βιολογικού «κώδικα», της βιολογικής ομοιότητας, και κατέστη πρακτική η οποία όμως εξακολουθεί να έχει ατομικό χαρακτήρα, να υπόκειται δηλαδή στην τεχνική. Ο δεύτερος τρόπος μετάβασης είναι η έλλογη επικοινωνία μίας πράξης και του νοήματός της. Σε αυτήν την περίπτωση οι πρακτικές καθοδηγούνται γλωσσικά, «σμιλεύονται» από τους εγγενείς περιορισμούς της γλώσσας και, το κυριότερο, αναπτύσσονται σε συνάρτηση με την ανάπτυξη της. Σε αυτή τη συνθήκη η πράξη έχει ήδη μία αφηρημένη, έλλογη αναπαράσταση και ως αποτέλεσμα ο τρόπος αντίληψής της μπορεί να μεταδοθεί στην αντίληψη των πράξεων και πρακτικών του πρώτου είδους επηρεάζοντας την εισαγωγή και εξαγωγή νοήματος από αυτές. Για το πρώτο είδος πρακτικών η γλώσσα, αν και διαρρέει σε αυτές, μπορεί να παραμείνει βοηθητικό εργαλείο προσέγγισής τους καθώς το επίπεδο της ατομικής πράξης δεν μπορεί ποτέ να εξαιρεθεί τελείως. Σε νοηματικό επίπεδο, ωστόσο, η προσέγγιση όλων των πρακτικών απαιτεί την μελέτη της μετάβασης από την λογική της πράξης στην λογική της σκέψης με την έλευση του λόγου στην παιδική ηλικία.

3.2.1 η θεωρία σχηματισμού εννοιών του Vygotsky

Τα σημαντικότερα έργα του Lev Semyonovich Vygotsky εκδόθηκαν στην Ρωσία το 1934 αμέσως μετά τον θάνατό του. Οι πρώτες αγγλικές μεταφράσεις εμφανίστηκαν το 1962 και για 20 περίπου χρόνια δέχθηκαν

έντονη και συνήθως αρνητική κριτική. Όπως αποδείχθηκε όμως οι ρώσικες εκδόσεις, και κατά συνέπεια οι αγγλικές μεταφράσεις, ήταν αποσπασματικές και πολλές φορές προϊόν λογοκρισίας. Μετά τις προσπάθειες αποκατάστασης του αρχείου του Vygotsky, η θεωρία του για την σχέση Σκέψης και Λόγου, οι θεωρίες περί “πολιτισμικο-ιστορικής” ψυχολογίας καθώς και οι πειραματικές μέθοδοι που ανέπτυξε, δίνουν ένα έγκυρο μοντέλο της παιδικής ανάπτυξης εντός του γλωσσικού περιβάλλοντος. Το πολιτισμικό πλαίσιο μετατρέπεται σε μία σημαντική παράμετρο για την ερμηνεία των διαφοροποιήσεων στο γνωστικές ικανότητες παιδιών στην προσχολική και σχολική ηλικία. Στο κέντρο των προσεγγίσεών του βρίσκεται η διαδικασία ανάπτυξης ως προς την κατάσταση σχηματισμού εννοιών [concept-formation].

Τα πρώτα μορφώματα της σκέψης, εν είδει εννοιών, εμφανίζονται πολύ νωρίς, πριν την ηλικία των 2 ετών. Τα μορφώματα αυτά προκύπτουν είτε εντός της σφαίρας της αντιληπτικής σκέψης (perceptual thinking) είτε εντός της σφαίρας της προσανατολισμένης-στην-πράξη σκέψης (action-bound thinking). Στην πρώτη περίπτωση προκύπτουν με βάση τις παρόμοιες εντυπώσεις και στην δεύτερη με βάση τις παρόμοιες λειτουργίες. Η πρώτη φάση χαρακτηρίζεται από την διαχείριση αυτών των μορφωμάτων συγκριτισμικά (syncretism). Σε αυτή τη φάση το παιδί είναι να δημιουργεί “ομαδοποιήσεις τελείως διαφορετικών αντικειμένων και να τις συγχωνεύει σε ενιαίες εικόνες (νοητικές) με βάση τυχαίες ομοιότητες.” (Vygotsky 1986: 110). Πριν την έλευση του λόγου, η πράξη έχει υποκειμενικό νόημα. Η έλλειψη κατανοημένων αντικειμενικών σχέσεων, υιοθετημένων επικοινωνιακών συμβάσεων, επιτρέπει την υπερπληθώρα υποκειμενικών συσχετισμών και αποτελεί τη βάση προσέγγισης του φυσικού. Σε αυτή τη συνθήκη η άρθρωση λόγου του ενήλικα, ένα επαναλαμβανόμενο οπτικο-ακουστικό φαινόμενο με σταθερό νόημα, σε συνδυασμό δηλαδή με δεικτικές χειρονομίες, λειτουργεί ως οδηγός στην δημιουργία των ομαδοποιήσεων και την μείωση των υποκειμενικών συσχετισμών. Οι διαδοχικές ομαδοποιήσεις που προκύπτουν από διαδικασίες δοκιμής-λάθους, οργάνωσης του οπτικού πεδίου και μετεξέλιξης προηγούμενων ομαδοποιήσεων αντιπροσωπεύουν την σημασία μίας δεδομένης λέξης. Με την όλο και μεγαλύτερη σύγκλιση των αντικειμενικών αναφορών των λέξεων, επιτυγχάνεται ένα πρώτο επίπεδο επικοινωνίας.

Η δεύτερη φάση, προς τον σχηματισμό εννοιών, είναι σκέψη με την μορφή συμπλόκων [complexes]. Στην φάση αυτή τα διάφορα αντικείμενα συνδέονται νοητικά όχι μόνο από υποκειμενικούς συσχετισμούς αλλά και από υπαρκτές σχέσεις. Η σκέψη με σύμπλοκα είναι ένα βήμα πιο μακριά από τον εγωκεντρισμό της πρώτης φάσης και παρουσιάζει λειτουργική ισοδυναμία με την σκέψη σε έννοιες. Η διαφορά με την τρίτη και τελική φάση βρίσκεται στην διαδικασία σχηματισμού και όχι στο τελικό αποτέλεσμα. Σε ένα σύμπλοκο, οι συνδέσεις των συστατικών του στοιχείων είναι συμπαγείς, έμπρακτες, και όχι αφηρημένες, λογικές. “...αυτή είναι η βασική διαφορά

ενός συμπλόκου με μία έννοια. Ενώ η έννοια ομαδοποιεί αντικείμενα σύμφωνα με μία ιδιότητα, οι δεσμοί που σχετίζουν τα στοιχεία του σύμπλοκου μεταξύ τους και με το σύνολο μπορεί να ποικίλουν όσο και οι σχέσεις των στοιχείων στην πραγματικότητα” (Vygotsky 1986: 113). Όπως φαίνεται και από περιπτώσεις σε συνθήκες πειράματος η δημιουργία μίας ομαδοποίησης μπορεί να προκύπτει ως εξής: αντικείμενο 1ο: κίτρινο τρίγωνο (σχέση 1η: τρίγωνο), αντικείμενο 2ο: μπλε τρίγωνο (σχέση 2η: μπλε αντικείμενα), αντικείμενο 3ο: μπλε σφαίρα (σχέση 3η: χωρική εγγύτητα), αντικείμενο 4ο: πράσινο κύβος. Το πρώτο αντικείμενο δεν αποκτά εξέχουσα θέση σε σχέση με τα υπόλοιπα, κάθε νέα προσθήκη είναι ισότιμη με όλες τις υπόλοιπες, και το δομικό κέντρο της ομαδοποίησης απουσιάζει τελείως. Σε αντίθεση με μία έννοια, ένα σύμπλοκο δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί νοητικά τα επιμέρους στοιχεία του. Η λέξη πράσινο μπορεί να καθοδηγήσει προς την επιλογή πράσινων αντικειμένων αρκεί αυτά να είναι οπτικά διαθέσιμα και άρα συγκρίσιμα με τα υπόλοιπα κίτρινα ή μπλε αντικείμενα. Μία πράσινη μπάλα, ένα πράσινο φύλλο και ένας πράσινος μαρκαδόρος δεν θα μπορούσαν ποτέ να ομαδοποιηθούν μαζί χωρίς αλλαγές του κριτηρίου συσχέτισης.

Οι δύο πρώτες φάσεις, παρά τις σημαντικές διαφορές τους στο βαθμό νοητικής εξέλιξης, παραμένουν βαθιά γειωμένες στην έμπρακτη αντιληπτική εμπειρία. Η μετάβαση στην φάση σχηματισμού εννοιών είναι αυτή που σταδιακά αποκολλά το έμπρακτο και το νοητικό δίνοντάς τους διαφορετικές «τροχιές». Στις δύο πρώτες φάσεις η λέξη, ο λόγος, λειτουργικά καθοδηγεί την σκέψη αλλά οντολογικά είναι ισότιμη με τις υπόλοιπες φυσικές ιδιότητες των αντικειμένων. Η λέξη 'σκύλος' συμμετέχει στον προσδιορισμό του σκύλου όσο και το χρώμα ή το μέγεθός του. Μόνο μετά τη μετάβαση στην τρίτη φάση η λέξη 'σκύλος' αποκτά την συμβολική υπόστασή της. Το ότι τα στοιχεία του φυσικού κόσμου έχουν ονόματα, τα οποία ως συμβάσεις μπορούν να αλλάζουν, είναι ίσως από τις πρώτες έννοιες που αποκτούμε. Όπως όμως προκύπτει και πειραματικά, η ανάλυση του φυσικού κόσμου με έννοιες προηγείται της ανάλυσης, της συνείδησης, των ίδιων των εννοιών και αυτό αποτελεί συνέπεια του ιδιαίτερου τρόπου ανάπτυξής τους.

Η σημαντικότερη παράμετρος στον σχηματισμό εννοιών, όπως αναφέρθηκε ήδη, είναι η εκφορά λόγου από τους ενήλικες του άμεσου περιβάλλοντος. Οι επαναλήψεις στην εκφορά με σταθερό πάντα νόημα προδιαγράφουν τις έννοιες που θα σχηματιστούν. Για τα παιδιά που βρίσκονται στην δεύτερη φάση, η σημασία μίας λέξης μπορεί να αντιστοιχεί σε περισσότερα από ένα σύμπλοκα. Υπό την επιρροή του λόγου ένα από αυτά τα σύμπλοκα ξεκινά να ισχυροποιείται και να συγχρονίζεται με την μετέπειτα έννοια. Η επιλογή βέβαια των εννοιών που χρησιμοποιούνται, με τις ιδιαίτερες «αποχωρήσεις» τους, καθορίζεται αποκλειστικά από το πολιτισμικό περιβάλλον, εισάγοντας παράλληλα το παιδί σε αυτό. Η εκφορά λόγου, ωστόσο, στη συνθήκη επικοινωνίας με το παιδί παίζει και ένα δεύτερο ρόλο.

Πριν ακόμα το παιδί φτάσει στην τρίτη φάση, η λέξη, ο ήχος, μπορεί να υποκαταστήσει λειτουργικά την έννοια και να αποτελέσει εργαλείο για την αμοιβαία κατανόηση. Η προφορική επικοινωνία ξεκινώντας από πολύ νωρίς επιταχύνει την ανάπτυξη του σχηματισμού εννοιών αλλά οι ίδιες οι έννοιες μένουν για ένα διάστημα σε ένα προ-συνειδητό επίπεδο “*Η έννοια ως προς την ίδια (concept-in-itself) και η έννοια ως προς τους άλλους (concept-for-others) αναπτύσσεται νωρίτερα στο παιδί απ’ ότι η έννοια για τον εαυτό μου (concept-for-myself)*”. (Vygotsky 1986: 189) Η λέξη ξεκινά να διατηρεί την αναφορά στο φυσικό αντικείμενο ακόμα και αν το αντικείμενο δεν είναι αισθητηριακά παρόν.

Οι διαδοχικές μεταβάσεις από την συγκριτισμική φάση, σε αυτή των συμπλόκων και από τα σύμπλοκα στα πρώτα δείγματα προ-εννοιών, αποτελούν μία από τις πτυχές της νοητικής εξέλιξης προς την επίτευξη της φάσης του σχηματισμού εννοιών. Η σκέψη σε σύμπλοκα παρήγαγε σχέσεις και δεσμούς του φυσικού ενωπιώντας διασκορπισμένες εντυπώσεις και δημιουργώντας την βάση για τις μετέπειτα γενικεύσεις. Προκειμένου όμως να σχηματιστεί μία έννοια, είναι επίσης απαραίτητη η αφαίρεση, η διάκριση των επιμέρους στοιχείων ξέχωρα από την ολότητα της εμπειρίας στην οποία είναι ενσωματωμένα. Η αφαίρεση δεν αποτελεί ανεξάρτητη διαδικασία, αλλά εμφανίζεται ακριβώς στην κορύφωση της φάσης δημιουργίας συμπλόκων. Η αφαίρεση προκύπτει όταν το παιδί, στην πράξη, ομαδοποίησε αντικείμενα με τον μέγιστο βαθμό ομοιότητας. Τη στιγμή εκείνη το κοινό χαρακτηριστικό εμφανίζεται με μεγαλύτερη ευκρίνεια, αν και παραμένει ισότιμο με τα υπόλοιπα. Η επανάληψη αυτής της πράξης σε συνδυασμό με την εστίαση που δίνει η επιβράβευση, «ακονίζουν» την ικανότητα διάκρισης στην αντίληψη περισσότερων και «λεπτότερων» κοινών χαρακτηριστικών.

Στη νοητική εξέλιξη, σε μεγάλη ομοιότητα με την βιολογική, η κάθε νέα φάση που επιτυγχάνεται προσθέεται στις προηγούμενες χωρίς ποτέ να τις εξαλείφει. Η φάση της σκέψης σε σύμπλοκα δεν εξαφανίζει την συγκριτισμική αλλά στηρίζεται πάνω της, σταδιακά την αναπλάθει και τελικά την αφομοιώνει. Η σκέψη σε σύμπλοκα παράλληλα με την λειτουργία αφαίρεσης δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τον σχηματισμό εννοιών. Η σκέψη σε σύμπλοκα, όμως, καθώς είναι γειωμένη στην έμπρακτη εμπειρία δεν μπορεί να αφομοιωθεί πλήρως από την σκέψη με έννοιες. Η εξάσκηση στην αφαίρεση σε συνδυασμό με την πιο ανεπτυγμένη μορφή σκέψης σε σύμπλοκα, σε ταυτοχρονία, καθιστούν ικανό το παιδί προχωρήσει στον σχηματισμό εννοιών. “*Μία έννοια αναδύεται μόνο όταν χαρακτηριστικά που έδωσε η αφαίρεση συντηθούν εκ νέου και η επακόλουθη αφηρημένη σύνθεση γίνει εργαλείο της σκέψης. Τον αποφασιστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία παίζει η λέξη, εκούσια χρησιμοποιημένη προς το να κατευθύνει όλες τις υποδιαδικασίες στην ανάπτυξη του σχηματισμού εννοιών*”. (Vygotsky 1986: 204)

Με την επίτευξη της δυνατότητας σχηματισμού εννοιών, η συνεί-

δηση της πράξης μπορεί πλέον να μεσολαβηθεί από την λογική της έννοιας. Η εννοιολογική επόπτευση της πράξης, αν και προαιρετική, δίνει εμμένοντα στο χρόνο αποτελέσματα. Η πράξη αποκτά λογική ακολουθία, τα μέρη της απαριθμούνται, υπόκειται σε αναστοχασμό, το νόημά της αντικειμενοποιείται. Η πράξη αποκτά το εννοιολογικό της αντίστοιχο, την έλλογη αναπαράστασή της, το οποίο μπορεί να επανασυσχετιστεί με άλλες πράξεις, με άλλες έννοιες. Στους χιμπατζίδες, ένα από τα πιο νοητικά ανεπτυγμένα πρωτεύοντα θηλαστικά, η έντονη εκπαίδευση μπορεί να επιφέρει την εκτέλεση πολυπλοκότερων πράξεων, αλλά αυτές πραγματοποιούνται πάντα μηχανικά και έχουν τα χαρακτηριστικά α-νόητων συνηθειών. Στα παιδιά οι απλές πράξεις μίμησης, σε συνδυασμό με την λεκτική καθοδήγηση, ανοίγουν το δρόμο προς ανώτερα επίπεδα νοητικής ανάπτυξης και οι πρακτικές συνήθειες που συσσωρεύουν επιφέρουν νέες γενικότερες ικανότητες. Με την επικοινωνία ως διαρκές κίνητρο η προσοχή μετατρέπεται από ακούσια, λόγω εξωτερικών ερεθισμάτων, σε εκούσια, κατευθυνόμενη από την ίδια την σκέψη, και η μνήμη από μηχανική σε λογική κατευθυνόμενη από αντικειμενικά νοήματα. Η εννοιολογικά διευρυμένη συνείδηση των πράξεων αποτελεί συνάρτηση της εννοιολογικής ανάπτυξης της γλώσσας “...και αν η γλώσσα είναι μία πρακτική συνείδηση-για-άλλους και, κατά συνέπεια, μία συνείδηση-για-τον-εαυτό-τον-μου, τότε όχι μόνο μία συγκεκριμένη σκέψη αλλά η ολότητα της συνείδησης είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της λέξης.” (Vygotsky 1986: 256)

3.2.2 To Habitus του Bourdieu

“Το habitus, η ανθεκτικά εγκατεστημένη γεννητική αρχή ρυθμιζόμενων αυτοσχεδιασμών, παράγει πρακτικές οι οποίες τείνουν να αναπαράγουν τις κανονικότητες που είναι εγγενείς στις αντικειμενικές συνθήκες παραγωγής της γεννητικής αρχής τους, ενώ παράλληλα προσαρμόζονται στις απαιτήσεις που εγγράφονται ως αντικειμενικές ενδεχομενικότητες εντός μίας κατάστασης, όπως ορίζονται από τις γνωστικές δομές και δομές κινήτρων που συνθέτουν το habitus.” (Bourdieu 1977: 78)

Το habitus, έτσι όπως διατυπώνεται από τον Bourdieu, επιχειρεί να εγκαθιδρύσει ένα θεωρητικό εργαλείο το οποίο συσχετίζει πτυχές της έμπρακτης εμπειρίας όχι απλά με το λόγο, τη γλώσσα, αλλά και με ένα σύνολο πολιτισμικά μορφοποιημένων πεδίων, τα οποία ομαδοποιούνται με τον τίτλο κανονικότητες. Στην βάση αυτής της έννοιας βρίσκονται δύο είδη πρακτικών οι οποίες πραγματώνονται σε δύο χρόνους. Το πρώτο είδος πρακτικών, το οποίο θα μπορούσαμε ίσως να ονομάσουμε πρακτικές προσαρμογής, εγκαθιστούν ένα σύνολο προδιαθέσεων που μπορούν να πάρουν το χαρακτήρα ημί-καταληπτών αρχών. Το δεύτερο είδος πρακτικών, το οποίο θα μπορούσαμε ίσως να ονομάσουμε πρακτικές επικαιροποίησης,

ενεργοποιεί αυτές τις προδιαθέσεις και παράλληλα δημιουργεί ένα εύρος ενδεχομενικότητας τόσο ως προς τις ίδιες τις πρακτικές όσο και ως προς την συνείδηση αυτών και των πλαισίων τους. Οι πρακτικές επικαιροποίησης βρίσκονται σε ένα καθεστώς αέναης εκδήλωσης και μπορούν, σύμφωνα με τον Bourdieu, να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί αφομοίωσης. Τα δύο είδη διατηρούν δομικές ομοιότητες, αλλά η συγκεκριμενοποίηση των διαφορών τους μπορεί να κάνει πιο εύληπτη την έννοια του habitus.

Στο στάδιο της δημιουργίας των προδιαθέσεων οι πρακτικές εμφανίζονται είτε ως πρακτικές κατανόησης είτε ως πρακτικές μίμησης, δηλαδή πρακτικές κατ'αναλογία. Οι πρακτικές κατανόησης εμπεριέχουν όλο εκείνο το διαλογικό και διαλεκτικό κομμάτι που βρίσκεται στην εκμάθηση της γλώσσας, στην εκφορά της αλλά και στην χρήση της ως φορέα και εργαλείο εξαγωγής νοημάτων. Σε αρχικό τουλάχιστον επίπεδο, οι πρακτικές κατανόησης στοχεύουν στην ονοματοποιητική πτυχή της γλώσσας, στην λειτουργία της ως δείκτη του φυσικού και στην συνέχεια ως εργαλείο οντολογικής κατάταξής του. Το στάδιο αυτό θα μπορούσε ίσως να αντιστοιχηθεί στην φάση του συγκρητισμού στην θεωρία του Vygotsky, όπου ο λόγος του ενήλικα επιχειρεί να βάλει τους πρώτους περιορισμούς στην πράξη και να κατευθύνει την προσοχή. Στις πρακτικές μίμησης, με τον λόγο να αφήνεται εκτός αυτή τη φορά, αν και κρύβονται γνωστικές ιδιότητες εκλείπει μία σαφής πρόθεση και η μόνη έννοια που θα μπορούσε να δώσει καλύτερη αίσθηση του χαρακτήρα τους είναι αυτή της δοκιμής που αφορά τις ιδιότητες του φυσικού κόσμου. Οι πρακτικές κατανόησης και μίμησης, λειτουργώντας από κοινού δημιουργούν συν-ψηφιστικά τα πρώτα ψήγματα προδιαθέσεων παρέχοντας παράλληλα και μία μορφή κατανόησης-μέσω-οικειοποίησης εξω-λογικών πρακτικών όπως είναι οι τελετουργικές. Στο δεύτερο στάδιο ωστόσο, οι πρακτικές λειτουργούν με ένα πολυπλοκότερο τρόπο τον οποίο θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε και ως δομικό. Σύμφωνα με τον Bourdieu, οι προδιαθέσεις που έχουν δομηθεί επιτρέπουν την αναγνώριση μόνο εκείνων των στοιχείων πλαισίου τα οποία βρίσκονται σε συγχρονισμό με το πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκαν οι προδιαθέσεις δημιουργώντας έτσι το συγκεκριμένο εύρος ενδεχομενικότητας των πρακτικών. Βασική όμως συνθήκη προκειμένου να λειτουργήσει το μοντέλο αυτό είναι η οργανωτική/γεννητική αρχή, ή σύνολο αρχών, των προδιαθέσεων να μην είναι εξ' ολοκλήρου αντιληπτή σε συνειδητό επίπεδο. *“Αυτό το κομμάτι των πρακτικών που παραμένει αδιευκρίνιστο στα μάτια των ίδιων των παραγωγών του είναι η πτυχή μέσω της οποίας προσαρμόζονται αντικειμενικά σε άλλες πρακτικές και στις δομές των οποίων η αρχή παραγωγής τους είναι αυτή καθαυτή το προϊόν.” (Bourdieu 1977: 79)* Το γεγονός ότι η γεννητική αρχή αναπαράγει τον εαυτό της μέσω πρακτικών και όχι έλλογα είναι αυτό που την καθιστά τόσο ανοιχτή ώστε να μπορεί να εφαρμόζεται σε ένα όλο και μεγαλύτερο αριθμό πλαισίων.

Αρχίζει, μέσω των παραπάνω διατυπώσεων, να γίνεται εμφανέ-

σπρη η θέση του παρατηρητή που έχει θέσει ως αντικείμενο τις πρακτικές και την περιγραφή τους. Ο πλήρης διαχωρισμός του παρατηρητή από το αντικείμενο, αν μπορεί ποτέ να επιτευχθεί, εμπεριέχει αυτόματα την υπόθεση ότι ο παρατηρητής βρίσκεται εκτός του αντικειμένου δημιουργώντας έτσι την ψευδαίσθηση ότι μπορεί να το αντιληφθεί στο σύνολό του. Επιπλέον, οποιοδήποτε εργαλείο και αν επέλεγε να χρησιμοποιήσει θα έφερε ένα δικό του σύστημα νοημάτων, δημιουργώντας αυτόματα δομές κατανόησης ξένες ως προς το αντικείμενο. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου ο παρατηρητής εμπλέκεται προσωπικά στην παραγωγή πρακτικών, θα έπρεπε όχι μόνο να απελευθερωθεί τελείως από την πρόθεση της παρατήρησης ενός φαινομένου, χάνοντας την ικανότητα να αντιλαμβάνεται εκείνο το κομμάτι της γενετικής αρχής που οφείλει να παραμένει αδιευκρίνιστο προκειμένου αυτή να αναπαράγεται, αλλά και να καταφέρει να εσωτερικεύσει ένα ολόκληρο σύστημα σχημάτων συμπεριφοράς και εμπειρίας που είναι αποτέλεσμα μίας προοδευτικά διευρυμένης αφομοίωσης πλαισίων εκδήλωσης αυτών των σχημάτων. Ο παρατηρητής εξαναγκάζεται σε μία ενδιάμεση θέση, αν θεωρήσουμε τις δύο παραπάνω θέσεις ως άκρα, οφείλοντας παράλληλα να εξετάσει την εργαλειακότητα των εργαλείων του.

Το *habitus*, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, διατυπώνεται ως ένα εννοιολογικό εργαλείο το οποίο θέτει ταυτόχρονα δύο στόχους, την θεωρητική περιγραφή και ανάλυση των πρακτικών αλλά και την ανάλυση της ίδιας της διαδικασίας προσέγγισης των πρακτικών. Με αντικείμενο τις πρακτικές, τον πρώτο στόχο, ισχυρίζεται (ο Bourdieu) ότι "... αυτές μπορούν να προσεγγιστούν μόνο συσχετίζοντας την αντικειμενική δομή που ορίζει τις κοινωνικές συνθήκες της παραγωγής του *habitus* η οποία τις κατέστησε γενετικές εντός των συνθηκών στις οποίες το *habitus* δρα, δηλαδή στο σημείο σύζευξης που αντιπροσωπεύει μία συγκεκριμένη κατάσταση της δομής. Πρακτικά, είναι το *habitus*, ιστορία μετατροποιημένη σε φύση, αρνούμενη ως τέτοια, η οποία επιτυγχάνει τον συσχετισμό αυτών των δύο συστημάτων σχέσεων, εντός και διά μέσου της παραγωγής πρακτικών." (Bourdieu 1977: 78) Οι πρακτικές μπορούν επομένως να αποκτήσουν θεωρητική βάση, να έχουν δηλαδή νόημα εντός της γλώσσας, μόνο μέσω της συσχέτισης των πλαισίων τους.

Ο Bourdieu, μέσω της έννοιας του *habitus*, σκιαγραφεί τις προδιαθέσεις ως το μέσο της αναπαραγωγής των κανονικότητων. Οι κανονικότητες μπορεί να προέρχονται από την γλώσσα, το οικονομικό σύστημα, το σύνταγμα και αποτελούν αρχικά εξωτερική συνθήκη. Η δυνατότητά τους όμως να παράγουν πρότυπα εμπειρίας και συμπεριφοράς συμβάλλει στην σταδιακή εσωτερικεύσή τους. "*Το *habitus* είναι το προϊόν της συνεχούς λειτουργίας ενσωμάτωσης και οικειοποίησης που είναι απαραίτητη προκειμένου αυτά τα προϊόντα της συλλογικής ιστορίας, οι αντικειμενικές δομές, να πετύχουν να αναπαράγουν τον εαυτό τους λίγο-πολύ ολοκλη-*

ρωτικά, με την μορφή ανθεκτικών προδιαθέσεων, στους οργανισμούς (τους οποίους κάποιος θα μπορούσε, εάν θέλει, να ονομάσει άτομα) που για μεγάλο χρονικό διάστημα υπόκεινται στις ίδιες συνθηκολογήσεις, και έτσι τοποθετούνται στις ίδιες υλικές συνθήκες ύπαρξης." (Bourdieu 1977: 85) Η εσωτερίκευση επομένως των κανονικότητων μέσα από πρακτικές, εγκαθιστά τις προδιαθέσεις οι οποίες λειτουργούν αρχικά ως νοητικά μοντέλα (εργαλεία κατανόησης) και στη συνέχεια ως αντιληπτικά και προγραμματικά σχήματα (εργαλεία πράξης). Οι προδιαθέσεις όμως, καθώς παράγονται από πρακτικές και κατευθύνονται προς αυτές, αντίθετα με τις έννοιες του Vygotsky, μπορεί να μην περάσουν ποτέ στο συνειδητό επίπεδο, να μην γίνουν ποτέ αντικείμενο αναστοχασμού. Μόλις έδεσα έναν κόμπο. Το έκανα συνειδητά αλλά δεν μπορώ να εξηγήσω το πως γιατί η προσοχή μου ήταν επικεντρωμένη στον κόμπο και όχι στις δικές μου κινήσεις. Όταν αποκτήσω επίγνωση των κινήσεών μου, αποκτώ και την πλήρη συνείδηση της πράξης. Η υιοθέτηση πρακτικών, με φορά δηλαδή από την πρακτική στην πράξη και όχι από την πράξη στην πρακτική, δεν προϋποθέτει συνείδηση της ολότητά τους. Χωρίς την επίγνωση του πως, σε αυτή την περίπτωση του πλαισίου που έδωσε την πρακτική, οι προδιαθέσεις γίνονται ικανές να αναπαράγουν κανονικότητες, τα πλαίσια δηλαδή των πρακτικών. Η φάση, ωστόσο, του σχηματισμού εννοιών μπορεί να αναφέρεται την παραπάνω παράμετρο. Οι έννοιες αποτελούν σχέσεις γενικότητων του φυσικού (τριαντάφυλλο, λουλούδι, φυτό), κινούνται δηλαδή προς όλο και μεγαλύτερη αφαίρεση, προς όλο και συνθετότερες ομαδοποιήσεις. Ο σχηματισμός μίας έννοιας που καλύπτει το σύνολο μίας πρακτικής, την ίδια και το πλαίσιο της, μπορεί την κάνει πλήρως συνειδητή καταργώντας την ικανότητά της να αναπαράγεται μέσω προδιαθέσεων.

Η γλώσσα, ξανα-εισάγοντας το πλαίσιο της θεωρίας της γλωσσικής σχετικότητας, αποτελεί ένα μηχανισμό ο οποίος ανιχνεύει νοήματα, αναπαριστά νοητικά, με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Όταν λοιπόν θέτονται οι αντικείμενο θεωρητικής ανάλυσης οι πρακτικές αρχίζουν να φαίνονται τα όρια αυτού του εργαλείου, τα οποία θα έπρεπε να είναι συνειδητά εξ'αρχής από τον μελετητή. Η γλώσσα καθίσταται ικανή να περι-γράψει επακριβώς μόνο ένα τμήμα της διαδικασίας παραγωγής πρακτικών, αυτό το οποίο εκπορεύεται από τις αντικειμενικές δομές. Οι δομές αυτές μπορούν να περιγραφούν λογικά γιατί έχουν δομηθεί με βάση τον λόγο και απαιτούν πρακτικές με ανάλογα χαρακτηριστικά προκειμένου να διατηρηθούν. Οι πρακτικές που έχουν δομηθεί παρά-το-λόγο, ή καλύτερα εξωλογικά, αντιστέκονται περισσότερο στην περιγραφή. Οι τελετουργίες, χαρακτηριστικό παράδειγμα εξώλογων πρακτικών, αντηχούν περισσότερο την «λογική» των συμπλόκων εντός της οποίας το φυσικό δεν έχει αναλυθεί σε αφηρημένες ιδιότητες και δεν έχει ξανασηματιστεί μέσω αυτών. Οι Bororo, ιθαγενείς της Νότιας Αμερικής με πλυθησμό λιγότερο από 2000 άτομα, αυτοπροσδιορίζονται ως 'κόκκινοι παπαγάλοι'. Η δήλωση αυτή, με τις

προεκτάσεις της, δεν σημαίνει συνταύτιση όντων όπως θα υπαγόρευε η δική μας λογική. Η λέξη για τους Βογογο ορίζει ομάδα αντικειμένων και όχι έννοια. Η λέξη για 'παπαγάλος' είναι η αναπαράσταση ενός συμπλόκου που εμπεριέχει τους παπαγάλους και τους εαυτούς τους. *"Η αναπαράσταση, που έχει γίνει γενικά αποδεκτή, της αντίθεσης ανάμεσα στο "πρωτόγονο" και το "πολιτισμένο" προέρχεται από την εμπρόθετη αγνόηση του γεγονότος της σχέσης που εντοπίζεται εδώ, όπως και σε άλλα πεδία, ανάμεσα στον παρατηρητή και το παρατηρούμενο και είναι μία συγκεκριμένη περίπτωση της σχέσης ανάμεσα στο γνωρίζω και κάνω, ερμηνεύω και χρησιμοποιάω, κατανόηση του συμβολικού και κατανόηση του πρακτικού, ανάμεσα σε έλλογη λογική, "οπλισμένη" με τους συσσωρευμένους μηχανισμούς αντικειμενοποίησης, και την παγκόσμια προ-έλλογη λογική της πρακτικής. Και αυτή την διαφορά, που είναι εγγενής στην διανοητική δραστηριότητα, είναι χωρίς αμφιβολία αυτό που ο θεωρητικός διάλογος έχει τις λιγότερες ελπίδες να περιγράψει επακριβώς."* (Bourdieu 1990: 19) Ο Bourdieu επιχειρώντας να διατυπώσει την "λογική της πρακτικής" δεν δημιουργεί ένα σύστημα που παράγει κανόνες προσέγγισης, θεωρητικής ή μη, των πρακτικών, αλλά ένα εργαλείο που εμφανίζει την δυνατότητα των πρακτικών να παράγουν δυναμικούς μηχανισμούς ερμηνείας μέσω συσχετίσεων. Με αυτόν τον τρόπο, η έννοια των προδιαθέσεων μπορεί να επανέλθει επηρεάζοντας όμως τώρα ένα ευρύτερο πεδίο. Η γλώσσα σε αυτή την περίπτωση, δεν οφείλει να περιγράψει ή να αναλύσει λογικά, αλλά να εμπλουτίσει μία προϋπάρχουσα συνθήκη. Επανέρχεται, ωστόσο, το ζήτημα των κανονικότητων και της αναπαραγωγής τους, που εμπεριέχεται στον ίδιο τον ορισμό του habitus, εγείροντας όμως ερωτήματα που αφορούν τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της γλώσσας που είναι εγγενή στην δομή της και εκφράζονται ως κανονικότητες στο πεδίο των πρακτικών και εν γένει της χωρικής εμπειρίας.

Η χρήση του habitus, ως θεωρητικό εργαλείο και ως αντιληπτικό σχήμα στην προσέγγιση των πρακτικών, απαιτεί πρώτα την ανάλυση της γλώσσας επί των ίδιων ζητημάτων. Η εσωτερίκευση των κανονικότητων για την δημιουργία προδιαθέσεων προϋποθέτει την εσωτερίκευση της κανονικότητας στη σκέψη μέσω της γλώσσας. Και η αναπαραγωγή των κανονικότητων μετά την εγκατάσταση των προδιαθέσεων προϋποθέτει τον περιορισμό της εννοιολογικής ισχύος της γλώσσας για αφαίρεση και γενίκευση. Η διάδραση διαφορετικών πολιτισμικών συστημάτων γεωγραφικά, κοινότητες εντός κοινότητων, ή νοητικά, εκμάθηση ξένων γλωσσών, παράλληλα με την δημιουργία νέων κωδικών επικοινωνίας, επιτρέπουν την διαρροή εννοιολογικών στοιχείων από και προς ένα δεδομένο πολιτισμικό πλαίσιο καταργώντας την συνθήκη ημι-συνειδητότητας των γενετικών αρχών του habitus. Το ζητούμενο είναι τα χαρακτηριστικά της συνθήκης παρατήρησης και όχι το παρατηρούμενο.

3.3 Πολιτισμικό κατά Γλωσσικό

3.3.1 Ανισομετρία [Incommensurability]

Η εισαγωγή του πολιτισμικού πλαισίου στην «χαρτογράφηση» της σχέσης της γλώσσας με την χωρική εμπειρία, εισάγει μία πληθώρα φαινομένων, πεδίων σκέψης και συσχετίσεων. Το πεδίο των φυσικών επιστημών, αν και πολιτισμικό υποσύνολο, συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που το κάνουν να ενδεικνύεται για την ανάλυση αυτής της πλαισίωσης. Ανέκαθεν, εντός του πεδίου, αναδεικνύονταν μία γλώσσα ως κυρίαρχη και η οποία υιοθετούνταν από την διεθνή κοινότητα. Ενώ άλλοτε ήταν τα Ελληνικά, τα Λατινικά ή τα Ρώσικα, σήμερα είναι τα Αγγλικά. Η χρήση μίας κυρίαρχης γλώσσας σε συνδυασμό με την χρήση των μαθηματικών, την «υψηλότερη» μορφή αφαίρεσης σε κώδικα επικοινωνίας, δίνουν στο πεδίο σχετική ανεξαρτησία από μεμονωμένους πολιτισμούς ή τουλάχιστον επιτρέπουν την ισότιμη συμμετοχή όλων. Η ενσωμάτωση της παρατήρησης, του πειράματος και των τεχνολογιών δίνουν στο πεδίο έναν ακόμη σημαντικό μηχανισμό αναίρεσης/επιβεβαίωσης των θεωριών πέρα από τους μηχανισμούς ερμηνείας και κρίσης που δίνονται από τον αλφαριθμητικό κώδικα. Αυτό στην πράξη επιτρέπει την ταχύτερη μετάβαση από παράδειγμα (paradigm) σε παράδειγμα, σε συνδυασμό με την σχεδόν καθολική μετατόπιση της κοινότητας προς το τελευταίο. Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό είναι η «σκληρή» οριοθέτηση του φυσικού και των φαινομένων του. Αν δεχτούμε τη δήλωση του Bakhtin, *"ότι τα προβλήματα ενός πεδίου είναι τα προβλήματα οριοθέτησής του"*, τότε οι επιστήμες κινούνται δυναμικά προς αυτόν τον στόχο δημιουργώντας σχέσεις ένα προς ένα ανάμεσα σε θεωρίες και φαινόμενα. Η κάθε επιστήμη ορίζοντας φαινόμενα ορίζει τον εαυτό της.

Η οπτική που δίνει η παραπάνω διατύπωση μπορεί να γίνει πιο ξεκάθαρη όταν αναλογιστεί κανείς την μετατόπιση προς την αντίληψη των επιστημών ως ιστορικά φαινόμενα. Σε ένα διάστημα 30 περίπου χρόνων, από το 1950 έως το 1980, εμφανίστηκε και κυρίως παγιώθηκε η ιστορική συνείδηση των επιστημών δημιουργώντας την απαίτηση για συσχετισμό και σύγκριση διαδοχικών θεωριών και συναφών πεδίων. Στο επίκεντρο της κρίσης της Λογικής και της αμφισβήτησης του επιστημονικού Ρεαλισμού που επέφερε η ιστορικότητα των επιστημών, βρέθηκε η έννοια της ανισομετρίας. Η ανισομετρία, η έλλειψη δηλαδή μίας κοινής μονάδας μέτρησης ανάμεσα σε δύο -παραδείγματος χάρι- μήκη (η διαγώνιος ενός τετραγώνου δεν είναι λογικός αριθμός όπως οι πλευρές του τετραγώνου), απέκτησε καινούρια σημασία. *"Διαδοχικές ή και ανταγωνιστικές θεωρίες, ακόμα και εντός του ίδιου επιστημονικού πεδίου, «μιλούν» διαφορετικές γλώσσες, δεν μπορούν να συγκριθούν ούτε να μεταφραστεί η μία με βάση την άλλη. Οι γλώσσες των διαφορετικών θεωριών αποτελούν το γλωσσικό ομόλογο διαφορετικών κόσμων που εν δυνάμει κατοικούμε. Μπορούμε να περάσουμε από τον ένα*

κόσμο, ή τη μία γλώσσα, στον άλλον μέσω ενός *gestalt-switch*, αλλά όχι μέσω οποιασδήποτε διαδικασίας κατανόησης". (Hacking 1983: 66) Αυτό σημαίνει ότι οι θεωρίες των επιστημών δεν μπορούν να ενταχθούν σε ένα συνεχές και ότι δεν υπάρχει σύγκλιση προς μία ενιαία εικόνα, αλήθεια, του φυσικού. Αυτό σημαίνει επίσης ότι ορισμένες επιστημονικές έννοιες μπορεί να εγκαταλειφθούν διαπαντός ή, ακόμα και αν επαναδιατυπωθούν, να αναφέρονται σε κάτι άλλο. Αν τώρα επαναφέρουμε το πολιτισμικό πλαίσιο μπορούμε να δούμε ότι και το ίδιο παρουσιάζει τέτοιες μετατοπίσεις από παράδειγμα σε παράδειγμα. Προδιαθέσεις (νοητικά σχήματα), έννοιες (νοητικά εργαλεία), γλωσσικά ιδιώματα και πρακτικές αποκτούν νόημα εντός συγκεκριμένων πολιτισμικών πλαισίων και παραμένουν ενεργές για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα. Η έννοια της ανισομετρίας στις επιστημονικές θεωρίες μπορεί να αποτελέσει εργαλείο για την εμφάνιση του τρόπου αλλαγής του παραδείγματος. Ο Ian Hacking, μέσα από την μελέτη της ιστορίας των επιστημών, αναγνωρίζει τρία είδη ανισομετρίας.

Το πρώτο είδος είναι η θεματική ανισομετρία [topic-incommensurability]. Μέσα από την χρήση μίας υφιστάμενης θεωρίας μπορεί να προκύψει ένα πλήθος περιπτώσεων που αδυνατούν να εισαχθούν στην θεωρία ακόμα και μετά από αναθεωρήσεις της. Από την ανάλυση αυτών των περιπτώσεων μπορεί να παραχθεί μία νέα θεωρία η οποία είναι ικανή να τις περιγράψει, λύνοντας ίσως και προβλήματα της προηγούμενης. Η νέα θεωρία μπορεί να ορίζει εκ νέου το εύρος περιπτώσεων που καλύπτει και να δημιουργεί, ακόμα και για τις κοινές περιπτώσεις, ένα νέο τρόπο προσέγγισης. Οι δύο θεωρίες μπορεί να διατηρούν κοινά στοιχεία (ορολογία, μαθηματικά, πειραματικές μεθόδους), μπορεί και όχι. Θα ήταν ακριβέστερο να πούμε ότι η πρώτη θεωρία δημιούργησε ένα πλαίσιο αυξημένων πιθανοτήτων εμφάνισης της δεύτερης, παρά το ότι η δεύτερη είναι συνέχεια, διάδοχη, της πρώτης. Για έναν μελετητή αυτού του επιστημονικού πεδίου, που μαθαίνει τις πιο πρόσφατες και έγκυρες θεωρίες, η πρώτη μπορεί να γίνει δυσνόητη έχοντας μόνο γνώση της δεύτερης, και η κατανόησή της να απαιτεί εκμάθηση εξ'αρχής.

Με το πέρασμα αρκετού χρόνου και τις ριζικές μετατοπίσεις στον τρόπο προσέγγισης τόσο των θεωρητικών οντοτήτων όσο και του φυσικού, παλαιότερες θεωρίες μπορεί να γίνουν όχι απλά δυσνόητες αλλά ακατάληπτες. Για τις θεωρίες αυτές μπορεί να απαιτείται κάτι πολύ περισσότερο από την απλή εκμάθηση. Ο Hacking δίνει δύο παραδείγματα (Hacking 1983: 69) για να περιγράψει το συγκεκριμένο είδος ανισομετρίας, το οποίο ονομάζει αποσυσχέτιση [dissociation]. Στο βιβλίο *Celestial Mechanics*, που γράφτηκε από τον Laplace γύρω στο 1800, χρησιμοποιείται η έννοια 'caloric' η οποία θεωρείται ως η ουσία της θερμότητας. Θα μπορούσαμε ίσως να την προσομοιάσουμε με το g , την επιτάχυνση της βαρύτητας, και την θέση που αυτό παίρνει στην θεωρία για την κίνηση των σωμάτων σε βαρυτικά πεδία. Ο Laplace χρησιμοποιεί το 'caloric' για να βρει, μεταξύ άλλων, την ταχύτητα μετάδοσης του ήχου στην ατμόσφαιρα, και το κάνει πιο πετυχημένα από

παλαιότερες θεωρίες. Σήμερα, η θεωρία της θερμότητας του Laplace έχει αντικατασταθεί πλήρως αλλά μέσω των εφαρμοσμένων μαθηματικών μπορούμε να κατανοήσουμε τον τρόπο που χρησιμοποιούσα την έννοια 'caloric'. Το παραπάνω παράδειγμα θα μπορούσε να θεωρηθεί θεματική ανισομετρία. Το δεύτερο παράδειγμα είναι το σύνολο του πολύτομου έργου του Θεόφραστου Παράκελσου, ο οποίος πέθανε το 1541. Ο Παράκελσος ήταν στην εποχή του αυτό που σήμερα ονομάζουμε επιστήμονας. Το πεδίο ερευνών του κάλυπτε τη χημεία, την ιατρική, τη βιολογία, τη φυσική όπως επίσης την αστρολογία, τη μαντεία, τη βοτανολογία, την αλχημεία, τις οποίες εξασκούσε ως μία ενιαία «τέχνη». Τα κείμενά του μπορούν να γίνουν κατανοητά λέξη προς λέξη αλλά το σύνολο των αρθρώσεών του στηρίζεται σε μία τελείως διαφορετική φόρμα νου [forma-mentis]. "*Η φύση λειτουργεί μέσα από άλλα πράγματα, όπως εικόνες, πέτρες, βότανα, λέξεις, ή όταν δημιουργεί κομήτες, ομοιότητες, σέλατα και άλλα αφύσικα προϊόντα των ουρανόων.*" Οι αρθρώσεις του δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αληθείς ή ψευδείς γιατί ανήκουν σε ένα στυλ συλλογιστικής το οποίο έχει προ πολλού ξεπεραστεί. Διαφορετικές πρακτικές, διαφορετικές έννοιες, διαφορετικά νοητικά και γνωστικά μοντέλα δημιουργούν ένα πολιτισμικό πλαίσιο που επιτρέπει τις παραπάνω αρθρώσεις αλλά το οποίο έχει αποσυσχετιστεί από το δικό μας.

Το τρίτο και τελευταίο είδος είναι η νοηματική ή σημασιολογική ανισομετρία [meaning-incommensurability]. Αυτό το είδος προκύπτει από το αν αναλογιστεί κανείς το πως αποκτούν την σημασία τους οι θεωρητικές οντότητες ή διαδικασίες (ηλεκτρόνιο, μαύρες τρύπες κτλ.). Οι θεωρητικές οντότητες, εξ' ορισμού, δεν είναι αντικείμενα της άμεσης αισθητηριακής εμπειρίας. Αποκτούν την σημασία τους από την θέση τους εντός των δομών των θεωριών που τις χρησιμοποιούν. (Ο ήλιος αποτελεί πλανήτη για τον Πτολεμαίο αλλά όχι για τον Κοπέρνικο, παρ' όλο που και οι δύο χρησιμοποιούν την λέξη 'πλανήτης'). Οι θεωρητικές οντότητες ορίζονται μέσα από τις θεωρίες που τις φέρουν και άρα μέσα από άλλες θεωρητικές οντότητες. Με αυτόν τον τρόπο καταλήγουμε σε ένα αυτοαναφορικό σύστημα, παρόμοιο με αυτό που ο Σωσύρ πρόβαλε στη γλώσσα, και το οποίο κάνει αδύνατη την σύγκριση ακόμα και διαδοχικών θεωριών. Για τις φυσικές επιστήμες η έξοδος από αυτό το σύστημα βρίσκεται στην πρακτική εφαρμογή των θεωριών. Μπορεί να μην μπορούμε να δούμε το ηλεκτρόνιο και να μην μπορούμε να δώσουμε σαφή ορισμό, αλλά έχουμε πλέον συγκεντρώσει ένα σύνολο περιπτώσεων «συμπεριφορών» του το οποίο μας επιτρέπει να το χρησιμοποιούμε προς άλλους στόχους.

3.3.2 Το εκφώνημα του Bakhtin

Αν η έννοια της ανισομετρίας εμφανίζει τις δυνάμεις πολιτισμικής

αποσυσχέτισης, τότε η θεωρία του Bakhtin για το αισθητικό αντικείμενο μπορεί ίσως να εμφανίσει τις δυνάμεις πολιτισμικής συνέχειας. Για τον Bakhtin, η γλώσσα αφομοιώνει το σύνολο των πολιτισμικών σημασιών, γνωστικές, ηθικές, αισθητικές. Η μελέτη, επομένως, ενός αισθητικού αντικειμένου που δομείται με βάση την γλώσσα (ένα μυθιστόρημα π.χ.), όχι μόνο κάνει χρήση ενός μεγάλου αριθμού πολιτισμικών υποπλαισίων για να επικοινωνήσει νοήματα, αλλά πολύ περισσότερο δίνει ένα σημείο θέασης, σε άμεση σχέση βέβαια με την οπτική του συγγραφέα, προς μία εννοποιημένη εκδοχή αυτών των υποπλαισίων. Το γλωσσικά σχηματισμένο αισθητικό αντικείμενο είναι ένα εκφώνημα. Ο Bakhtin χρησιμοποιεί την έννοια του εκφωνήματος για να δώσει σε κάθε πιθανή άρθρωση, είτε πρόκειται για γραπτό είτε για προφορικό λόγο, την εννοποιητική διάστασή της ως προς το πολιτισμικό πλαίσιο και την διαλογική διάστασή της ως προς τα προηγούμενα εκφωνήματα και τα εκφωνήματα που θα ακολουθήσουν. Κάθε εκφώνημα είναι κρίκος σε μία αλυσίδα εκφωνημάτων και η κατανόησή του εξαρτάται από τον προσδιορισμό της θέσης του σε αυτήν την αλυσίδα.

Το πρώτο στοιχείο στην ανάλυση του Bakhtin για το αισθητικό αντικείμενο, είναι το περιεχόμενό του. *“Η πραγματικότητα που αντιπαράγεται στην τέχνη δεν μπορεί παρά να είναι η πραγματικότητα της γνώσης και της ηθικής πράξης, σε όλες τις όψεις της: πραγματικότητα της τρέχουσας ζωής, πραγματικότητα οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πραγματικότητα καθ’ αυτό ηθική”* (Bakhtin 1980: 51). Μία γνωστή και αξιολογημένη ηθικά πραγματικότητα μπαίνει μέσα στο έργο, πραγματικότητα, ωστόσο αποσπασματική. *“Η γνώση και η πράξη έρχονται πρώτες, που σημαίνει ότι δημιουργούν το αντικείμενό τους για πρώτη φορά. Το γνωστό ούτε αναγνωρίζεται ούτε ανακαλείται στη μνήμη, αλλά προσδιορίζεται για πρώτη φορά, και η πράξη είναι ζωντανή μόνο από ότι δεν υπάρχει ακόμη”* (Bakhtin 1980: 56) Για τον Bakhtin η ενότητα του πραγματικού καθίσταται δυνατή μόνο μέσω της αισθητικής ενατένισης και η συστηματοποίηση της ενότητας μόνο μέσω της φιλοσοφικής σκέψης. Από τις παραπάνω διατυπώσεις μπορούμε να δούμε την αισθητική ενατένιση, με στόχο την καλλιτεχνική δημιουργία ή την κατανόηση της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ως μηχανισμό αναστοχασμού στην κλίμακα πολιτισμού. Το άτομο, πέρα όλων των άλλων, αποτελεί προϊόν και δομική μονάδα του πολιτισμού. Είτε μιλήσουμε για τις έννοιες του Vygotsky, είτε για τις προδιαθέσεις του Bourdieu, ένα πολιτισμικό πλαίσιο θεωρείται πάντα δεδομένο και ενεργό τόσο σε επίπεδο σκέψης όσο και επίπεδο πράξης. Το άτομο, τώρα, με πρόθεση δημιουργίας ενός αισθητικού αντικειμένου, δηλαδή ο καλλιτέχνης, αναπαριστά το δικό του σημείο θέασης του πολιτισμικού και μέσω της επι-κοινωνίας της αναπαράστασης δίνει το σημείο θέασης σε κοινή χρήση. Ένα μόνο σημείο θέασης, μία αναπαράσταση, δεν είναι ποτέ δυνατόν να δράσει ενοποιητικά ως προς το σύνολο του πολιτισμού, αλλά ένα σύνολο σημείων σε συνδυασμό και αρκετά επικοινωνημένα, επιτρέπουν την δημιουργία μίας «εικόνας» που, αν και δεν

καλύπτει το σύνολο, το υποκαθιστά δίνοντας ένα βαθμό κατανόησης (και όχι γνώσης) του πολιτισμού. Το αισθητικό αντικείμενο γίνεται επομένως μηχανισμός αναστοχασμού γιατί επιτρέπει την συνείδηση των λειτουργιών που συνέβαλλαν στην δημιουργία του και μέσω αυτών τη συνείδηση των λειτουργιών πολιτισμικής πλασίωσης.

Η πραγματοποίηση του αισθητικού αντικειμένου δεν μπορεί παρά να γίνεται μέσω της πραγματοποίησης του υλικού έργου. Το περιεχόμενο προηγείται, καθοδηγώντας τη συνείδηση του δημιουργού, και έπειτα καθοδηγώντας τη συνείδηση του θεατή. Αλλά χωρίς το υλικό έργο δεν υπάρχει σημείο επαφής, είναι αδύνατη οποιαδήποτε μορφή επι-κοινωνίας. Το υλικό και οι τεχνικές επεξεργασίας του, μορφοποιούν το αισθητικό αντικείμενο και συμμετέχουν στην εντύπωσή του αλλά δεν το εμπεριέχουν. Όπως η φύση στις φυσικές επιστήμες, έτσι και το υλικό στο αισθητικό αντικείμενο μένει εκτός. *“Η καλλιτεχνική δημιουργία, οριζόμενη σε σχέση με το υλικό της, αποτελεί και την υπέρβασή του”*. (Bakhtin 1980: 75). Όπως ένα κομμάτι μάρμαρο στα χέρια του γλύπτη, έτσι και η γλώσσα γίνεται το σημείο εκκίνησης της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Αυτή όμως η διαδικασία που για τον γλύπτη βρίσκεται στις γεωμετρίες του μαρμάρου, στον συγγραφέα βρίσκεται στις σημασίες. Το κείμενο ξεκινά να υλοποιείται από τις λέξεις με τις συμβεβλημένες σημασίες τους, και σταδιακά απομακρύνεται προς τα όρια των σημασιών και τελικά προς νέες έννοιες μέσα από τις ίδιες λέξεις. Μία λέξη εντός ενός συγκεκριμένου, ενός πλαισίου, σημαίνει ταυτόχρονα περισσότερα και λιγότερα σε σχέση με την ίδια λέξη απομονωμένη. Περισσότερα γιατί αποκτά νέο συγκεκριμένο και λιγότερα γιατί περιορίζεται από αυτό το συγκεκριμένο. Η λέξη αποκτά την έννοια με την οποία χρησιμοποιείται από την πρόταση, η πρόταση από την παράγραφο, η παράγραφος από το βιβλίο, το βιβλίο από την βιβλιογραφία. Μία λέξη, με εξέχουσα σημασία σε ένα κείμενο, μπορεί επίσης να συγκεντρώνει ένα μεγάλο μέρος των εννοιών που επιχειρεί να επικοινωνήσει ο συγγραφέας, και τελικά να δρα ως συμπλήρωμα, ή ακόμα και ως υποκατάστατο, του κειμένου. Ένα όνομα όπως π.χ. Δον Κιχώτης, αντιπροσωπεύει επάξια ολόκληρο το κείμενο και ταυτόχρονα φέρει έννοιες οι οποίες δεν διατυπώνονται ποτέ ρητά εντός του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έννοια Δον Κιχώτης είναι το αισθητικό αντικείμενο που υλοποιείται μέσα από το βιβλίο 'Δον Κιχώτης' και αναπτύσσεται στο μεταίχμιο της γλώσσας ως γλώσσα.

Η τρίτη πτυχή του αισθητικού αντικειμένου είναι η μορφή του, το πως αυτή προκύπτει από την συνύπαρξη περιεχομένου και υλικού, και το πως ενώνονται σε ένα αμάλγαμα τα γνωστικά και ηθικά στοιχεία. Σε πλήρη αντίθεση με το υλικό και σε μερική αντίθεση με το περιεχόμενο, η μορφή δεν παρουσιάζει καμία στατικότητα. Αν και ο Bakhtin δεν δίνει ποτέ σαφή ορισμό, αλλά προβαίνει περισσότερο σε μία φαινομενολογική ανάλυση, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τη μορφή ως το περιρρέον όριο του αισθητικού αντικειμένου που υλοποιείται μέσα σε κάθε αισθητική ενατένιση του θεατή.

Η μορφή αλλάζει με κάθε αλλαγή του πολιτισμικού πλαισίου θέασης του έργου, παραμένει ενεργή και λειτουργεί απομονωτικά. *“Το περιεχόμενο ενός έργου είναι σαν ένα θραύσμα του αδιάκοπου και ανοιχτού στην ύπαρξη γεγονότος, απομονωμένο και ελευθερωμένο με τη μορφή από την ευθύνη του απέναντι στο μελλούμενο γεγονός, συνεπώς γαλήνιο και αυτόνομο, τελειωμένο στην ολότητά του...”* (Bakhtin 1980: 91). Η απομόνωση καθιστά δυνατή την πραγμάτωση της καλλιτεχνής μορφής, το αντικείμενο γίνεται αισθητικό αντικείμενο, γιατί αναιρείται δια παντός η δυνατότητα γνωστικής ή πρακτικής συσχέτισης με αυτό. Πολύ περισσότερο, η μορφή εξισώνει τον δημιουργό, ακόμα και την ώρα της δημιουργίας, με τον θεατή. Η μορφή ως σύμβαση και ως σημείο θέασης, εισάγεται από τον δημιουργό ο οποίος στη συνέχεια διαπραγματεύεται μαζί της μέσα από τον τρόπο που θα συσχετιστεί με το υλικό και το περιεχόμενο. Την συσχέτιση αυτή αναλαμβάνει στη συνέχεια ο θεατής. Ο δημιουργός μετά τη στιγμή της εισαγωγής υπάρχει μόνο χάρη στην μορφή, και μέσω αυτής, αφού γίνεται και ο ίδιος θεατής. *“Εδώ η υποκειμενικότητά του (δημιουργού) βρίσκει μία ιδιότυπη αντικειμενοποίηση, γίνεται δημιουργική υποκειμενικότητα, πολιτισμικά σημαίνουσα. Εδώ επίσης πραγματώνεται η ιδιότυπη ενότητα του φυσικού και ηθικού ανθρώπου, αισθαντικού και πνευματικού, μία ενότητα όμως δοκιμασμένη εκ των έδων”* (Bakhtin 1980: 103). Η μορφή, με άλλα λόγια, μαγνητίζει την συνείδηση η οποία, μέσω της ενσυναίσθησης της επεξεργασίας της υλικότητας, ξεκινά να βρίσκει αξιολογική σχέση απέναντι στο περιεχόμενο και κατ' επέκταση απέναντι στην πραγματικότητα.

Θα ήταν ενδιαφέρον, μετά τις παραπάνω διατυπώσεις, να ξαναφέρουμε το παράδειγμα των κειμένων του Παράκελσου. Αν τα δούμε ως επιστημονικά κείμενα, ως γνωστικά αντικείμενα, τότε πράγματι έχουν αποσυσχετιστεί από τον δικό μας τρόπο σκέψης. Δείχνουν προς μία πραγματικότητα η οποία δεν υφίσταται πλέον, ενώ το επίπεδο γνώσης που φέρουν έχει πιθανότατα ήδη ξεπεραστεί σήμερα πριν την ενηλικίωση. Αν όμως επιχειρήσουμε να δούμε τα ίδια κείμενα ως αισθητικά αντικείμενα τότε μπορούμε να αντιληφθούμε την καλλιτεχνική συνείδηση του δημιουργού πίσω από αυτά. Μία συνείδηση, πολιτισμικά πάντα ορισμένη, που επικοινωνεί ενοποιητικά σημεία θέασης εν μέσω του πολιτισμού. Το περιεχόμενο μπορεί να είναι ακατάλυπτο και το υλικό «παραμορφωμένο», αλλά είναι ακόμα δυνατή η ταύτιση με την συνείδηση και λόγω της βαθύτερης πρόθεσης για απάντηση στα ίδια ερωτήματα. Οι γνώσεις για το φυσικό, σύμφωνα και με τον Bakhtin, γίνονται 'συνειδησιακά γεγονότα'. Παίρνουν σημασίες, κατανοούνται, γίνονται αντικείμενα που επιδέχονται αξιολόγηση. Για την τέχνη το κάθε αισθητικό αντικείμενο είναι ένα βήμα, ένα σημείο στο συνεχές της αισθητικά προσανατολισμένης συνείδησης.

Το εκφώνημα του Bakhtin, όπως και αργότερα η έννοια της διακειμενικότητας του Roland Barthes και του Italo Calvino, ορίζεται από αυτό το συνεχές της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ως εκφώνημα, ως αισθητικό δηλα-

δή αντικείμενο, προσδιορίζεται ωστόσο κάθε γλωσσική άρθρωση. Κάθε άρθρωση μορφοποιεί το υλικό, τη γλώσσα, για να επικοινωνήσει περιεχόμενο, εξαρτάται νοηματικά από το συγκείμενο της χρήσης της και εμπεριέχει τις «προεκτάσεις» των προηγούμενων εκφωνημάτων μαζί με τις «αναμονές» των επόμενων. *“...αυτός δεν είναι ο πρώτος ομιλητής που διέκοψε για πρώτη φορά την αιώνια σιωπή του σύμπαντος και, φυσικά, δεν προϋποθέτει μονάχα την ύπαρξη του συστήματος της γλώσσας που χρησιμοποιεί, αλλά και λογαριάζει με την παρουσία συγκεκριμένων προηγούμενων εκφωνημάτων, δικών του αλλότριων, με τα οποία το συγκεκριμένο δικό του εκφώνημα εγκαθιδρύει κάθε είδους σχέσεις...”* (Bakhtin 2014: 94). Επίσης το εκφώνημα δεν ταυτίζεται με καμία από τις κατηγορίες που θέτει η γλωσσολογία. Ένα ολοκληρωμένο εκφώνημα μπορεί να είναι ένα επιφώνημα, μία λέξη, μία πρόταση, ένα δοκίμιο. Τα κριτήρια αξιολόγησης και σημασιολόγησής του προέρχονται από το περιβάλλον χρήσης της γλώσσας και όχι από ουδέτερες λεξικολογικές αναφορές. Για το λόγο αυτό το εκφώνημα κάνει χρήση και εμφανίζει τις τρεις διαστάσεις που έχει η γλώσσα για τον ομιλητή: 1. σαν ουδέτερη γλώσσα της γλωσσολογίας που δεν ανήκει σε κανέναν (ως επιστημονικό αντικείμενο), 2. σαν “αλλότρια γλώσσα” που απηχτεί τα εκφώνηματα των άλλων και 3. σαν προσωπική γλώσσα που διατηρνάται από την εκφραστικότητα του ατόμου. Κάθε άρθρωση επομένως, ακόμα και με την πιο ισχυρή πρόθεση προσωπικής έκφρασης, «διαποτίζεται» από την αλλότρια γλώσσα η οποία έδωσε όχι μόνο τον τρόπο χρήσης αλλά και τον αξιολογικό τόνο στις έννοιες που επικοινωνούνται. Η γλώσσα σε χρήση προσδιορίζεται και οριοθετείται πολιτισμικά σε κάθε της βήμα.

3.4 Συμπερασματικά

“Από τις φυσικές γλώσσες που υπάρχουν πιθανότατα λίγες εμπειρίχουν την λέξη 'χώρος' ως αφηρημένη έννοια” (Levinson 2003: 64) και με τον τρόπο που χρησιμοποιείται στο παρόν κείμενο. Σε πολλές γλώσσες, που δεν διαθέτουν σύστημα γραφής, είναι πιο πιθανό να βρεθούν όροι για τον 'τόπο' στον οποίο ανήκει ένα αντικείμενο ή στον οποίο επιτελείται μία λειτουργία (ιερός τόπος). Ο 'τόπος', θα μπορούσαμε να πούμε ότι, ανήκει στο πεδίο της εμπειρίας ενώ ο 'χώρος' στο πεδίο της σκέψης. Η έννοια 'χώρος' και η νόηση του χώρου που δίνει η χρήση της λέξης, όπως και η χρήση κάθε άλλης λέξης, φέρνει μαζί της ένα πλήθος πρακτικών συμβάσεων και ένα πλήθος γνώσεων που προέρχονται από τη φιλοσοφική και επιστημονική παράδοση του ευρύτερου πολιτισμικού πλαισίου που ανήκουμε. Πολύ περισσότερο, η χρήση της έννοιας με αυτόν τον τρόπο είναι που δημιουργεί, ή τουλάχιστον μας επιτρέπει να αντιληφθούμε, έναν αριθμό φαινομένων όπως την ίδια τη συσχέτιση του χώρου, και εν γένει της εμπειρίας, με τη γλώσσα. Τα Χωρικά Πλαίσια Αναφοράς δεν αποτελούν μόνο ένα τρόπο κατηγοριοποίησης των

γλωσσών με βάση την κωδικοποίηση του χώρου, μία τυπολογία, αλλά και μία έννοια με μεγαλύτερο βαθμό γενικότητας που επιτρέπει την ύπαρξη ενός «σημείου θέασης» του φαινομένου της γλώσσας στο σύνολό του.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η γλώσσα έχει την ικανότητα να αφομοιώνει και να αναπαριστά την εμπειρία, αλλά η μελέτη των φαινομένων της δεν είναι σε καμία περίπτωση ολοκληρωτική. *“...το σύστημα κατηγοριοποίησης (η γλώσσα) προκύπτει τόσο από την ανθρώπινη εμπειρία όσο και την ανθρώπινη φαντασία – από την αντίληψη, την κιναισθητική δραστηριότητα, τον πολιτισμό αλλά και από την μεταφορά, τη μετωνυμία και τη νοητή εικονοποίηση. Ως συνέπεια, η ανθρώπινη λογική [reason] εξαρτάται σε κρίσιμο βαθμό από τους ίδιους παράγοντες και γι' αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί απλά μέσα από όρους χειρισμού αφηρημένων συμβόλων”*. (Lakoff 1987: 8) Η μελέτη των φαινομένων της γλώσσας αποτελεί την μελέτη της πιο «μετρήσιμης» πτυχής του ανθρώπου αλλά είναι απαραίτητο να συνοδεύεται από την μελέτη των βιολογικών του χαρακτηριστικών. Προς αυτή την κατεύθυνση, η θεωρία της Συνεξέλιξης [Coevolution] συσχετίζει το γονιδίωμα με τον πολιτισμό και εξερευνά την συστηματική ανάδρασή τους. Εντός της θεωρίας δημιουργείται ένα μοντέλο συμβίωσης στο οποίο ένας μέγρος των πληροφοριών μεταδίδεται πολιτισμικά επιτρέποντας τον γρηγορότερη αλλαγή του παραδείγματος. Ο ρυθμός αλλαγής αναγκάζει το γονιδίωμα να υποστηρίξει ειδικές γνωστικές λειτουργίες που επιτρέπουν μεγαλύτερες παρρεκλίσεις, εντός βέβαια ορισμένων ορίων. Η ταχύτητα προσαρμογής είναι αυτό που κάνει τη Συνεξέλιξη πλεονεκτικότερη αφού στην ουσία ο βιολογικός οργανισμός δημιουργεί τις συνθήκες, το πλαίσιο, εξέλιξής του. *“Όταν μαθαίνουμε μία νέα λέξη, τη μαθαίνουμε από το περιβάλλον, το οποίο με τη σειρά του μας εφοδιάζει μόνο με λέξεις οι οποίες πέρασαν το τεστ κατανοησιμότητας σε άλλους νόες”*. (Levinson 2003: 320) Η ορολογία των χρωμάτων, όπως στο παράδειγμα που αναφέρθηκε στο 1° κεφάλαιο, αντιμετώπιστηκε ως καθολικό στοιχείο των γλωσσών αλλά μπορεί να ερμηνευτεί ες' αρχής υπό το πρίσμα της Συνεξέλιξης. Τα βασικά χρώματα αποτελούν αντιληπτικά τοπόσημα τα οποία προκαθορίζουν το εύρος και τον τρόπο χρήσης των χρωματικών όρων έτσι ώστε με το πέρασμα του χρόνου οι γλωσσικές αναφορές να συγκλίνουν στις νευροφυσιολογικές εστιασείς της αντιληπτικής εμπειρίας.

Το ερώτημα που προκύπτει, ως συνέπεια όλων των προηγούμενων αρθρώσεων, είναι το αν και σε ποιο βαθμό το υλοποιημένο πολιτισμικό περιβάλλον επηρεάζεται από το άυλο, το αν και σε ποιο βαθμό το πρακτικό επίπεδο της συσχέτισης γλώσσας-εμπειρίας υλοποιείται. Τα Χωρικά Πλαίσια Αναφοράς αποτελούν τον τρόπο που η κάθε γλώσσα κωδικοποιεί χωρικές σχέσεις. Προκειμένου όμως κάποιος να κάνει χρήση αυτού του κώδικα, πρέπει να αναπτύξει χωρικές γνωστικές λειτουργίες και συστηματική δια-τροπική ανάδραση ώστε να μπορεί να διακρίνει τις διαφορές που κωδικοποιούνται. Παράλληλα το πολιτισμικό περιβάλλον χρήσης της

γλώσσας, όπως φάνηκε από τη θεωρία του Vygotsky, καθοδηγεί την εννοιολογική ανάπτυξη του ατόμου εγκαθιστώντας συμβάσεις και νοηματοδοτώντας την πράξη. Αν η πράξη και ο χώρος, ως πλαίσιο της πράξης, «ρυθμίζονται» σε τέτοιο βαθμό από την χρήση της γλώσσας, τότε είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και ο σχεδιασμός της πράξης και του χώρου «ρυθμίζεται» από την γλώσσα. Σε αυτήν την περίπτωση η επιρροή με κατεύθυνση πολιτισμικό-πρακτικό-νοητικό δεν είναι απλά ζήτημα συμβάσεων αλλά και δομημένου περιβάλλοντος που επιφέρει γνωστικά μοτίβα όντας δομημένο μέσω αυτών.

Σημειώσεις 3ου Κεφαλαίου

1. [mental/conceptual, νοητός/νοητικός/εννοιολογικός] Και οι πέντε όροι, τόσο αυτόνομα όσο και ως μεταφράσεις, σχετίζονται με τον νου προκειμένου να περιγράψουν τον τρόπο λειτουργίας του και τις διεργασίες που μπορούν να επιτευχθούν. Η χρήση ενός από τους όρους, και όχι των άλλων, εμφανίζεται συνήθως ως πρόθεση του συγγραφέα να επικεντρωθεί σε ορισμένες πτυχές του νου και όχι άλλες συνδέοντας παράλληλα το κείμενο με το βιβλιογραφικό φορτίο του κάθε όρου (η θεωρία του “εκφωνήματος” του Bakhtin). Θα επιχειρήσω να δώσω εκ νέου ορισμό στους όρους αυτούς, προκειμένου να εμφανιστούν διαφορές και να γίνει σαφής ο τρόπος χρήσης τους στο κείμενο. Ο όρος ‘νοητός’, ο οποίος σχετίζεται μεταφραστικά περισσότερο με τον όρο ‘mental’, ορίζεται ως η αναπαράσταση που προκύπτει στον νου. Αναφέρεται επομένως στην δυνατότητα του νου να παράγει αναπαραστάσεις πραγμάτων τα οποία υπόκεινται στην άμεση αντιληπτική εμπειρία του ατόμου. Ο ορισμός αυτός προκύπτει εν μέρει και από τα αποτελέσματα μελετών της νευροφυσιολογίας του εγκεφάλου, σύμφωνα με τα οποία η αναπαράσταση νοητά ενός αντικειμένου ενεργοποιεί τις ίδιες περιοχές του εγκεφάλου οι οποίες ενεργοποιούνται κατά την αντίληψη του αντικειμένου αυτού. Ο όρος ‘conceptual’ μπορεί να μεταφραστεί τόσο ως ‘νοητικός’ όσο και ως ‘εννοιακός’. Ο όρος ‘νοητικός’, όταν αυτός εμφανίζεται σε κείμενα που αφορούν τις λειτουργίες του εγκεφάλου, ορίζεται ως η δυνατότητα του νου να δημιουργεί μοντέλα/αναπαραστάσεις/schemas πραγμάτων τα οποία δεν έχουν αντιληπτικό αντίστοιχο στο πεδίο της ενσώματης εμπειρίας. Συγκεκριμένα ο όρος αφορά τον ίδιο τον τρόπο λειτουργίας του εγκεφάλου και καλύπτει το σύνολο των αισθητήριων συστημάτων. Αντίθετα ο ‘εννοιακός’ αφορά μία, συγκεκριμένα, από τις ανώτερες λειτουργίες του εγκεφάλου [higher functions] η οποία προκύπτει από την χρήση της γλώσσας. Οι σημασιολογικές αναπαραστάσεις του Levinson θα μπορούσαν να τεθούν και ως εννοιακές με την λειτουργία που τις υποστηρίζει ως εννοιακή. Πρόκειται δηλαδή για τον τρόπο που ο εγκεφαλος συνθέτει και επεξεργάζεται έννοιες. Θα μπορούσε ίσως να παραλληλιστεί με το νοητός αλλά σε διαφορετικό επίπεδο αφαίρεσης (απόστασης) από την πραγματικότητα.

2. Πολιτισμικός/Πολιτιστικός: Και οι δύο όροι είναι μεταφραστικά δάνεια από λατινογενείς γλώσσες. Στα περισσότερα λεξικά εμφανίζονται ως ταυτόσημοι ή με μηδαμινή διαφοροποίηση. Ωστόσο στο Λεξικό του Ινστιτούτου νεοελληνικών σπουδών του Ιδρύματος Μανώλη Τριανταφυλλίδη, το ‘πολιτισμικός’ αποδίδεται ως αυτός “που ανήκει ή αναφέρεται στον πολιτισμό”, ενώ το ‘πολιτιστικός’ ως αυτός “που αφορά τον πολιτισμό και ειδικότερα που ευνοεί, υπηρετεί, προωθεί την ανάπτυξή του”. Ο ορισμός αυτός φαίνεται να συμφωνεί σε μεγαλύτερο βαθμό με την χρήση του όρου ‘πολιτιστικός’ ως

αυτός που έχει να κάνει με τον υλικό ή/και τεχνολογικό πολιτισμό και σχετίζεται με πρακτικές που στοχεύουν στο πολιτισμικό πεδίο προκειμένου να το οριοθετήσουν ή και να το εμπλουτίσουν. Οι δύο όροι με τους ορισμούς που τους ακολουθούν, είτε θεωρηθούν ταυτόσημοι είτε ετερόσημοι, δεν περιγράφουν επακριβώς την έννοια ‘πολιτισμικός’ όπου αυτή αναφέρεται στο κείμενο αλλά φανερώνουν την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της. Στην περίπτωση που δεχτούμε την παράπανω διαφοροποίηση των δύο όρων, δεχόμαστε αυτόματα ότι ο πολιτισμός είναι ένα υπαρκτό σύστημα ιδεολογικών και πρακτικών στο οποίο, αν και ασαφώς οριοθετημένο αλλά ως ένα βαθμό ολοκληρωμένο, ξέρουμε τι ανήκει και τι όχι. Το ‘πολιτιστικός’ συνεπώς, αναφέρεται στην πρόθεση ενός ατόμου να κατανοήσει καλύτερα τα όρια του συστήματος και να ισχυροποιήσει το αίσθημα του ανήκειν σε αυτό το σύστημα. Η προσέγγιση αυτή υπάρχει και στο λεξικό του Μπαμπινιώτη ο οποίος, αν και δίνει τον ίδιο ορισμό στους δύο όρους, καταλήγωντας γράφει “γενικά θα μπορούσαμε, με γλωσσολογικούς όρους, να λεχθεί ότι ο χαρακτηρισμός πολιτισμικός είναι περισσότερο στατικός, ενώ ο χαρακτηρισμός πολιτιστικός περισσότερο δυναμικός”. Πληροφορούμαστε επίσης ότι το ‘πολιτιστικός’ μαρτυρείται από το 1854, άρα είναι και “ορθότερο”. Η έννοια ‘πολιτισμικός’ όπου χρησιμοποιείται στο κείμενο σχετίζεται άμεσα με την έννοια “συλλογικό υποκείμενο” και αναφέρεται στον ενεργό και δυναμικό τρόπο αλληλεπίδρασης των ατόμων με αυτά τα στοιχεία που έχουν φτάσει να θεωρούν πολιτισμικά. Η ύπαρξη ενός συγκεκριμένου «πολιτισμού» δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη, και πολύ περισσότερο παγιωμένη, αλλά δεδομένη είναι η ύπαρξη ενός συγκεκριμένου τρόπου συσχέτισης των ατόμων με τις κανονικότητες, τις συμβάσεις δηλαδή που παραμένουν ενεργές στο επίπεδο των καθημερινών πρακτικών. Κατ’ αυτόν τον τρόπο το ‘πολιτιστικό’ ως αυτό που ευνοεί, υπηρετεί, προωθεί την ανάπτυξη του πολιτισμού, είναι ακριβώς το ‘πολιτισμικό’ οπότε ο πρώτος όρος ίσως είναι περιττός. Ακόμα και στην περίπτωση που ταυτίσουμε τους ορισμούς των δύο όρων τότε τα πέντε ρήματα που χρησιμοποιούνται στα λεξικά για να φανερωθεί η σχέση με τον πολιτισμό (αναφέρεται, ανήκει, αφορά, συνδέεται, σχετίζεται) μπορούν να αντικατασταθούν από το ‘είναι’ στα πλαίσια πάντα της ανάγνωσης και συγγραφής του παρόντος κειμένου.

3. Στο εξελικτικό συνεχές του ανθρώπινου είδους το πιο ιδιαίτερο ίσως γεγονός, και εγγενές πλέον χαρακτηριστικό, είναι αυτό της νεοτενίας. Η νεοτενία είναι η παράταση της σωματικής εξέλιξης ενός οργανισμού που χρειάζεται προκειμένου να φτάσει στην ωρίμανση, το ανώτερο δηλαδή όριο των σωματικών του ικανοτήτων. Αν και η νεοτενία εντοπίστηκε ως προς τα σωματικά χαρακτηριστικά, οι προεκτάσεις που έχει ως προς την ωρίμανση των εγκεφαλικών λειτουργιών είναι πολύ πιο σημαντικές για την μελέτη των φαινομένων της γλώσσας και της εμπειρίας. Πολλά είδη, αν και προικισμένα με μία πληθώρα εξιδεικευμένων ενστίκτων, πρέπει να περάσουν από μία

ανάλογη φάση εκμάθησης. Ωστόσο, η διερευνητική συμπεριφορά που επιδιδύκνεται κατά την διάρκεια της φάσης αυτής, εμφανίζεται για μικρότερο χρονικό διάστημα και η πρακτική εμπειρία που αποκτούν παγιώνεται άμεσα, σε αντιστοιχία και με την ανατομική ανάπτυξη. Με κάθε επανάληψη μίας ενέργειας παρατηρούνται όλο και λιγότερες διαφοροποιήσεις ή τροποποιήσεις μέχρις ότου οι ενέργειες αυτές να αποκτήσουν τον ίδιο ενστικτώδη χαρακτήρα που επιδιδύκνει και η συμπεριφορά τους. Στους ανθρώπους η φάση της εκμάθησης, της διερεύνησης και του πειραματισμού δεν ολοκληρώνεται ποτέ, απλά περνάει σε μία περίοδο μικρότερης έντασης. Οι παραπάνω φάσεις της ανάπτυξης του ανθρώπινου εγκεφάλου φανερώνονται και μέσα από την παρατήρηση του τρόπου ανάπτυξης των συνάψεων του. Στην γέννηση ο κάθε νευρώνας, από τα 86 δισεκατομύρια που διαθέτουμε, έχει περίπου 2,500 συνάψεις. Μέχρι την ηλικία των 3 ετών ο αριθμός των συνάψεων αυξάνεται συνεχώς φτάνοντας στις 15000 περίπου. Από αυτή την ηλικία και μετά ο αριθμός μειώνεται, καταλήγοντας περίπου στις 7500 συνάψεις ανά νευρώνα κατά την ενηλικίωση, χωρίς ποτέ να παραμένει απόλυτα σταθερός. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά, η μεγάλη αύξηση των συνάψεων αρχικά και η μη σταθερότητά στην συνέχεια, συνδέονται στην πλαστικότητα του εγκεφάλου (neuroplasticity). Αυτό στην ουσία σημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι πολύ πιο επιρρεπής στις συνθήκες που δημιουργούν τα διαφορετικά περιβάλλοντα επιτρέποντας παράλληλα την συνεχή απόκτηση νέων προσαρμοστικών τεχνικών. Ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα αυτής της δυνατότητας εντοπίζεται στα θρέφει από την ηλικία των έξι μηνών. Πριν ακόμα μπορέσουν να μιλήσουν έχουν ήδη ανασχηματίσει το ακουστικό αισθητήριο σύστημά τους προς το να αντιλαμβάνονται τις λεπτές αντιθέσεις της κυρίαρχης γλώσσας που ακούν υποθαμβίζοντας τις ακουστικές αντιθέσεις που δεν είναι σημαντικές για την γλώσσα αυτή (Kuhl 1991). Όπως αναφέρει και ο Stephen C. Levinson "Αυτή είναι μία εντυπωσιακή γλωσσο-κεντρική επίδραση στο αντιληπτικό σύστημα, ένα είδος ψυχο-ακουστικής προδιάθεσης του συστήματος, και επειδή παρατηρείται τόσο νωρίς στην ανάπτυξη, υποδηλώνει ότι ο ανθρώπινος οργανισμός μπορεί να διαθέτει έμφυτους μηχανισμούς για ειζιδίκευση με αυτόν τον τρόπο." (Levinson 2003: 305).

4. Ο Kuhn όρισε το 'παράδειγμα' [paradigm] ως ένα σετ υποθέσεων, ορισμών, κανόνων και τεχνικών το οποίο χρησιμοποιείται από τα μέλη μίας επιστημονικής κοινότητας. Η 'αλλαγή του παραδείγματος' [paradigm shift] επιφέρει ένα νέο σετ η κατανόηση του οποίου, δεν προκύπτει από την κατανόηση του προηγούμενου αλλά, απαιτεί αλλαγή στην κρίση η οποία ονομάζεται 'gestalt-switch'. Για την θεωρία της Gestalt, το 'gestalt-switch' σχετίζεται άμεσα με οπτικά φαινόμενα και νοητικές διεργασίες. Μπροστά σε ένα οπτικό φαινόμενο η στιγμιαία αναβολή της επαγωγικής σκέψης ή της ερμηνείας σε συνδυασμό με την επιρροή του πλαισίου θέασης, μπορεί να

δώσει περισσότερα από ένα οπτικά αποτελέσματα. Ακολουθώντας αντίστροφη πορεία, επιβάλλοντας μία ερμηνεία για την αντίληψη ενός φαινομένου, τα οπτικά αποτελέσματα μπορεί και πάλι να διαφοροποιούνται (η ήλιος ανεβαίνει στον ουρανό με γεωκεντρική ερμηνεία, ο ορίζοντας χαμηλώνει με ηλιοκεντρική ερμηνεία). Θα μπορούσαμε έτσι να αντιληφθούμε το 'gestalt-switch' ως τον πρόσκαιρο αποσυσχετισμό αίσθησης και νόησης της αίσθησης ο οποίος επιτρέπει την αντίληψη ενός νέου όλου.

Βιβλιογραφία

- Abercrombie, M. L. J. (1960). *The Anatomy of Judgment*. London U.K. Hutchinson & Co.
- Agamben, Giorgio. (2013[2011]). *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life*, [Altissima poverta: Regole monastiche e forma di vita]. Translation A. Kotsko. Stanford, California. Stanford University Press
- Allen, Graham. (2000). *Intertextuality: the new critical idiom*. London U.K., N.Y. U.S.A. Routledge.
- Aureli, Pier Vittorio. (2013). *Less is Enough*. Moscow. Strelka Press
- Bakhtin, Mikhail. (1980[1975]). Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής. Μετάφραση Γιώργος Σπανός. Αθήνα. Εκδόσεις Πλέθρον
- Bakhtin, Mikhail. (2014[1979]). Δοκίμια Πουητικής. Μετάφραση Γιώργος Πινάκουλας. Ηράκλειο Κρήτης. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Barthes, Roland. (1977). *Image Music Text*. Translation Stephen Heath. London U.K. Fontana Press
- Baudrillard, Jean. (1991[1987]). Η Εκσταση της επικοινωνίας, [L'autre par lui-meme]. Μετάφραση Β. Αθανασόπουλος. Αθήνα. Εκδόσεις Καρδαμίτσα
- Benjamin, Walter. (1936). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, [Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit]. Translation Harry Zohn. California, U.S.A. Schocken/Random House
- Bourdieu, Pierre. (1977[1972]). *Outline of a Theory of Practice*, [Esquisse d'une theorie de la pratique, precede de etudes d'ethnologie kabyle]. Translation Richard Nice. Cambridge, U.S.A. Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre. (1990[1980]). *The Logic of Practice*, [Le Sens Pratique]. Translation Richard Nice. Cambridge, Great Britain. Polity Press
- Calvino, Italo. (1981[1979]). *If on a winter's night a traveller*. Translation William Weaver. U.S.A. Harcourt Brace & Co.
- Calvino, Italo. (1986[1982]). *The Uses of Literature*. Translation Harcourt Brace & Co. U.S.A. Harcourt Brace & Co.
- Flusser, Vilem. (2003). *Crisis of Linearity*, [Krise der Linearitat]. Translation Adelheid Mers. Freiburg, Germany. Orange press
- Flusser, Vilem. (2006[1987]). Η Γραφή: έχει μέλλον το γράφειν;, [Die Schrift: hat Schreiben Zukunft?]. Μετάφραση Γιώργος Η. Ηλιόπουλος. Αθήνα. Εκδόσεις Ποταμός

- Foucault, Michel. (1995[1975]). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, [Surveiller et punir: Naissance de la prison]. Translation A. Sheridan. New York. Vintage Books, A Division of Random House INC.
- Gumperz, John J. & Levinson, Stephen C. (Eds). (1996). *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge U.K. Cambridge University Press.
- Hacking, Ian. (1983). *Representing and Intervening: Introductory topics in the philosophy of natural science*. Cambridge U.K.. Cambridge University Press
- Husserl, Edmund. (2002[1929]). Καρτεσιανοί Στοχασμοί [Cartesianische Meditationen]. Αθήνα. Εκδόσεις ΡΟΕΣ
- Kronhagel, Christoph (Ed.). (2010). *Mediatecture: The Design of Medially Augmented Spaces*. Vienna, Austria. SpringerWienNewYork
- Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, U.S.A. The University of Chicago Press
- Lakoff G., Johnson M. (1980). *The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System*. *Cognitive Science Journal* No 4, 195-208
- Lakoff G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, U.S.A. The University of Chicago Press
- Levinson, Stephen C. (2003). *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge, U.K. Cambridge University Press
- Manovich, Lev. (2001). *The Language of New Media*. Cambridge, U.S.A. Cambridge: MIT Press
- Manovich, Lev. (2006). *The poetics of augmented space*. London, U.K. SAGE Publications
- McLuhan, M. Fiore, Q. (1967). reprint (1996). *The Medium is the Massage*. London, U.K. Penguin Books
- Mitchell, W. (1999). e-topia: "urban life, Jim-But not as we know it". Massachusetts, U.S.A.. MIT Press
- Virno, Paolo. (2015[2003]). *When the Word becomes Flesh: Language and Human Nature* [Quando il verbo si fa carne. Linguaggio e natura umana]. Translation Giuseppina Mecchia. South Pasadena U.S.A. Semiotext(e)
- Vygotsky, Lev. (1986[1934]). *Thought and Language* [Myshlenie I rech']. Translation/Editing Eugenia Hanfmann & Gertrude Vakar & Alex Kozulin. Cambridge U.S.A. The M.I.T. Press

Βιντεογραφία (η.τ.α.=ημερομηνία τελευταίας ανάκλησης)

Fry, Stephen. (2011). Fry's Planet Word. London, U.K. B.B.C. Sprout Pictures

Carlin, George. (1999). George Carlin's speech at the National Press Club. Washington U.S.A. η.τ.α. 23-05-2017 από <https://www.youtube.com/watch?v=Pc0ZHsoHAIE>

Rocher, Jean-Marc. (1986). The Story of English. U.K. P.B.S., B.B.C., WNET Channel 13 N.Y.

Scott, Tom. (2015). Long and Short Words: Language Typology. YouTube. η.τ.α. 23-05-2017 από <https://www.youtube.com/watch?v=bxARj07jFp0&list=PL96C35uN-7xGLDEnHuhD7CTZES3KXFnm0&index=2>

Ιστογραφία

Κωνσταντίνου, Κώστας. (2001). Ανάλυση των λέξεων: Πολιτιστικός και Πολιτισμικός. η.τ.α. 14-10-2017 από <http://www.24grammata.com/?p=18581>

Anderson, Stephen R. (2012). How many Languages are there in the World?. η.τ.α. 18-10-2017 από <https://www.linguisticsociety.org/content/how-many-languages-are-there-world>

Indiana University. (2017). Association Cortex. η.τ.α. 18-05-2017 από http://www.indiana.edu/~p1013447/dictionary/assn_cor.htm

Wikipedia, the free encyclopedia. (2017, May). Neoteny. η.τ.α. 18-05-2017 από <https://en.wikipedia.org/wiki/Neoteny>

Wikipedia, the free encyclopedia. (2017). η.τ.α. 18-09-2017 από https://en.wikipedia.org/wiki/Lev_Vygotsky

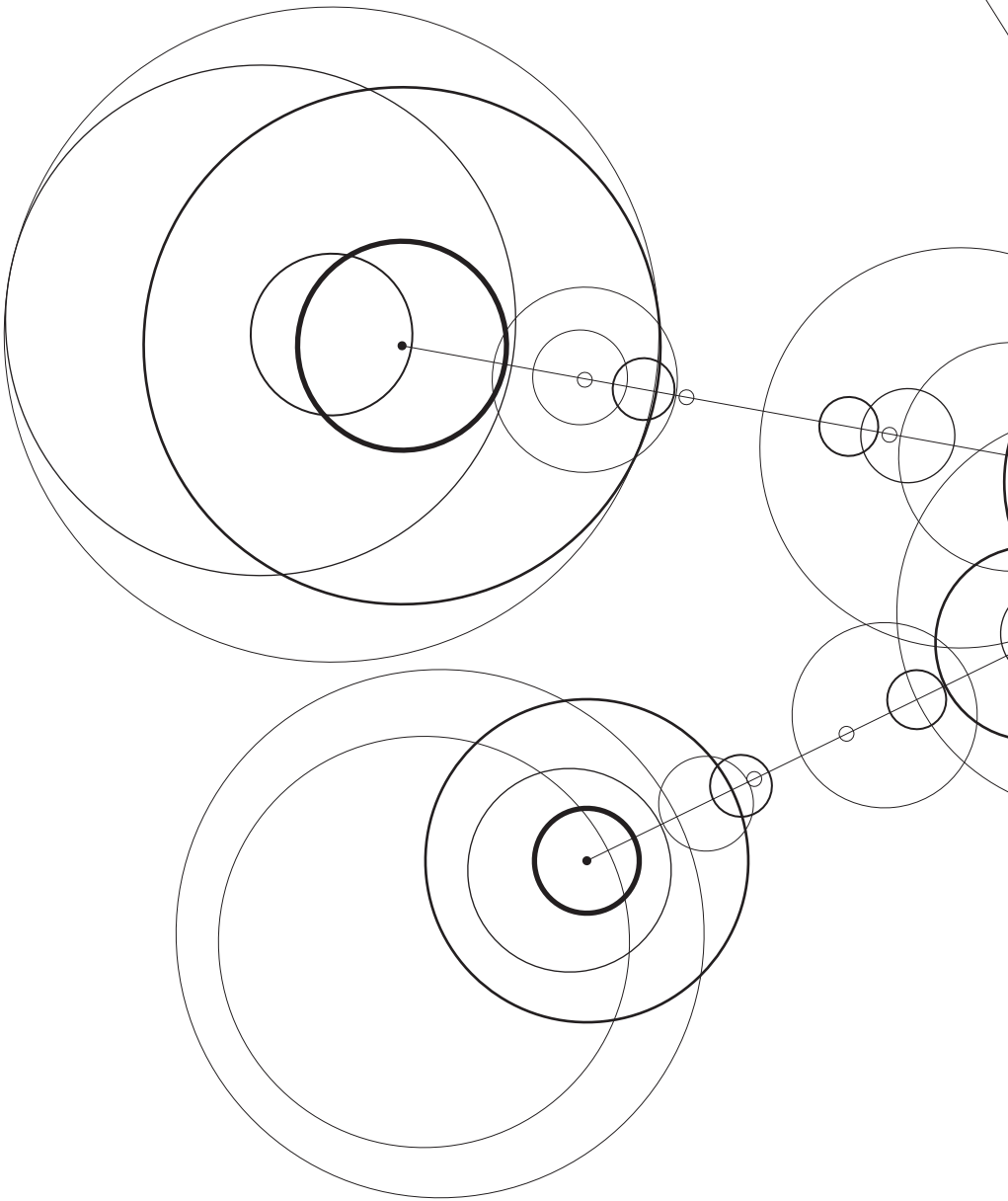
Wikipedia, the free encyclopedia. (2017). η.τ.α. 18-09-2017 από https://en.wikipedia.org/wiki/Coevolution#Outside_biology

Wikipedia, the free encyclopedia. (2017). η.τ.α. 23-10-2017 από https://en.wikipedia.org/wiki/Linguistic_relativity

Wikipedia, the free encyclopedia. (2017). η.τ.α. 23-10-2017 από https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Lee_Whorf

Διαδικτυακά γλωσσικά εργαλεία

<http://www.enacademic.com/>
<https://www.linguee.com/>
<https://www.ethnologue.com/>
<http://www.easybib.com/>
<https://kottke.org/tag/language>



Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Α': Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός
07/11/2017